

Titel: Opbyggelige Taler i forskjellig Aand

Citation: "Opbyggelige Taler i forskjellig Aand", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K8*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Johnny Kondrup; Alastair McKinnon, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2004 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-ota-kom-root.pdf> (tilgået 19. april 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K8

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Opbyggelige Taler i forskellig Aand** : Under overskriften »Forholdet mellem de tre Afdelinger i 'opbyggelige Taler i forskellig Aand'« skriver SK i journalen NB:129 fra jan. el. feb. 1847: »1). *1ste Afdeling.* / Anlægget er væsentlig ethisk-ironisk, og derfra opbyggelig, socratisk. / Den meest ironiske Kategorie som vel at mærke tillige er den absolut sædelige er: Enkeltheden, hiin Enkelte [120,1]. Den Enkelte kan nemlig betyde faktisk ethvert Msk., og eminent Enhver der sædeligt idealt vil være det Høieste. Forholdet er ikke saaledes, at Nogen ved Differentens er udelukket fra eminent at være den Enkelte og dog er det vistnok [ganske vist] faktisk saa, at den Enkelte slet ikke lever. Dette er paa een Gang det lige saa sædelige og ethiske som ironiske Forhold mellem Facticitet og Idealitet. / (...). / Kategorien den Enkelte er ligesaa ironisk som den er sædelig og absolut begge Dele, og da igjen absolut opbyggelig (i Immanentsens Religieusitet) idet den nemlig absolut afskaffer Differentserne som Sandsebedrag, og etablerer Evighedens væsentlige Ljgelighed. / *Anm.* I Fremstillingen er Talens Colorit stundom lige til Grændsen af det Comiske, dog i ironisk Pathos. Dersom nogen vil forsøge det, skal han see, at overalt hvor han i denne Skriftetale kommer til at lee, kommer han til at lee ironisk. Saaledes fE naar det etsted staaer: en Mængde af det Godes Venner eller af gode Venner slutter sig om ham – det er sandt de troede tillige at slutte sig om det Gode, men det maa dog nok være en Misforstaaelse, da han selv gik uden om [SKS 8, 193,15-18]. Eller: de opførte en Bygning; det var Bindingsværk (de vare jo ogsaa Mange om den) [SKS 8, 193,29-31] og saaledes flere Steder. / Denne comiske Colorit er absolut medhenhørende. // 2) *2^{den} Afdeling* er humoristisk. / Dialektiken i det Begreb: at lære er denne at den Lærende forholder sig til Læreren som sit idealere genus proximum [lat. den næste el. nærmeste højere klasse el art]. Saasnart Læreren blot indenfor samme genus indtager en lavere Plads staaer under den Lærende: saa bliver Forholdet humoristisk. Saaledes det at lære af et Barn, ell. af et dumt Msk, thi Barnet ell. den Dumme kan kun humoristisk kaldes Læreren. / Men endnu mere humoristisk bliver forholdet, naar Læreren og den Lærende end ikke kan have genus tilfælles, men i qualitativ Heterogenitet [forskellighed, uensartethed] forholder sig omvendt til hinanden. Dette er det absolute humoristiske Forhold. Lilierne og Fuglene. / Fremstillingen er opbyggelig, formildet i det Humoristiskes rørende Spøg og spøgende Alvor. Læseren vil flere Steder komme til at smile, aldrig til at lee, aldrig til at lee ironisk. Eventyret om den bekymrede Lilie [SKS 8, 266,26 - 268,16], der dog tillige er en Parabel [lignelse], er absolut humoristisk. Saaledes den hele Diatribe [litterær form med retoriske stilelementer] om det at være paaklædt [SKS 8, 285,5 - 289,10]. Overhovedet er det Humoristiske tilstæde paa ethvert Punkt, fordi Anlægget selv er humoristisk. / De 3 Taler forholder sig igjen æsthetisk, ethisk, religieust til hinanden. / cfr. p. 175 [dvs. NB:115 (255,2)]. 3) *3de Afdeling.* cfr. / denne Bog p. 179 [dvs. NB:120 (121,2 og 317,2)]«, SKS 20, 90f. – **Opbyggelige Taler:** gentager titlen på de seks forudgående samlinger af opbyggelige taler fra 1843 og 1844 (i SKS 5, 7-381).

I trykt udgave: Bind 8 side 111 linje 1

◀ **Leiligheds-Tale** : 119,1.

I trykt udgave: Bind 8 side 113 linje 2

◀ **Hvad man lærer af Lilierne ... Himmelens Fugle** : På titelbladet til »Anden Følge« står: »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmelens Fugle«, se SKS 8, 255 (255,99).

I trykt udgave: Bind 8 side 113 linje 3

◀ **Leiligheds-Tale** : betegnelse for en kirkelig tale, som holdes ved en særlig lejlighed, af præster ved konfirmation, bryllup, begravelse (gravtaler) og skriftemål (skriftetaler) såvel som af provster ved præsteindsættelse og af biskopper ved præstevielse, bispevielse og kirkeindvielse. Undertiden bruges betegnelsen endnu bredere, således indeholder J.P. Mynsters *Kirkelige Leiligheds-Taler*, udg. af F.J. Mynster, bd. 1-2, Kbh. 1854, også tiltrædelses- og afskedsprædikener, prædikener ved særlige anledninger, fx kirkelige jubilæumsfester, politiske begivenheder og landemoder samt sørgetaler ved konger og dronningers bisættelse. Det var ikke ualmindeligt, at præster og biskopper udgav sådanne lejlighedstaler, jf. fx *Kirkelige Leilighedstaler af danske Prædikanter*, udg. af G.P. Brammer, bd. 1-2, Kbh. 1832-34, hvor det dog i forordet hedder: »Medens vi nemlig – forholdsviis – ei have havt Mangel paa almindelige Prædikensamlinger i vor paa originale theologiske Skrifter just ikke rige Litteratur, have vi længe savnet en passende Samling af kirkelige Leilighedstaler«, bd. 1, s. III. Jf. også *For huuslig Andagt. Et Ugeskrift*, udg. af C.H. Visby, 2. og 3. årg., Kbh. 1839-40, ktl. 370-371, hvori der findes en række skrifte-, brude- og gravtaler. Jf. endvidere J.P. Mynster *Taler ved Præste-Vielse* bd. 1-3, Kbh. 1840-51, ktl. 235-236; og P.J. Spang *Prædikener og Leilighedstaler*, Kbh. 1847, ktl. 243. – SK udgav i 1845 *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*, hvoraf den første er en tale ved skriftemål, den anden ved brudevielse og den tredje ved en grav (i SKS 5, 383-469).

I trykt udgave: Bind 8 side 119 linje 1

◀ **»Hiin Enkelte«** : 111,1. Det påpegende stedord 'hin' refererer i almindelighed til en person, en begivenhed el. en genstand, som i forvejen er omtalt el. kendt. – Citationstegnene antyder, at der refereres tilbage til formlen »hiin Enkelte, hvem [el. som] jeg med Glæde og Taknemmelighed kalder *min* Læser«, som forekommer i hvert af forordene til de foregående seks samlinger af opbyggelige taler (se SKS 5, 13, 63, 113, 183, 231 og 289), der med én undtagelse var dediceret til »Afdøde Michael Pedersen Kierkegaard, forhen

Hosekræmmer her i Byen, min Fader«; kun *To opbyggelige Taler* 1844 var uden nogen dedikation (se tekstredegørelsen hertil i SKS 5, 186, note 2). – Om dedikationen »Hiin Enkelte« skriver SK i journalen NB:64: »Til den Dedication: 'Hiin Enkelte' i Leiligheds-Talen, skulde egl. have været føiet følgende Skrivelse«, og indfører derefter den lange skrivelse, der begynder således: »Kjære! / Modtag denne Tilegnelse; den gives hen ligesom iblinde, men derfor ogsaa uforstyrret af noget Hensyn, i Oprigtighed! Hvo [hvem] Du er veed jeg ikke; hvor Du er, veed jeg ikke; hvilket Dit Navn er, veed jeg ikke – jeg veed end ikke, om Du er til, eller om Du maaskee var til, men ikke mere er det, eller hvorvidt muligen Din Tid engang vil komme. Dog er Du mit Haab, min Glæde, min Stolthed, i Uvisheden min Ære; i Uvisheden, thi kjendte jeg Dig personligen med jordisk Vished, da var dette min Skam, min Brøde – og min Ære tabt«, SKS 20, 54-56; 54. Hvad skrivelsen angår, se »No. 1. Til Dedicationen 'Hiin Enkelte'«, dateret 1846, i bilaget, »'Den Enkelte'. Tvende 'Noter' betræffende min Forfatter-Virksomhed«, til *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, posthumt udg. af P.C. Kierkegaard, Kbh. 1859, s. 89-98 (jf. SV2 13, 633-641). I en note hertil skriver SK: »Dette, som dog nu er overarbejdet og betydeligt forøget, var skrevet til og var bestemt til at skulle ledsage den Dedication til 'hiin Enkelte', som findes i 'opbyggelige Taler i forskjellig Aand'. Kjøbenhavn 1847 Foraar«, s. 89 (jf. SV2 13, 633).

I trykt udgave: Bind 8 side 120 linje 1

◀ **helliges** : tilegnes, dediceres.

I trykt udgave: Bind 8 side 120 linje 2

◀ **Skjøndt denne lille Bog ... gjør ham lærende** : jf. forordet til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845): »Skjøndt denne lille Bog (Leilighedstaler, som den kunde kaldes, hvorvel den ikke har Leiligheden, der gjør Taleren og gjør ham *myndig*, eller Leiligheden, der gjør Læseren og gjør ham *lærende*)«, SKS 5, 389. – **Skjøndt denne lille Bog**: En tilsvarende indledning forekommer i forordet til hver af de seks samlinger af opbyggelige taler fra 1843 og 1844 samt til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*, i SKS 5, 13,2, 63,2, 113,2, 183,2, 231,2, 289,2, samt 389,2. For så vidt som »En Leiligheds-Tale« har eget titelblad og separat paginering, udgør den en selvstændig bog, skønt den indgår som »Første Afdeling« i *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand*. – **uden dog at have Leiligheden, der (...) gjør ham myndig**: hentyder til, at SK ikke var ordineret og derfor ikke kunne tale med den indviede præsts myndighed. Jf. journaloptegnelsen NB:120 fra jan. 1847, hvor SK skriver: »Prædikenen opererer absolut, ene og alene ved Myndigheden, Skriftens, Christi Apostlenes. (...) En Prædiken forudsætter en Præst (Ordinationen)«, SKS 20, 87. Hvad angår den ordinerede præsts myndighed, se ritualet for præstevielser, kap. 10, art. 2, i *Dannemarks og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762 [1685] (forkortet *Kirke-Ritual*), der endnu var gældende på SKs tid. Heri bestemmes det, at biskoppen – mens ordinanderne knæler ved alteret – skal overdrage dem »det hellige Embede med Bøn og Hænders Paaleggelse saaledes sigendes: / Saa overantvorder [overdrager] jeg Eder nu det hellige Præste- og Prædike-Embede efter den Apostoliske Skik i Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands, og giver Eder Magt og Myndighed herefter, som rette GUDs og Jesu Christi Tienere, at prædike GUDs Ord hemmelig og aabenbare udi Kirken, at uddeele de høyværdige Sacramenter efter Christi egen Indstiftelse, at binde Synden paa den Halstarrige, og løse den paa den Bodfærdige, og ellers alt hvis dette GUDs hellige Kald vedkommer, efter GUDs Ord og vores Christelig Skik og Brug« (s. 370f.). Under absolutionen ved skriftemål henviser præsten direkte til denne myndighed (123,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 2

◀ **er den dog ikke ... ikke uden Haab om Opfyldelsen** : jf. forordet til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845): »er den dog ikke uden Haab og fremfor Alt ikke uden Frimodighed«, SKS 5, 389,6-7.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 5

◀ **Den søger hiin Enkelte (...) hvem jeg ... kalder min Læser** : Samme formulering findes i forordet til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*, i SKS 5, 389. En tilsvarende omtale af sin læser benytter SK i forordet til hver af de seks samlinger af opbyggelige taler fra 1843 og 1844 (120,1). – **Den søger (...) Finder den ham**: En lignende vending om at 'søge' og 'finde' forekommer i forskellige versioner i forordet til hhv. *To opbyggelige Taler* (1843), *Tre opbyggelige Taler* (1843), *Fire opbyggelige Taler* (1843) og *To opbyggelige Taler* (1844), i SKS 5, 13,12-14, 63,13, 113,9-11, og 183,13.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 6

◀ **opkommen i hans eget Hjerter** : hentyder til 1 Kor 2,9, hvor Paulus med et citat fra Es 64,3 skriver: »men, som skrevet er, hvad intet Øie har seet, og intet Øre har hørt, og ikke er opkommet i noget Menneskes Hierte, hvad Gud haver beredt dem, som ham elske« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 7

◀ **hiin Enkelte, der i Villighed (...) læser høit - for sin egen Skyld** : jf. forordet til *Tre opbyggelige Taler* (1843): »hiint velvillige Menneske, der læser høit for sig selv«, SKS 5, 63,12-13.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 8

◀ **er Forstaaelsen fuldkommen i Adskillelsens Fjernhed ... i Tilegnelsens Inderlighed** : jf. forordet til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845): »Hver gjør Sit, Læseren altsaa meest. Betydningen ligger i Tilegnelsen. Deraf *Bogens glade Hengivelse*. Her er intet verdsligt Mit og Dit, der adskiller og forbyder at tilegne sig hvad Næstens er.« Og videre: »at see rigtigt til og ikke at ville glemme hvad Speilets Afmagt ikke formaaer at bevirke, det er Tilegnelsen, og Tilegnelsen er *Læserens* endnu større, er hans seierrige *Hengivelse*.« SKS 5, 389,10-13 og 16-18.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 10

◀ **et Klæde til helligt Brug** : If. »Af et muligt Forord til mine Leilighedstaler« (dvs. *Tre Taler ved tænkte Leiligheder*), der ikke blev anvendt, men som delvist er indarbejdet i forordet her, er der tale om et »Altarklæde«, dvs. et klæde, ofte af fløjel eller silke, som beklæder alterbordet foran og ved siderne, undertiden også ovenpå. Et sådant klæde var som regel prydet med broderede el. påsyede billeder el. figurer. Se journalen JJ:311, i SKS 18, 237.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 13

◀ **virker** : syr, broderer.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 13

◀ **anbringer** : anvender.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 15

◀ **hver en anden** : enhver anden.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 16

◀ **beleilige Tid** : egnede, passende tid el. tidspunkt; udtrykket forekommer bl.a. i ApG 24,25 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 17

◀ **virke ind med** : sy el. brodere med ind.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 22

◀ **og ikke** : heller ikke.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 22

◀ **over sig selv og over sit eget Selv**: for.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 24

◀ **tilladeligt** : forsvarligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 25

◀ **sømmeligt** : passende, tilbørligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 121 linje 26

◀ **S. K.** : I kladden var forordet opr. dateret »d. 5te Mai 46« (dvs. SKs 33. års fødselsdag), men dateringen blev slettet i trykmanuskriptet, se tekstredigeringen, s. 177.

I trykt udgave: Bind 8 side 122 linje 6

◀ **Skriftemaal** : Om skriftemål bestemmer *Kirke-Ritualet* (121,2) i kap. 4, art. 1: »De som ville bruge det hellige Nadverens Sacramente, skulle enten Dagen tilforn, eller samme Dag for [før] Prædiken, om det for vigtige Aarsager ikke kand skee Dagen tilforn, indstille sig for Præsten i Skriftestolen, bekiende deres Synder for hannem og bede om Afløsning« (s. 143). Hermed var skriftemål gjort til en uomgængelig betingelse for, at man kunne deltage i nadveren. Og skønt der var indført visse liturgiske ændringer ved kgl. forordninger og reskripter og opstået et væld af liturgiske nydannelser ved skik og brug såvel som ved selvtægt, var *Kirke-Ritualet* stadig gældende på SKs tid. Skriftemål foregik i skriftestolen, et særligt aflukket rum, placeret enten i kirken el. i sakristiet; de større kirker som Vor Frue Kirke i København, landets mønsterkirke, hvor SK altid selv gik til skrifte, havde to skriftestole hver med plads til 30-50 personer. I Vor Frue Kirke forløb skriftemålet således: De skriftesøgende samles i kirken, hvor handlingen indledes med en salme og en

skriftebøn læst af kirkesangeren fra kordøren. Derefter bliver de af klokkeren lukket ind i skriftestolen, hvor de tager plads på bænke. Præsten sætter sig i sin stol og holder en kort skriftetale af ca. ti minutters varighed. Efter skriftetalen går præsten rundt og tilsiger hver enkelt syndernes forladelse under håndspålæggelse, to ad gangen: »Efterdi I af Hiertet angrer og fortryder eders Synder og i en stadig Tro henflyer til GUds Barmhiertighed i Christo JEsu, lover derhos ved GUds Naade at beflitte eder paa et bedre og skikkeligere Liv herefter, da paa GUds og mit Embedes Vegne, efter den Magt og Myndighed GUd selv har givet mig her oven fra til at forlade Synderne paa Jorden, tilsiger jeg eder alle eders Synders *Forladelse i Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands, Amen!*« (s. 146f.). Når præsten har været raden rundt, slutter han med at sige: »GUd som har selv begyndt det gode hos eder, han fuldkomme det fremdeles til vor HERres JEsu Christi Dag, og opholde eder i en fast og levende Tro indtil Enden for JEsu Christi Skyld, Amen!« (s. 147). Derefter vender de skriftede tilbage til kirkerummet, og er der flere, end skriftestolen kan rumme på én gang, kan et nyt hold komme ind. Når hele handlingen er færdig, synges en salme. Skulle de skriftede til alters ved en almindelig søndagshøjmesse, fandt skriftemålet som regel sted kl. 8:30; skulle de deltage i altergangen om fredagen, begyndte altergangsgudstjenesten kl. 9 og skriftemålet kl. 8:30. På SKs tid fandt skriftemål altid sted på altergangsdagen og ikke som tidligere dagen forinden.

I trykt udgave: Bind 8 side 123 linje 1

◀ **Hvad er dog et Menneske uden Dig!** : hentyder til Sl 8,5: »hvad er da et menneske, at du husker på det, / et menneskebarn, at du tager dig af det?«

I trykt udgave: Bind 8 side 123 linje 2

◀ **et afbrudt Stykke, hvis han ikke kjenner Dig** : hentyder til 1 Kor 13,12 (138,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 123 linje 3

◀ **Adspredelser** : forstyrrelser; forlystelser; hvad der hindrer opmærksomhed og eftertanke.

I trykt udgave: Bind 8 side 123 linje 9

◀ **Du som giver baade at begynde og at fuldkomme** : hentyder til Fil 1,6, hvor Paulus skriver: »han, som begyndte det gode Værk i Eder, vil fuldføre det indtil Jesu Christi Dag« (NT-1819), som indgår i ritualen for skriftemål med ordet 'fuldkomme' i stedet for 'fuldføre' (123,1). Jf. også 2,13, hvor Paulus skriver: »thi Gud er den, som virker i Eder baade at ville og at udrette, efter sit Velbehag« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 123 linje 10

◀ **Skilsmisse** : skel, adskillelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 123 linje 16

◀ **Nødens Dag** : Udtrykket forekommer flere gange i Salmernes Bog i GT, jf. Sl 50,15; 59,17; 77,3; 86,7.

I trykt udgave: Bind 8 side 123 linje 27

◀ **Alt har sin Tid, siger Salomo** : i Præd 3,1: »Alting haver en bestemt Tiid, og alt det, som man haver Lyst til under Himmelen, haver sin Tiid« (GT-1740). – **Salomo**: (død o. 930 f.Kr.), Davids anden søn med Batseba, konge over Israel i 40 år (jf. 1 Kong 11,42), berømmet for sin store visdom. If. den bibelske og kirkelige tradition er Prædikerens Bog skrevet af kong Salomo, jf. Præd 1,1: »Prædikerens, Davids Søns, Kongens i Jerusalem, Ord«; i GT-1740 optræder således betegnelsen »Salomo Prædiker« som løbende klummetitel over siderne i Prædikerens Bog, en betegnelse, der stammer fra Luther, som kalder bogen »Der Prediger Salomo«, jf. *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffel, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3* (forkortet *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers*). På SKs tid blev der argumenteret imod denne tradition og hævdet, at såvel skriftets sigte som dets sprog og sene affattelsestidspunkt udelukker Salomo som forfatter, jf. fx W.M.L. de Wette *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel Alten und Neuen Testaments* bd. 1-2, 4. udg., Berlin 1833-42 [1817-26], ktl. 80 (forkortet *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel*); bd. 1, § 284, s. 355f.

I trykt udgave: Bind 8 side 124 linje 1

◀ **Oldingen** : If. den jødiske historieskriver Josefus' hovedværk om jødefolkets historie (*Antiquitates Judaicæ* fra 93-94 e.Kr.) blev Salomo 94 år gammel, jf. G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch zum Handgebrauch für Studierende, Candidaten, Gymnasiallehrer und Prediger*, 2. udg., bd. 1-2, Leipzig 1833-38 [1820], ktl. 70-71 (forkortet *Biblisches Realwörterbuch*); bd. 2, s. 430.

I trykt udgave: Bind 8 side 124 linje 2

◀ **»hvad Fordeel ... af al sin Stræben« (Prædikeren 3, 9.)** : citat med mindre ortografiske forskelle fra Jens Møllers oversættelse af »Prædikerens Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter, efter Grundtexten paa ny oversatte* af J. Møller og R. Møller, bd. 1-3, Kbh. 1828-30, ktl. 86-88 og ktl. 89-91 (forkortet *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter*); bd. 1, s. 422.

I trykt udgave: Bind 8 side 124 linje 21

◀ vilde **vel**: sandelig el. så vist.

I trykt udgave: Bind 8 side 124 linje 33

◀ **skulde** ikke kunne: ville.

I trykt udgave: Bind 8 side 125 linje 2

◀ **Tid til at dandse af Glæde** : hentyder til Præd 3,4: »Tid til at hyle og Tid til at dandse af Glæde«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* bd. 1, s. 421.

I trykt udgave: Bind 8 side 125 linje 4

◀ **ligeligt** : på samme måde, forskelsløst.

I trykt udgave: Bind 8 side 125 linje 14

◀ **uroliger** : foruroliger.

I trykt udgave: Bind 8 side 125 linje 16

◀ **Begjeringer** : begær, drifter, fordringer.

I trykt udgave: Bind 8 side 125 linje 26

◀ **»der er Tid til at fødes og Tid til at døe«** : citat fra Præd 3,2, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* bd. 1, s. 421.

I trykt udgave: Bind 8 side 125 linje 30

◀ **forkomme i** : blive forkommen af, lide under.

I trykt udgave: Bind 8 side 125 linje 36

◀ **Fremgangen** : fortsættelsen.

I trykt udgave: Bind 8 side 126 linje 12

◀ **»Gud gjorde Alting smukt ... Menneskenes Hjerter.« (Prædik. 3, 11)** : bearbejdet citat fra Præd 3,11: »Han [Gud] gjorde Alting smukt i sin Tid; ogsaa Evigheden lagde han i deres [menneskenes børns] Hjerter, ihvorvel Mennesket ikke kan udfinde den Gjerning, som Gud haver gjort, fra Begyndelsen til Enden«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* bd. 1, s. 422.

I trykt udgave: Bind 8 side 126 linje 26

◀ **ligeligt** : ligestillende, på samme måde.

I trykt udgave: Bind 8 side 126 linje 33

◀ **sine Omgange ligesom Vinden ... aldrig kommer videre** : hentyder til Præd 1,6: »Veiret gaaer mod Sonden, og vender sig til Norden; det gaaer hid og did, og efter sine Omgange [sin faren rundt omkring] kommer Veiret tilbage«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* bd. 1, s. 416.

I trykt udgave: Bind 8 side 126 linje 34

◀ **sit Løb ligesom Floden ... aldrig fylder Havet** : hentyder til Præd 1,7: »Alle Floder løbe i Havet, dog bliver Havet ikke fuldt; til det Sted, hvorhen Floderne løbe, derhen vedblive de stedse at løbe«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* bd. 1, s. 416.

I trykt udgave: Bind 8 side 126 linje 35

◀ **voxen** : vokset.

I trykt udgave: Bind 8 side 127 linje 7

◀ **en Apostel jo siger, at vi altid skal takke Gud** : hentyder formentlig til Ef 5,20, hvor Paulus skriver til efeserne: »sig altid Gud Fader tak for alt i vor Herre Jesu Kristi navn.« Se også 1 Thess 5,18. – **Apostel:** If. Rom 1,1 forstod Paulus sig som »Kristi Jesu tjener, kaldet til apostel«.

I trykt udgave: Bind 8 side 127 linje 11

◀ **tilbørligen** : på passende måde, som sig hør og bør.

I trykt udgave: Bind 8 side 127 linje 13

◀ **Omgangsven** : ven, med hvem man jævnligt omgås.

I trykt udgave: Bind 8 side 127 linje 13

◀ **siger Skriften: det Ene skal gøres, det Andet ikke forsømmes** : citat fra Matt 23,23. NT-1819 har dog: »Disse Ting burde man at gjøre, og ikke forsømme de andre.«

I trykt udgave: Bind 8 side 127 linje 17

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 127 linje 23

◀ **Piinagtighed** : pinefulde tilstand el. beskaffenhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 127 linje 34

◀ **med Frygt og Bæven** : hentyder til Fil 2,12-13, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine Elskelige, ligesom I altid have været lydige, saaledes, ikke alene ved min Nærværelse, men nu meget mere i min Fraværelse, arbejder paa Eders Saliggjørelse med Frygt og Bæven; thi Gud er den, som virker i Eder baade at ville og at udrette, efter sit Velbehag« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 4

◀ **voxen fra** : vokset fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 6

◀ **Affald** : frafald.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 9

◀ **»skal være som Sneglen ... idet den gaaer.« (Psalme 58, 9.)** : let ændret citat fra Sl 58,9: »Lad dem [de ugudelige] være som en Snegl, der smelter, idet den gaaer«, i Jens Møllers oversættelse af »Psalmerne« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 186.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 10

◀ **efterladt** : undladt, forsømt, ladet ugjort.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 13

◀ **Bedrøvelsen efter Gud** : bedrøvelse if. Gud el. efter Guds vilje; hentyder formentlig til 2 Kor 7,9-10, hvor Paulus skriver til korintherne, at han er glad, »fordi I blev bedrøvede til omvendelse. Jeres bedrøvelse var nemlig efter Guds vilje, så I altså ikke har lidt skade af os. For bedrøvelse efter Guds vilje virker omvendelse til frelse, som ikke fortrydes, men bedrøvelse i verdens forstand virker død.«

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 20

◀ **endnu idag** : hentyder formentlig til Hebr 4,7: »saa bestemmer han [Gud] atter en Dag, i Dag, da han siger ved David efter saa lang en Tiid, (som forhen sagt:) i Dag, naar I høre hans Røst, forhærdet ikke Eders Hierter« (NT-1819); jf. også Hebr 3,7. Jf. endvidere Jesu ord til røveren på korset: »sandelig siger jeg dig, i Dag skal du være med mig i Paradiis«, Luk 23,43 (NT-1819). Jf. endelig H.A. Brorsons salme »Idag er Naadens Tid« (1735), især 6. strofe: »Endnu er Gunst at faae, For knuste Hjerters Raaben, Endnu er Gud at naae, Endnu er Himlen aaben, Gud hører Du hans Ord Til Kjærligheds Fordrag, Endnu er Naaden stor. Nu hedder det: idag«, *Troens rare Klenodie, i nogle aandelige Sange fremstillet af Hans Adolph Brorson*, udg. af L.C. Hagen, Kbh. 1834, ktl. 199, s. 193f.; s. 194. DDS nr. 592.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 21

◀ **fort** : fremad, hurtigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 24

◀ **vogter sig** : skal vogte sig, tage sig i agt.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 25

◀ **Tæring** : betegnelse for forskellige langvarige sygdomme, som bevirker, at kroppen lidt efter lidt afmagres og svinder ind, el. at enkelte organer lidt efter lidt ødelægges og tæres op.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 31

◀ **troer sig sundest** : henviser til det at opleve en kort opblussen af livskraft umiddelbart før døden.

I trykt udgave: Bind 8 side 128 linje 31

◀ **muligen** : muligvis, måske.

I trykt udgave: Bind 8 side 129 linje 1

◀ **storme sig (...) fra** : løbe stormende fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 129 linje 4

◀ **trodse sig (...) fra** : trodsigt vende sig fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 129 linje 4

◀ **betrygge** : sikre.

I trykt udgave: Bind 8 side 129 linje 13

◀ **agter paa** : giver agt på, er opmærksom på.

I trykt udgave: Bind 8 side 129 linje 22

◀ **ved den ellefte Time** : i sidste øjeblik, talemåde efter Matt 20,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 129 linje 34

◀ **Du har forskyldt** : du har gjort dig skyld i.

I trykt udgave: Bind 8 side 129 linje 35

◀ **udvise** : fremviser, påregner.

I trykt udgave: Bind 8 side 130 linje 17

◀ **dog** der: skønt.

I trykt udgave: Bind 8 side 130 linje 36

◀ **naar hvert utilbørligt Ord maa gjentages** : hentyder til Matt 12,36, hvor Jesus siger: »Men jeg siger Eder, at Menneskene skulle gjøre Regnskab paa Dommens Dag for hvert utilbørligt Ord, som de have talet« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 131 linje 1

◀ **Begivenhed** : hændelse; noget, der overgår en.

I trykt udgave: Bind 8 side 131 linje 14

◀ **drager sig hen** : skrider frem.

I trykt udgave: Bind 8 side 131 linje 24

◀ **varlig** : varsom, nænsom, stille.

I trykt udgave: Bind 8 side 131 linje 29

◀ **Sorg efter Gud** : sorg, dvs. bedrøvelse, if. Gud el. efter Guds vilje (128,20).

I trykt udgave: Bind 8 side 131 linje 36

◀ **see feil af** : gå el. tage fejl af.

I trykt udgave: Bind 8 side 132 linje 6

◀ **det er** med: det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 132 linje 7

◀ **Sorg efter Verden** : sorg, dvs. bedrøvelse, if. verden, i verdens forstand (128,20).

I trykt udgave: Bind 8 side 132 linje 8

◀ **Ilingens**: jag gennem kroppen.

I trykt udgave: Bind 8 side 132 linje 14

◀ **paadrog** : pådrog sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 132 linje 14

◀ **mislig** : betænkelig, tvivlsom.

I trykt udgave: Bind 8 side 132 linje 21

◀ **da greb Fortvivlelsen ... hvorledes han havde været** : se journalen JJ:319 og JJ:320 fra o. maj 1845: »Stundom bliver man utaalmodig, fordi det ikke lykkes bedre med at ville det Gode, men denne Utaalmodighed er dog ikke Sorg over sin Synd, men Voldsgjerning mod Gud. og Mangel paa Oprigtighed.« Teksten fortsætter i marginen (JJ:319.a): »og til al Forbedring hører først og fremmest en ydmyg Erindring af sin Svaghed, hvorledes den var, da«, hvilket videreføres i JJ:320: »gaaer det stundom ligesom en frigiven Forbryder, hvem en bortløben Fange gaaer forbi som en ængstende Erindring, ell. kommer til ham,,: saaledes kommer stundom Erindringen af noget længst Tilbagelagt ængstende med sit Besøg. Bliver man utaalmodig og vil ikke vedkjende sig det, saa har man tabt. Da klager man, man synes det er uretfærdigt at mindes derom, istedenfor ydmygt at takke for, om man er bedre nu.« SKS 18, 241.

I trykt udgave: Bind 8 side 133 linje 4

◀ **Aflad fra** : ophør med at gøre.

I trykt udgave: Bind 8 side 133 linje 14

◀ **vel er det** : det er givetvis.

I trykt udgave: Bind 8 side 133 linje 21

◀ **tælle et Træes Aar ved at see paa Barken** : beregne et træs alder ved at tælle årringene i veddet.

I trykt udgave: Bind 8 side 133 linje 23

◀ **piinlig** : pinefuld.

I trykt udgave: Bind 8 side 133 linje 36

◀ **skuffe** : forblænde, bedrage.

I trykt udgave: Bind 8 side 134 linje 4

◀ **Skriftemaalet** : 123,1.

I trykt udgave: Bind 8 side 134 linje 18

◀ **Festens simple Høitidsdragt, der betinger Adgangen** : spiller formentlig på Jesu lignelse om kongesønnens bryllup i Matt 22,1-14. Her fortælles det: »Da gik Kongen ind, at besee Giæsterne; og han saae der et Menneske, som ikke var iført Bryllups-Klædningen. Og han sagde til ham: Ven! hvorledes er du kommen hid ind, og haver ikke Bryllups-Klædningen paa? Men han taug. Da sagde Kongen til Tjenerne:

binder Hænder og Fødder paa ham, og tager ham, og kaster ham ud i det yderste Mørke; der skal være Graad og Tænders Gnidsel«, v. 11-13 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 134 linje 24

◀ **i den travle Virksomhed kan man bekymre sig om mange Ting** : hentyder til beretningen i Luk 10,38-42 om Jesu besøg hos søstrene Martha og Maria, hvor Jesus siger til Martha, der var travlt optaget af at sørge for ham: »Martha, Martha! Du gør dig bekymringer og er urolig for mange ting. Men ét er fornødent. Maria har valgt den gode del, og den skal ikke tages fra hende«, v. 41-42.

I trykt udgave: Bind 8 side 134 linje 27

◀ **i Skriftemaalets Time** : i den tid, skriftemålet står på, el. på det afgørende tidspunkt, da skriftemålet aflægges.

I trykt udgave: Bind 8 side 134 linje 31

◀ **den alfare (...) Vei** : den vej, hvor alle færdes, den brede og befolkede vej.

I trykt udgave: Bind 8 side 135 linje 4

◀ **Sammenskrift** : sammenhængende skrift, sammenhængende skrevet stykke.

I trykt udgave: Bind 8 side 135 linje 30

◀ **det er som Bækkens Rislen ... Vandringsmanden ældes ved dens Side** : se journalen JJ:398 fra slutningen af 1845 el. begyndelsen af 1846: »Thi gaae langs Strandbredden og lad Havets Bevægelse ledsage Tankernes Ubestemthed – men staae ikke stille, opdag ikke Eensformigheden, blot Du ½ Secund har hørt den: saa er det allerede vanskeligt at løsrive sig fra dens Trolddom. Sid i Baaden lad Vandets Sulpel blande sig forvirrende i Tankens Fastholden af en eneste Tanke, saa Sulpel snart høres, snart ikke høres – men lad ikke Øiet forelske sig i Vandets Bevægelse, blot Du ½ Secund hengiver Dig til dens Eensformighed, saa er Natur-Overtalelsen næsten som et Løfte for evig.« SKS 18, 273,10-20.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 1

◀ **bedaaet** : gjort til en dåre, vildledt, bedraget, narret.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 9

◀ **Saa (...) og** : således også.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 18

◀ **ret vel** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 18

◀ **byder** : påbyder.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 19

◀ **en Alvidende, som veed Alt** : dvs. Gud, jf. kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 4: »Gud er alvidende, og kiender paa eengang, hvadsomhelst der er skeet, eller nu skeer, eller skal skee i al Eftertiden. Vore hemmeligste Tanker ere ikke skiulte for ham«, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 13f.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 21

◀ **hans Fortrolighed** : spiller formentlig på Job 29,4, hvor Job i Jens Møllers oversættelse af »Jobs Bog« siger: »da Guds Fortrolighed var over mit Paulun«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 63.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 23

◀ **kjender hver en Tanke, langtfra** : henviser til Sl 139,2: »Hvad heller [end] jeg sidder eller opstaaer, da veed du det, du forstaaer min Tanke langt fra« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 26

◀ **hver dens Vei grant** : hver af dens veje tydeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 27

◀ **for hvem et Menneske er aabenbar i Løndom** : spiller formentlig på Matt 6,4.6.18, hvor det siges, at Gud »seer i Løndom« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 28

◀ **en Tjener, der gjør ... Regnskab for Forvaltningen, hvilken betroedes ham** : hentyder formentlig dels til Jesu lignelse om den gældbundne tjener i Matt 18,23-35, dels til Jesu lignelse om de betroede talenter i Matt 25,14-30, og dels til Jesu lignelse om den uærlige godsforvalter i Luk 16,1-13. I alle tre tilfælde er der tale om tjenere, der skal gøre regnskab for deres forvaltning af betroede midler.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 32

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 8 side 136 linje 36

◀ er **og ikke**: heller ikke.

I trykt udgave: Bind 8 side 137 linje 2

◀ **den Uforanderlige** : dvs. Gud, jf. kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, afsnit 3, § 2: »Gud er *evig*, og har hverken Begyndelse eller Ende. Han er stedse *uforanderlig*, og bliver altid den samme«, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 13.

I trykt udgave: Bind 8 side 137 linje 10

◀ **Bønnen ... forandrer den Bedende** : jf. den fjerde tale »Den rette Bedende strider i Bønnen og seirer - derved, at Gud seirer« i *Fire opbyggelige Taler* 1844, i *SKS* 5, 361-381.

I trykt udgave: Bind 8 side 137 linje 14

◀ **han vidste ikke, hvad han gjorde** : spiller formentlig på den bøn, den korsfæstede Jesus beder for sine gerningsmænd: »Fader, tilgiv dem, for de ved ikke, hvad de gør«, Luk 23,34.

I trykt udgave: Bind 8 side 137 linje 20

◀ **tjener sig op** : opnår en vis højere position el. stilling.

I trykt udgave: Bind 8 side 137 linje 27

◀ **naar** var det: hvornår.

I trykt udgave: Bind 8 side 137 linje 32

◀ **skuffende** : bedrageriske, illusoriske.

I trykt udgave: Bind 8 side 137 linje 33

◀ **der læres stykkeviis ... forvandles til Kundskab** : spiller på 1 Kor 13,12, hvor Paulus skriver: »Nu erkender jeg stykkevis, men da [når det fuldkomne kommer] skal jeg kende fuldt ud, ligesom jeg selv er kendt fuldt ud.«

I trykt udgave: Bind 8 side 138 linje 4

◀ **kun Eet er fornødent** : hentyder til Luk 10,42 (134,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 138 linje 6

◀ **hildet** : besnæret, forblindet.

I trykt udgave: Bind 8 side 138 linje 11

◀ **Apostelen Jakobs Ord ... I Tvesindede** : citat fra Jak 4,8 (NT-1819), som har komma efter 'Hjerterne' og udråbstegn efter 'Tvesindede'. - **Apostelen Jakobs**: If. den oldkirkelige tradition er forfatteren af Jakobsbrevet en af Jesu tolv apostle, og på SKs tid var det en udbredt opfattelse, at denne apostel var Jakob den Yngre el. Jakob den Mindre (se Mark 15,40), Alfæus' søn (se Matt 10,3), jf. fx *M. Gottfried Büchner's*

biblische Real- und Verbal-Hand-Concordanz oder Exegetisch-homiletisches Lexicon, 6. udg., forøget og udg. af H.L. Heubner, Halle 1840 [1740], ktl. 79 (forkortet *Gottfried Büchner's biblische Real- und Verbal-Hand-Concordanz*), s. 781, § 5, d, i artiklen »Jacob, Jacobus«. If. Hieronymus, en af de fire rom.-katolske kirkefædre, var denne Jakob imidlertid identisk med Jesu bror Jakob, også kaldet Jakob Herrens bror; denne opfattelse, der medfører, at Jesu bror Jakob også var en af hans apostle, blev endnu på SKs tid livligt diskuteret, jf. G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (124,2) bd. 1, s. 620-623; W.M.L. de Wette *Lehrbuch der historisch-kritischen Einleitung in die Bibel* (124,1) bd. 2, § 167, s. 302-306; og Ph. Schaf *Das Verhältniss des Jakobus, Bruders des Herrn, zu Jakobus Alphäi*, Berlin 1842, ktl. U 94.

I trykt udgave: Bind 8 side 138 linje 17

◀ **kun de Rene af Hjerter kunne see Gud** : hentyder til Matt 5,8, hvor Jesus siger: »Salige ere de rene af Hiertet, thi de skulle see Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 138 linje 21

◀ **ville det Gode** : spiller på Rom 7,18-19, hvor Paulus skriver: »Viljen har jeg, men udføre det gode kan jeg ikke. For det gode, som jeg vil, det gør jeg ikke, men det onde, som jeg ikke vil, det gør jeg.«

I trykt udgave: Bind 8 side 138 linje 23

◀ **da ville vi til Slutning nærmere benytte Anledningen** : nemlig skriftemålet, se SKS 8, 245-250. – **ville vi**: vil vi.

I trykt udgave: Bind 8 side 138 linje 28

◀ **skulde han vel** : ville han givetvis.

I trykt udgave: Bind 8 side 139 linje 11

◀ **saa føre og** : således fører også.

I trykt udgave: Bind 8 side 139 linje 15

◀ **den Omvendte gaaer samme Vei tilbage** : jf. journalen AA:52, dateret 11. okt. 1837, hvor SK skriver: »Saaledes tænker jeg mig Forholdet mellem satisfactio vicaria [Kristi stedfortrædende fyldestgørelse] og Menneskets egen Sonen for sine Synder. Det er vel sandt, at paa den ene Side Synderne ere tilgivne ved Christi Død; men paa den anden Side bliver Mennesket derfor ikke ligesom ved et Trylleslag revet ud af sine gamle Forhold, det »Syndens Legeme«, som Paulus taler om (Rom. VII. 25). Han maa gaae samme Vei tilbage som han er gaaet frem, medens Bevidstheden om, at hans Synder ere ham tilgivne, holder ham opreist og giver ham Mod og forhindrer Fortvivlelsen (...). / Man maa retrograd gennemløbe den samme Vei, man har gaaet frem, ligesom Tryllet først ophører ved det musicalske Stykke (Ellekongestykket), hvad man kan lære af Ellefolket, naar man spiller det nøiagtigt igjennem igjen baglænds (retrograd)«, SKS 17, 52f. (se kommentarerne dertil i K17).

I trykt udgave: Bind 8 side 139 linje 16

◀ **Tilforladelighed** : ubetinget pålidelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 139 linje 17

◀ **Forord** : forud gjort betingelse; tidligere givet tilsagn, afgivet løfte, forpligtelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 139 linje 25

◀ **Skuffelse** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 1

◀ **Tilsyneladelse** : umiddelbar fremtoning, noget blot tilsyneladende, skin og bedrag.

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 1

◀ **det er, renser** : det vil sige, rens.

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 4

◀ **dersom Nogen fattes Viisdom ... ikke som en tvesindet Mand (1, 5. 6. 8.)** : forkortet og sammenskrevet citat fra Jak 1,5: »Men dersom Nogen af Eder fattes [mangler] Viisdom, han bede af Gud, som giver Alle gierne, og bebreider ikke, saa skal den gives ham.« Og 1,6: »Men han bede i Troen, Intet

tvivlende; thi den, som tvivler, er ligesom en Havs-Bølge, der røres og drives af Veiret.« Samt 1,7-8: »Ikke tænke det Menneske, at han skal faae Noget af Herren: en tvesindet Mand er han, ustadig i alle sine Veie.« (NT-1819.)

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 7

◀ **»hvis Øine oplades - naar han knæler ned.« (4de Moseb. 24, 16.)** : da. gengivelse af 4 Mos 24,16 i Luthers oversættelse: »Es saget der Hörer göttlicher Rede, und der die Erkenntniß hat des Höchsten, der die Offenbarung des Allmächtigen siehet, und dem die Augen geöffnet werden, wenn er niederknieet« (»Der taler høreren af den guddommelige tale, og den, som har erkendelse af den Højeste, den, som skuer den Almægtiges åbenbaring, og den, på hvem øjnene åbnes, når han knæler ned«), *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 10

◀ **mislige** : betænkelige, tvivlsomme.

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 14

◀ **underfundigt** : snedigt, svigefuldt.

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 19

◀ **trodse paa** : påberåbe sig, hævde.

I trykt udgave: Bind 8 side 140 linje 22

◀ **Afvexling** : sml. »Vexel-Driften« i første del af *Enten - Eller*, i SKS 2, 275-289.

I trykt udgave: Bind 8 side 141 linje 4

◀ **hiin rige Mand ... til egen Forbandelse maa vedblive at ville Eet** : henviser til Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31. Her fortælles det, at da den rige mand »slog øjnene op i dødsriget, hvor han pintes, ser han Abraham langt borte og Lazarus i hans skød. Fader Abraham! råbte han, forbarm dig over mig og send Lazarus, så han kan dyppe spidsen af sin finger i vand og læske min tunge, for jeg pines i disse luer«, v. 23-24.

I trykt udgave: Bind 8 side 141 linje 27

◀ **lid** : (hensigt med) virke, gerning.

I trykt udgave: Bind 8 side 141 linje 32

◀ **fange efter** : forsøge at gribe.

I trykt udgave: Bind 8 side 141 linje 33

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 142 linje 12

◀ **Narrestregen**: en nars påfund; spøgefuldt, tåbeligt, absurdt påfund el. foretagende.

I trykt udgave: Bind 8 side 142 linje 21

◀ **et Træf** : et slumpetræf.

I trykt udgave: Bind 8 side 142 linje 22

◀ **Verden forgaaer og dens Lyst** : citat fra 1 Joh 2,17 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 142 linje 33

◀ **den ringeste Skjærv ... i den Fattiges Nøisomhed** : hentyder til beretningen om enkens gave i Mark 12,41-44, hvor det fortælles, at en fattig enke kom og lagde »to Skierve«, dvs. to småmønter, i tempelblokken. Om hende siger Jesus: »denne fattige Enke har lagt mere deri, end alle de, som lagde i Kisten. Thi de lagde Alle af deres Overflod; men denne lagde af sin Fattigdom alt det, hun havde, hendes ganske Eiendom« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 143 linje 15

◀ **to Villier, een ... og een som han forgyeves ganske vil være quit** : 138,23.

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 10

◀ **hertil og ikke videre** : spiller formentlig på Job 38,11, hvor Gud siger til havet: »hertil skal du komme og ikke længere; her skal dine Bølgers Overmod brydes«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 87.

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 15

◀ Erfaringen **paa** Andre: med.

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 18

◀ **Tryllespeil** : spejl, hvori et billede ses på overnaturlig måde, magisk spejl.

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 21

◀ **hurtigt glemme de Synet** : hentyder til Jak 1,23-24: »Den, der er ordets hører, men ikke dets gør, ligner en, som betragter sit ansigt i et spejl: Han betragter nok sig selv, men går bort og har straks glemt, hvordan han så ud.«

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 22

◀ **thi Tungen er et lidet Lem, dog den pukker storligen** : delvis citat fra Jak 3,5: »Saaledes er og [også] Tungen et lidet Lem, men pukker storligen [praler stærkt]« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 23

◀ **tager (...) forfængelig** : anvender noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 24

◀ **trøste sig med hinanden** : jf. talemåden 'at trøste sig med noget', dvs. skaffe sig el. føle trøst med noget, optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 2, s. 467.

I trykt udgave: Bind 8 side 144 linje 34

◀ **en Viisdom, som ikke er herovenfra ... djævelsk** : hentyder til Jak 3,15-16: »Denne er ikke Viisdommen, som kommer ovenfra, men jordisk, kiødelig, diævelsk; thi hvor Nid og Trætte er, der er Forvirring og al ond Handel« (NT-1819). Modsat »den Viisdom herovenfra«, som beskrives i v. 17. - **herovenfra**: i religiøs sprogbrug: fra himlen.

I trykt udgave: Bind 8 side 145 linje 9

◀ **Den hellige Skrift lærer (...) at Synden er Menneskets Fordærvelse** : jf. kap. 3, »Om Menneskets Fordærvelse ved Synden«, i *Balles Lærebog* (136,21), hvor det i § 10 hedder: »Ordsp. 14, 34. Synden er Folkets Fordærvelse. 1 Tim. 6, 10. Jak. 4, 1-2«, s. 34.

I trykt udgave: Bind 8 side 145 linje 17

◀ **forvender** : fordrejer.

I trykt udgave: Bind 8 side 145 linje 19

◀ **Naar den urene Aand farer ud ... har i Selskab med sig** : fri gengivelse af Matt 12,43-45, hvor Jesus siger: »Men naar den urene Aand er udfaren af Mennesket, vandrer han igiennem tørre Steder, søger Hvile, og finder den ikke. Da siger han: jeg vil vende om til mit Huus, som jeg gik ud af; og naar han kommer, finder han det ledigt, feiet og prydnet. Saa gaaer han hen og tager syv andre Aander tillige med sig, som ere værre end han selv, og naar de ere komne derind, boe de der; og det Sidste bliver værre med dette Menneske end det første; saaledes skal det og [også] gaae denne onde Slægt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 145 linje 20

◀ **saa det Sidste bliver værre end det Første** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 8 side 145 linje 25

◀ **overskrige** : overdøve med en skrigende stemme.

I trykt udgave: Bind 8 side 145 linje 27

◀ **Der siges om Den, som svimlende staaer paa et høit Sted ... føder Svimmelhed** : jf. kap. 3, § 2, i *Bogen om Adler* (1846), hvor det hedder: »Man har, physiologisk rigtigt, gjort opmærksom paa, at Svimmelhed fremkommer naar Øiet intet fast Punkt har at hvile sig paa. Derfor bliver man svimmel ved at see ned fra et høit Taarn, thi idet Blikket styrter sig ned, finder det ikke Grændsen, Begrænsningen. (...) Det Svimlende er det Vide, det Uendelige, det Ubegrænsede, det Ubestemmelige; og Svimmelheden selv er Sandsens Tøilesløshed. (...) Svimmelhedens Dialektik har (...) den Modsigelse i sig, at ville det man ikke vil, det man gyser for, medens denne Gysen kun afskrækker - fristende« (*Pap.* VII 2 B 235, s. 161). - **føder**: afføder, medfører.

I trykt udgave: Bind 8 side 145 linje 29

◀ **Fri er - Syndens Træl dog ikke** : hentyder til Joh 8,31-34: »Jesus sagde nu til de jøder, som var kommet til tro på ham: 'Hvis I bliver i mit ord, er I sandelig mine disciple, og I skal lære sandheden at kende, og sandheden skal gøre jer frie.' De svarede: 'Vi er Abrahams efterkommere og har aldrig trællet for nogen. Hvordan kan du så sige: I skal blive frie?' Jesus svarede dem: 'Sandelig, sandelig siger jeg jer: Enhver, som gør synden, er syndens træl.'« Se også Rom 6,16.20.

I trykt udgave: Bind 8 side 146 linje 1

◀ **afkastet har han heller ikke Lænken, »fordi han spotter den«** : se 4. akt, 4. scene, i G.E. Lessings *Nathan der Weise. Ein Dramatisches Gedicht, in fünf Aufzügen* (1779), hvor den unge tempelherre i samtale med sultan Saladin bemærker, at selvom vi erkender den overtro, som vi er vokset op i, så taber den alligevel ikke sin kraft, og føjer til: »Es sind / Nicht alle frei, die ihrer Ketten spotten« (»Ikke alle er frie, som spotter deres lænker«), jf. *Gotthold Ephraim Lessing's sämtliche Schriften* bd. 1-28, Berlin 1825-27, bd. 29-32, Berlin og Stettin 1828, ktl. 1747-1762; bd. 22, 1827, s. 181. L. Börne lader citatet afslutte sin dramaturgiske artikel »Henriette Sontag in Frankfurt«, jf. *Gesammelte Schriften von Ludwig Börne*, 2. udg., bd. 1-8, Hamborg 1835-40, ktl. 1627-1629; bd. 2, 1835, s. 126.

I trykt udgave: Bind 8 side 146 linje 2

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 146 linje 5

◀ **Svimlen** : svimmelheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 146 linje 10

◀ **end** eengang: endnu.

I trykt udgave: Bind 8 side 146 linje 15

◀ **hiin Fortvivlede sige ... i hiint Ord opgav han sig selv** : se journaloptegnelsen JJ:432 fra feb. 1846: »Naar en indtil Fortabelse Vildledt vil til at gaae under, saa er dette den sidste Replik og Tegnet: der gaaer dog i mig noget Bedre under. Saaledes opstiger der en Boble fra den Druknende, det er Tegnet - saa synker han. Ligesom Indesluttethed kan blive et Mskes Undergang, fordi han ikke vil udsige det Skjulte, saaledes er Udtalelsen af hiint Ord: Undergangen. Thi Udtalelsen er netop Udtrykket for at han blev sig selv saa objektiv, at han tør tale om sin egen Undergang, som om noget Afgjort, der end psykologisk kan interessere en Trediemand. Det Haab om at der dog var noget Bedre i ham, som skulde i Taushed være brugt til at arbeide paa sin Frelse, det Haab gives ud og benyttes som en Ingredients i den Liigtale, han holder over sig selv.« *SKS* 18, 284,4-18.

I trykt udgave: Bind 8 side 146 linje 19

◀ **jeg gaaer under, frels mig** : hentyder til beretningen om stormen på søen i Matt 8,23-27, hvor disciplene vækker Jesus, der ligger og sover i båden, og siger til ham: »Herre, frels os! Vi går under!« v. 25. Se også Matt 14,30.

I trykt udgave: Bind 8 side 147 linje 2

◀ **tiltrygle sig** : tryglende el. bedende skaffe sig, tigge sig til.

I trykt udgave: Bind 8 side 147 linje 5

◀ **Lefleri** : koketteri.

I trykt udgave: Bind 8 side 147 linje 11

◀ **mærkværdig** : værd at bemærke, bemærkelsesværdig.

I trykt udgave: Bind 8 side 147 linje 11

◀ **fremkogler** : fremtryller.

I trykt udgave: Bind 8 side 147 linje 16

◀ **Løgnens Fader** : spiller på Joh 8,44, hvor Jesus siger om Djævelen: »Sandhed er ikke i ham. Naar han taler Løgn, taler han af sit eget; thi han er en Løgner, og Løgnens Fader« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 147 linje 16

◀ **Daarlighed** : dårskab, tåbelighed, uforstandighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 148 linje 26

◀ **tilbede i Sandhed** : hentyder til beretningen om Jesu samtale med den samaritanske kvinde ved brønden i Joh 4,7-26, hvor han siger til hende: »der kommer en time, ja, den er nu, da de sande tilbedere skal tilbede Faderen i ånd og sandhed. For det er sådanne tilbedere, Faderen vil have. Gud er ånd, og de, som tilbeder ham, skal tilbede i ånd og sandhed«, v. 23-24.

I trykt udgave: Bind 8 side 148 linje 27

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 149 linje 1

◀ **de ville det Gode** : 138,23. – **ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 8 side 149 linje 2

◀ **Brøst** : skade, fejl.

I trykt udgave: Bind 8 side 149 linje 4

◀ **at ville dømme Andre istedetfor sig selv** : spiller på Matt 7,1-2, hvor Jesus siger: »Døm ikke, for at I ikke selv skal dømmes. For den dom, I dømmes med, skal I selv dømmes med«. Se også Rom 14,12-13, hvor Paulus skriver: »Vi skal altså hver for sig aflægge regnskab over for Gud. Lad os derfor ikke længere dømme hinanden, men I skal meget hellere dømme sådan: Ingen må bringe sin broder til at snuble eller falde.«

I trykt udgave: Bind 8 side 149 linje 6

◀ **underfundigt** : snedigt, svigefuldt.

I trykt udgave: Bind 8 side 149 linje 10

◀ **Frækhedens frække Lærere ... saa havde man dobbelt Fordeel, meente de** : sigter til sofisterne (af gr. *sophistēs*, opr. en indsigtfuld og duelig mand), fællesbetegnelse for en række grækere, der i det 5. årh. f.Kr. mod betragtelig betaling optrådte som lærere, ikke kun i retorik og politik, men også i filosofi, naturvidenskab, antropologi og pædagogik. Sofisterne rejste overalt i den gr. verden, men forbandt sig især med det demokratiske Athen i tiden fra midten af det 5. årh. til opløsningen hen mod dette århundredes slutning og bidrog til at uddanne en politisk elite. Siden aristokraten og filosofen Platon (427-347 f. Kr.), der bekæmpede dem både politisk og filosofisk (fx i dialogerne *Sofisten*, *Protagoras*, *Gorgias* og *Theaitetos*), anvendes betegnelsen 'sofist' som regel nedsættende. – I den givne sammenhæng henviser SK formentlig til sofisten Thrasymachos, sådan som han optræder i 1. bog af Platons *Staten* (327a - 354b, jf. *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher (150,3), 3. del, 1 (bd. 6), s. 73-120, og *Platons Skrifter*, udg. af Carsten Høeg og Hans Ræder, bd. 1-10, Kbh. 1992 [1932-41] (forkortet *Platons Skrifter*); bd. 4, s. 26-64). Her vil Thrasymachos kun mod penge belære Sokrates om, hvad retfærdighed er. For så vidt er denne sofist tvesindet: han vil noget i sig selv godt, men for lønnens skyld (337b-c, s. 90, s. 40f.), et forhold, hvis skændsel Sokrates ikke undlader at vende tilbage til (345c - 347a, s. 103-106, s. 51-53). Desuden gør Thrasymachos sig til talsmand for den såkaldt positive ret: »dass es in allen Staaten dasselbige gerechte ist, das der bestehenden Regierung zuträgliche« (»at det i alle stater er det samme, der er retfærdigt, det nemlig, som er fordelagtigt for den bestående regering«) (338d, s. 92, s. 42), jf. SKs kritiske bemærkning om det retfærdige i »at gjøre Uret i det Store«.

I trykt udgave: Bind 8 side 149 linje 32

◀ **i Oldtiden en eenfoldig Viis** : en af SK ofte anvendt betegnelse for Sokrates, der selv taler om sin

enfoldighed, se fx Platons dialog *Symposion* (198a), hvor Sokrates siger: »I min Eenfoldighed troede jeg, man burde fremføre det Sande om enhver Gjenstand, man vilde prise«, *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise, bd. 1-3, Kbh. 1830-38, ktl. 1164-1166; bd. 2, s. 55 (*Platons Skrifter* bd. 3, s. 119). – Sokrates (o. 470-399 f.Kr.) er ved siden af Platon og Aristoteles den berømteste gr. filosof. Efter sin langvarige, altid gratis filosofiske aktivitet blev han anklaget for at forråde Athen, for at antage andre guder end de af staten anerkendte og for at forføre og fordærve ungdommen. En folkedomstol dømte ham til døden og lod ham henrette med et bæger gift. Sokrates efterlod sig intet skriftligt, men hans karakter, samtalekunst og metode er skildret af især hans filosofiske elev Platon (se *SKS* K1, 179f.) samt af de to samtidige forfattere Xenophon (i fire skrifter, se *SKS* K1, 166) og Aristofanes (i en komedie, se *SKS* K1, 249f.). – Om det at være 'enfoldig' og 'vis', se kap. 1.ε, i anden dels andet afsnit i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor Johannes Climacus behandler forholdet mellem 'den Eenfoldige' og 'den Vise', i *SKS* 7, 148ff.

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 1

◀ **burde undgaae at synes god** : I journaloptegnelsen NB:13 fra marts 1846 skriver SK: »hvad Socr. [Sokrates] i Staten saa skjønt udvikler, at man bør undgaae, Skinnet af at være god«, og i marginen tilføjer han: »(Stedet er mærket i mit Exemplar af Schleiermachers Oversættelse 2^d Bog)«, *SKS* 20, 24. SK forveksler her Sokrates med Glaukon, der i sin samtale med Sokrates, i 2. bog af *Staten* (361b), med en henvisning til Aischylos definerer den retfærdige som den, »der nicht gut scheinen will sondern sein. Das Scheinen muss man ihm also nehmen« (»der ikke vil synes god, men være det. Skinnet må man altså tage fra ham«), *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher, 1. del, 1-2 (bd. 1-2), 2. forbedrede udg., Berlin 1817-18 [1804-05], 2. del, 1-3 (bd. 3-5), 2. forbedrede udg., Berlin 1818-26 [1805-09], 3. del, 1 (bd. 6), Berlin 1828, ktl. 1158-1163; 3. del, 1 (bd. 6), s. 128 (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 4, s. 70).

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 3

◀ **Misligheder** : tvivl, misforhold, betænkeligheder, fejltagelser.

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 9

◀ **kan hverken det Nærværende ... adskille fra det Gode** : hentyder til Rom 8,38-39, hvor Paulus skriver: »Thi jeg er vis paa, at hverken Død, ei heller Liv, ei heller Engle, ei heller Fyrstendømmer, ei heller Magter, ei heller det Nærværende, ei heller det Tilkommende, ei heller det Høie, ei heller det Dybe, ei heller nogen anden Skabning skal kunne skille os fra Guds Kierlighed i Christo Jesu vor Herre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 10

◀ **Verden (...) som Skriften siger, ligger i det Onde** : hentyder til 1 Joh 5,19: »Vi vide, at vi ere af Gud, og den ganske Verden ligger i det Onde« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 12

◀ **mislig** : betænkelig, tvivlsom.

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 15

◀ **vi have intet Kald til at dømme** : 149,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 24

◀ **kjende sig selv** : hentyder til indskriften på Grækenlands fornemste Apollontempel (orakeltemplet) i Delfi: »γνῶθι σεαυτόν« (gr. gnēthi seautón, »Kend dig selv!«). Om sætningens relation til Sokrates, se *Om Begrebet Ironi*, i *SKS* 1, 224f.

I trykt udgave: Bind 8 side 150 linje 27

◀ **engang blev sagt om Hukommelsen ... at lære den Kunst at glemme** : sigter til en anekdote om, at den gr. statsmand Themistokles (død o. 460 f.Kr.) en dag fik besøg af en mand, der tilbød at lære ham kunsten at huske alt; men Themistokles svarede, at det ville være ham til større glæde, hvis han kunne lære at glemme, hvad han ville. Anekdoten fortælles flere gange af den rom. taler og forfatter Cicero, bl.a. i *De oratore* (*Om taleren*), 2. bog, kap. 74, afsnit 299, jf. *M.T. Ciceronis opera rhetorica*, udg. af C.G. Schütz, bd. 1-3, Leipzig 1804-08; bd. 2 (*Libri tres ad Q. Fratrem De oratore* (lat. *Tre bøger til broderen Quintus Om taleren*)), 1805-06, ktl. 1234, 1. del, 1805, s. 219.

I trykt udgave: Bind 8 side 151 linje 8

◀ **paa det at** : for at.

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 4

◀ **en tvesindet Mand er ... ustadig i alle sine Veie** : hentyder til Jak 1,7-8, hvor det om det menneske, der tvivler, når han beder, siges, at han ikke skal bilde sig ind, »at han skal faae Noget af Herren: en tvesindet Mand er han, ustadig i alle sine Veie [i al sin færde]« (NT-1819). – **Apostelen Jacobs**: 138,17.

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 8

◀ **en tvesindet Mand ... maa ikke vente at faae det, hvorm han beder** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 9

◀ **trodser paa** : påberåber sig, hævder, pukker på.

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 12

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 13

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 14

◀ **har Lønnen borte** : har ingen løn i vente, da de har taget den på forskud. Udtrykket stammer fra Matt 6,2.5.16. Her taler Jesus om dem, der lader blæse i basun, når de giver almisse, for at prises for det, om dem, der beder i synagoger og på gadehjørner for at blive anset for det, og endelig om dem, der ser bedrøvede ud, når de faster, for at man kan se det på dem. Om dem siger han, at »de have deres Løn borte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 23

◀ **samler det Vrede** : spiller formentlig på Rom 2,5, hvor Paulus skriver: »Men efter din Haardhed og dit ubodfærdige Hierte samler du dig selv Vrede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 152 linje 31

◀ **forraade** : røbe, lægge for dagen.

I trykt udgave: Bind 8 side 153 linje 14

◀ **udbredte** : udstrakte, omfattende.

I trykt udgave: Bind 8 side 153 linje 14

◀ **noget forvirret**: i en vis, ubestemt grad.

I trykt udgave: Bind 8 side 153 linje 18

◀ **Den, der ... ikke seer sig meget om ... kun seer ... efter Maalet** : hentyder til Fil 3,13-14, hvor Paulus skriver om sig selv: »dette ene gør jeg: Jeg glemmer, hvad der ligger bagude, og strækker mig frem mod det, der ligger forude; jeg jager mod målet, efter sejrprisen, som Gud fra himlen kalder os til i Kristus Jesus.«

I trykt udgave: Bind 8 side 153 linje 28

◀ **Tidens (...) Fordring** : en i tiden hyppigt benyttet vending i forbindelse med krav om politiske forandringer (de liberale), kirkelige forandringer (fx grundtvigianerne) el. mere almene fordringer til åndslivet (fx J.L. Heiberg, der ud fra sine hegelianske forestillinger om historiens nødvendige fremadskriden, kombineret med ønsket om at bringe det københavnske borgerskabs bevidsthed og smag på niveau med fremskredne europæiske storbyers, ofte talte om tidens el. tidsalderens fordring; jf. fx hans indbydelsesskrift *Om Philosophiens Betydning for den nuværende Tid*, Kbh. 1833, ktl. 568, s. 52f.).

I trykt udgave: Bind 8 side 154 linje 7

◀ **den Lønsyge** : den begærlige, den der er grisk efter løn el. belønning.

I trykt udgave: Bind 8 side 154 linje 28

◀ **hans Fortrolighed** : 136,23.

I trykt udgave: Bind 8 side 155 linje 2

◀ **Kleinmodighed** : modløshed, forsagthed, det at have ringe mod el. selvtillid.

I trykt udgave: Bind 8 side 155 linje 30

◀ **angiver** : røber.

I trykt udgave: Bind 8 side 156 linje 15

◀ **har han handlet ilde, da maa han (...) ønske at vorde straffet** : jf. nr. 40 af Martin Luthers 95 teser, som han opslog på døren til slotskirken i Wittenberg i 1517: »Wahre Reue und Leid sucht und liebet die Strafe« (»Sand anger og sorg søger og elsker straffen«), se *Luthers Werke. Vollständige Auswahl seiner Hauptschriften. Mit historischen Einleitungen, Anmerkungen und Registern*, udg. af Otto von Gerlach, bd. 1-10, Berlin 1840-41, ktl. 312-316; bd. 1, s. 35.

I trykt udgave: Bind 8 side 156 linje 18

◀ **at lade sig skære og brænde af Lægen** : frit citat fra Platons dialog *Gorgias*, 479a, jf. *Platonis opera quae extant*, udg. af Fr. Ast, bd. 1-11, Leipzig 1819-32, ktl. 1144-1154; bd. 1, s. 344f. Her siger Sokrates om dem, der har tiltvunget sig en stilling som fx tyrann eller folkefører, så de ikke kan drages til ansvar og rammes af lovens straf, at de »har det paa samme Maade som den, der er angrebet af de farligste Sygdomme, men stadig vægrer sig ved at tage sit Ansvar overfor Lægerne for Misrøgten af sit Legeme og ikke vil lade sig behandle, idet han paa ganske barnagtig Vis er bange for at blive brændt og skaaret, fordi det gør ondt« (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 2, s. 158f.).

I trykt udgave: Bind 8 side 156 linje 21

◀ **Undseelsens Hellighed** : det hellige i ærbødigheden eller ærefrygten (for Gud); hentyder måske til Hebr 12,28: »Efterdi vi da have bekommet [modtaget] et ubevægeligt Rige, saa lader os holde fast ved Naaden, ved hvilken vi kunne tiene Gud velbehageligen, med Undseelse og Ærefrygt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 157 linje 10

◀ **at han slaer sig for sit Bryst og straffer sit Hjerte** : Første del af sætningen er et indirekte citat fra Jesu lignelse om farisæeren og tolderen i Luk 18,9-14, hvor det om tolderen fortælles, at han »stod langt borte, og vilde end ikke opløfte Øinene til Himmelen, men slog sig paa sit Bryst, og sagde: Gud, vær mig Synder naadig!« v. 13 (NT-1819). Anden del af sætningen er måske også et citat, men det har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 157 linje 13

◀ **Feberen i Blodet** : If. datidens feberteorier, som går tilbage til antikkens idé om blodets 'kogning' ved feber, mente man, at der ved feber fandt forskellige patologiske processer sted i blodet, og at der i blodet var en febermaterie eller ligefrem en forrådnelse af blodet. Derfor var de diagnostiske tegn, hvoraf datidens læger sluttede, at der var tale om feber, især den hurtige puls, men også den hede, røde hud og det blussende ansigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 157 linje 30

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 8 side 158 linje 18

◀ **er** i Forhold til: står, må ses.

I trykt udgave: Bind 8 side 158 linje 25

◀ **vil det Gode af Frygt for denne Straf** : jf. kap. 6, »Om Troens Frugter i et helligt Levnet«, § 3, anmærkningen, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 58: »Det er ei nok, at vi blot efter naturlig Drift gjøre et eller andet Gode, som kan være os behageligt. Det er ei heller en sand god Gierning, dersom vi gjøre det Gode, enten for at æres af Mennesker, eller af Frygt for Straf og Tiltale, ifald det blev efterladt [undladt].«

I trykt udgave: Bind 8 side 158 linje 28

◀ **hvis ... Overtro kunde opfinde et billigt Sone-Middel** : jf. kap. 4, »Om Menneskets Opreisning ved Jesum Christum, Guds Søn, af sin Fordærvelse«, § 7.c, anmærkning c, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 45: »Det gamle Testamentes Ofringer ere ved Christi egen Opofrelse blevne ophævede. Men alle de overtroiske Forsoningsmidler, som Mennesker selv have opfundet, og som aldrig have haft den mindste Kraft eller Værd, maatte bortfalde af sig selv, og blive til intet.« - **Sone-Middel**: det middel, hvormed en forseelse eller skyld sones, så straffen undgås. I den kristne troslære anvendes udtrykket undertiden om Kristus.

I trykt udgave: Bind 8 side 158 linje 31

◀ **Der siges ... kan standse den onde Aand** : sigter til en gammel kristen forestilling om, at korstegnet, der henviser til Kristi død på korset og hans sejr over Djævelen og det onde, besidder en magisk kraft, der især kan skræmme el. jage onde ånder væk. Korstegnet fandt allerede anvendelse i oldkirkens liturgi, fx ved eksorcisme.

I trykt udgave: Bind 8 side 159 linje 11

◀ **skuffer** : forblænder, bedrager.

I trykt udgave: Bind 8 side 159 linje 15

◀ **hvad der læres om Evighedens Straffe** : sigter til den dogmatiske lære om evig fordømmelse af de ugudelige, der skal straffes med evigt varende pine i Helvede. Som bibelsk belæg for læren, se fx Matt 25,41, hvor Jesus siger: »Gå bort fra mig, I forbandede, til den evige ild, som er bestemt for Djævelen og hans engle«, og 2 Thess 1,9-10, hvor Paulus skriver om dem, der ikke kender Gud og ikke er lydige mod evangeliet om Jesus Kristus: »De skal straffes med evig undergang fjernt fra Herrens ansigt og fra hans herlighed og magt.« Om den dogmatiske lære, se § 39, afsnit tre »Om den evige Fordømmelse og Helvedsstraffene«, i SKs referat af H.N. Clausens »Dogmatiske Forelæsninger« i notesbog 1:6, i SKS 19, 31f.; og artikel 17 i *Den augsburgske Bekendelse*; samt *Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik*, overs. af A.L.C. Listow, Kbh. 1841 [ty. 1828; 4. udg. 1839, ktl. 581], § 132, s. 350-352; og K.G. Bretschneider *Handbuch der Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., bd. 1-2, Leipzig 1838 [1814], ktl. 437-438; § 174, bd. 2, s. 456-472.

I trykt udgave: Bind 8 side 159 linje 20

◀ **Djævelen troer, men skjælver** : henviser til Jak 2,19: »Du troer, at Gud er een; du gjør vel; Diævlene troe det ogsaa, og skielve« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 159 linje 25

◀ **møisomt** : besværligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 159 linje 28

◀ **vinker** : lokker, frister.

I trykt udgave: Bind 8 side 159 linje 34

◀ **Goldamme** : amme, der passer et spædbarn uden at give det die.

I trykt udgave: Bind 8 side 160 linje 24

◀ **Tugtemester** : spiller på Gal 3,24-25, hvor Paulus skriver: »saa at Loven er vorden vor Tugtemester [opdrager] til Christum, at vi skulde blive retfærdiggjorte af Troen. Men nu Troen er kommen, ere vi ikke mere under Tugtemesteren« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 160 linje 25

◀ **piinlige** : pinagtige, pinfulde.

I trykt udgave: Bind 8 side 160 linje 28

◀ **Guds Ven** : hentyder formentlig til Jak 2,23, hvor det siges, at Abraham blev kaldt »Guds ven«, jf. fx 2 Krøn 20,7.

I trykt udgave: Bind 8 side 160 linje 36

◀ **som Skriften lærer ... ikke indkomme i Himmeriges Rige** : Hvad angår 'tyve og røvere', sigtes der til 1 Kor 5,9-10, hvor Paulus skriver: »Eller vide I ikke, at de Uretfærdige skulle ikke arve Guds rige? Farer ikke vild! hverken Skiørlevnere [utugtige], ei heller Afgudsdyrkere, ei heller Hoerkarle, ei heller Blødagtige [kvindagtige], ei heller de, som synde imod Naturen, ei heller Tyve, ei heller Gierrige, ei heller Drankere, ei Skiendegiæster [de der idelig skænder på andre, smæder andre], ei Røvere skulle arve Guds Rige« (NT-1819). Hvad 'den frygtagtige' angår, tænkes måske på den tjener i lignelsen om de betroede talenter, der af frygt for sin herre gemte den betroede talent i et hul i jorden, og som blev kastet ud i mørket udenfor, hvor der skal være gråd og tænderskæren, Matt 25,24-30 (194,7).

I trykt udgave: Bind 8 side 160 linje 36

◀ **dette siges jo fra gamle Dage ... kjende af hans Drømme** : hentyder til 9. bog af Platons *Staten* (572b), hvor Sokrates siger til Glaukon: »was wir aber wissen wollen ist dieses, dass also eine heftige wilde und gesezlose Art von Begierden in einem jeden wohnt, und wenn auch einige von uns noch so gemässigt erscheinen; und dieses nun eben wird in den Träumen offenbar« (»men hvad vi ville vide, er dette, at der bor en heftig, vild og lovløs art af begær i enhver, også selv om enkelte af os synes nok så mådeholdende; og netop det bliver nu åbenbart i drømmene«), *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher (150,3), 3. del, 1 (bd. 6), s. 448 (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 5, s. 159).

I trykt udgave: Bind 8 side 161 linje 8

◀ **Piinlighed** : pinefuldhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 161 linje 13

◀ **trælsom** : slidsom; trælleagtig.

I trykt udgave: Bind 8 side 161 linje 13

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 162 linje 21

◀ **Dunstens**: luft, især luft, som er opfyldt af fint støv, røg, damp el. tåge; hvad der i sig selv intet er, forsvinder sporløst.

I trykt udgave: Bind 8 side 162 linje 26

◀ **gøglende** : illuderende.

I trykt udgave: Bind 8 side 162 linje 26

◀ **Taagebilleder** : billeder el. skikkelser, der synes dannet el. tilsløret af tåge; uvirkelige billeder, uklare tankebilleder.

I trykt udgave: Bind 8 side 162 linje 26

◀ **frygter, hvad et Menneske ikke skal frygte ... ikke faaer den fra Frygten** : henviser til Matt 10,28, hvor Jesus siger: »Frygt ikke for dem, der slår legemet ihjel, men ikke kan slå sjælen ihjel, men frygt derimod ham, der kan lade både sjæl og legeme gå fortabt i Helvede.«

I trykt udgave: Bind 8 side 162 linje 30

◀ **Skal et Menneske ikke elske Verden ... ikke et hoffærdigt Levnet** : henviser til 1 Joh 2,15-16: »Elsker ikke Verden, ikke heller de Ting, som ere i Verden! Dersom Nogen elsker Verden, er Faderens Kierlighed ikke i ham. Thi alt det, som er i Verden, Kødets Lyst, og Øinenes Lyst, og Livets Hoffærdighed [hovmodighed], er ikke af Faderen, men af Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 162 linje 33

◀ **Armodens eller Forfølgelsens Udelukkelse** : udelukkelse pga. armod el. forfølgelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 1

◀ **Undseelse** : 157,10.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 4

◀ **Helliggjørelsens (...) Tjeneste** : hentyder formentlig til Rom 6,22, hvor Paulus skriver: »Men nu I ere frigiorte fra Synden, og blevne Guds Tienere, have I Frugt deraf til Helliggjørelse, og Enden er til evigt Liv« (NT-1819). Se også 1 Thess 4,3-6.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 6

◀ **forarges paa** : tager anstød af.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 7

◀ **gik ene gennem Livet, hvilket ... ikke skal være godt** : hentyder til 1 Mos 2,18, hvor Gud siger: »Det er ikke godt, at mennesket er alene.«

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 8

◀ **som Prædikerens raabe Vee ... hvo skal da reise ham op** : hentyder til Præd 4,10: »Vee den, som er ene! Hvis han falder, er der ingen Anden til at opreise ham«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 425.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 12

◀ **Tilsyneladelsens**: umiddelbar fremtoning, noget blot tilsyneladende, skin og bedrag.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 20

◀ **Hensynets Idelighed** : det konstant at se hen til noget el. nogen og lade sine handlinger bestemmes af det.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 21

◀ **undseer sig mere for sig** : har mere frygt, respekt for sig selv.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 22

◀ **Tilsyneladelsens beilende Hensyn** : det at lade sig syne af el. foregive at være noget, man ikke er, med den hensigt at bejle til andres gunst.

I trykt udgave: Bind 8 side 163 linje 28

◀ **underfundigt** : snedigt, svigefuldt.

I trykt udgave: Bind 8 side 164 linje 1

◀ **det er** paa: det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 164 linje 3

◀ **Undseelse** : ærefrygt, ærbødighed, med bibetydningen: beskedenhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 164 linje 20

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 164 linje 26

◀ **Forklaret** : afklaret; forvandlet til en anden (og herligere) skikkelse, transfigureret.

I trykt udgave: Bind 8 side 164 linje 29

◀ **overiles** : forløbe sig; indhentes, overrumples, overvældes.

I trykt udgave: Bind 8 side 164 linje 30

◀ **i** et Øieblik: på.

I trykt udgave: Bind 8 side 164 linje 30

◀ **bedaaere** : narre, fortrylle.

I trykt udgave: Bind 8 side 165 linje 1

◀ **tjene Dig op i** : vinde dig en højere stilling i.

I trykt udgave: Bind 8 side 165 linje 3

◀ **Overilelse** : overrumpelse; ubesindighed, uoverlagt, hidsig ytring el. handling.

I trykt udgave: Bind 8 side 165 linje 10

◀ **undgaae** : blive ubemærket af, unddrage sig opmærksomhed fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 165 linje 19

◀ **en retfærdig Styrelse** : jf. kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings

Opholdelse«, § 3: »Gud, som er Verdens Herre og Regent, bestyrer med Viisdom og Godhed, hvadsomhelst der skeer i Verden, saa at baade det Gode og det Onde faaer et saadant Udfald, som han finder tienligst«, og § 3.c: »Om det end undertiden synes, at de Ugudelige have alting efter Ønske, og at de Gudfrygtige lide Nød, bliver Gud dog lige viis og retfærdig i sin Bestyrelse; thi han veed bedst, hvad der tiener til Nytte, saavel for enkelte Mennesker, som for hele Verden i Almindelighed, og i et andet Liv vil han engang uddele til enhver sin tilbørlige Straf eller Belønning«, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 23f.

I trykt udgave: Bind 8 side 165 linje 30

◀ der **vel** ved: sikkert og vist.

I trykt udgave: Bind 8 side 165 linje 31

◀ **fortrøster sig for Gud** : over for Gud stoler på, sætter sin lid til.

I trykt udgave: Bind 8 side 166 linje 8

◀ **Tilforladelighed** : ubetinget pålidelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 166 linje 26

◀ **saa** maatte: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 166 linje 33

◀ **de Herlige** : sigter til det faste udtryk 'de el. hine Herlige' for de martyrer, der i kristendommens første århundrede blev henrettet pga. af deres kristne bekendelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 167 linje 1

◀ **tragte først efter Guds Rige og hans Retfærdighed** : citat fra Matt 6,33, jf. Luthers oversættelse: »Trachtet am ersten nach dem Reich Gottes, und nach seiner Gerechtigkeit; so wird euch solches alles zufallen« (»Tragt først efter Guds rige, og efter hans retfærdighed; så vil alt sådant tilfalde jer«), *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 167 linje 8

◀ **i Frygt og Bæven dog at ville frelse sig selv** : hentyder til Fil 2,12-13 (128,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 167 linje 18

◀ **Undseelse** : respekt, ærbødighed, med bibetydningen: blufærdighed, beskedenhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 167 linje 24

◀ **vær langsom til at dømme Andre** : 149,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 168 linje 12

◀ **at lide Straf, naar man gjør det Gode** : Hvis der er tale om et citat, har det ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 168 linje 21

◀ **møisomt** : besværligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 168 linje 31

◀ **undgaaer** : blive ubemærket af, unddrage sig opmærksomhed fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 168 linje 35

◀ **svælgende Dyb (...) Befæstning** : spiller formentlig på Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31, hvor Abraham siger til den rige mand i dødsriget, at der er »imellem os og Eder et stort Svælg befæstet, at de, som ville fare herfra ned til Eder, kunne ikke, og de kunne ikke heller fare derfra over til os«, v. 26 (NT-1819). – **svælgende**: afledt af svælg, dyb afgrund el. kløft.

I trykt udgave: Bind 8 side 169 linje 11

◀ **ligge under** : bukke under.

I trykt udgave: Bind 8 side 169 linje 16

◀ **Skuffelse** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 8 side 169 linje 33

◀ **en unyttig Tjener** : hentyder til Luk 17,10, hvor Jesus siger til apostlene: »Når I har gjort alt det, I har fået besked på, skal I sige: Vi er unyttige tjenere, vi har kun gjort, hvad vi skulle gøre.«

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 5

◀ **tage det Gode med Vold** : hentyder til Matt 11,12, hvor Jesus siger til folkeskaren: »Men fra Johannes den Døbers Dage indtil nu trænger man med Vold ind i Himmeriges Rige, og de, som trænge ind, rive det til sig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 8

◀ **paatrænge** : pånøde, påtvinge.

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 8

◀ **forskyldte** : gjorde sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 9

◀ **vel saa** : givetvis således.

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 19

◀ **har Lydighed kjærere end Vædderens Fedme** : henviser til 1 Sam 15,22, hvor Samuel siger til Saul, der ikke har adlydt Gud: »mon HERREN har saa Behagelighed i Brændoffere og Slagt-Offere, som i at adlyde HERRENS Røst? see, at adlyde er bedre end Offer, og at give Agt paa, end Fedmen af Vædre« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 25

◀ **Sinkelse** : det at sinke, forsinkelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 33

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 170 linje 36

◀ **Intet mindre** : alt andet, lige det modsatte.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 9

◀ **den staaende Vinds**: den vedvarende vind.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 10

◀ **fordrages** : enes, forliges, forenes.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 14

◀ **Langmod** : langmodighed, tålmodighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 15

◀ **en Judas, som forrædersk vil fremskynde det Godes Seier** : se journaloptegnelsen NB8:99, hvor SK skriver: »Judas var en Skeptiker, der mistroisk ikke kunde troe ganske paa Xsti Hellighed, men havde en verdensklog Mistanke om, at der dog maatte stikke nogen Ærgjerrighed [hos Kristus om at blive en jordisk konge med et jordisk rige] under. Saa vover han Experimentet, for at gjøre den forment Ærgjerrighed aabenbar, tænker i ethvert Tilfælde ikke paa, at Katastrophen skulde blive saa frygtelig. Deraf hans Ord: jeg har forraadt uskyldig Blod [Matt 27,4]. Der ligger nemlig i disse Ord Noget, som var han nu først ret blevet forvisset om, at Xstus var den Rene, og hvorledes det? jo, thi nu havde Xstus bestaaet Prøven, og blev sig selv tro.« SKS 21, 185f. – **Judas**: Judas Iskariot, en af Jesu tolv apostle. Om Judas' forræderi, se Matt 26,14-16.47-69 og 27,3-5.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 19

◀ **Forarget er han (...) er forarget paa** : taget anstød har han (...) har taget anstød af.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 20

◀ **i unyttig Tjeneste** : 170,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 23

◀ **skuffende** : bedrageriske, illusoriske.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 28

◀ **er Evigheden Timelighedens blaanende Grændse ... Øieblikkets blændende Gøglespil** : En lignende kritik af en sådan æstetisk verdslig opfattelse af evigheden fremføres af Vigilius Haufniensis i kap. 4, II, i *Begrebet Angest* (1844): »Man opfatter det Evige aldeles abstrakt. Det Evige er ligesom de blaae Bjerge Grændsen for Timeligheden, men den, der lever kraftigen i Timeligheden, kommer ikke til Grændsen. Den Enkelte, der spejder derefter, er en Grændsesoldat, der staaer udenfor Tiden«, *SKS* 4, 452,6-9. – **blaanende Grændse**: grænse, der antager en blålig farve el. fortøner sig i blålig dis. Ordet 'blånende' angiver, at der er tale om en fjern, eventyrlig grænse, jf. 'de blå bjerge', der i den ty. romantik var et ofte anvendt udtryk, næsten en kliché, som regel til betegnelse af Italien, der var det hyppigste mål for romantikkens længsel. – **Øieblikket**: her det timeligt momentane. – **blændende**: forblændende, forblindende. – **Gøglespil**: gøgleri, skuespil af lavere art.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 28

◀ **Grændsen, hvor Timelighed og Evighed berøre hinanden** : dvs. i 'øjeblikket', jf. hvad Johannes Climacus skriver i kap. 1, B, b, i *Philosophiske Smuler* (1844): »Og nu Øieblikket. Et saadan Øieblik er af en egen Natur. Det er vel [givetvis] kort og timeligt som Øieblikket er det, forbigaaende som Øieblikket er det, forbigangent, som Øieblikket er det, i det næste Øieblik, og dog er det Afgjørende, og dog er det fyldt af det Evige. Et saadant Øieblik maa dog have et særligt Navn, lad os kalde det: *Tidens Fylde* [Gal 4,4 om tiden for Jesu fødsel]«, *SKS* 4, 226,28-32. Jf. også hvad Vigilius Haufniensis skriver i kap. 3 i *Begrebet Angest*, at »Øieblikket er hiint Tvetydige, hvor Tiden og Evigheden berøre hinanden«, *SKS* 4, 392,17f.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 35

◀ **den Alvidende** : 136,21.

I trykt udgave: Bind 8 side 171 linje 36

◀ **Alt er tabt uden Æren** : If. overleveringen skrev Frants I (1494-1547, konge fra 1515) af Frankrig efter slaget ved Pavia, hvor han blev taget til fange, til sin mor: »Tout est perdu fors l'honneur.« – **uden**: bortset fra, blot ikke.

I trykt udgave: Bind 8 side 172 linje 6

◀ **saa vil**: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 172 linje 19

◀ **den unyttige Tjeners ringe Skikkelse** : spiller på Fil 2,7, hvor Paulus skriver om Jesus Kristus, at »han forringede sig selv, i det han tog en Tjeners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 172 linje 21

◀ **tager (...) forfængelig** : anvender noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 172 linje 26

◀ **vende Reenheden ud** : formentlig: som når man vender den rene side af et klædestykke ud.

I trykt udgave: Bind 8 side 172 linje 29

◀ **vel bestemmeligt** : givetvis at definere.

I trykt udgave: Bind 8 side 173 linje 14

◀ **omtumlet af enhver Luftning** : hentyder til Ef 4,14, hvor Paulus skriver: »at vi ikke mere skulle være Børn, og lade os tumle som Bølger, og omdrive af enhver Lærdoms Veir« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 173 linje 16

◀ **han lærer og lærer ... aldrig kommer til Sandhedens Erkjendelse** : henviser til 2 Tim 3,7, hvor Paulus skriver, at til de ugudelige mennesker i de sidste tider hører de, »som lære altid, og kunne aldrig komme til Sandhedes Erkiendelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 173 linje 17

◀ **Nyt under Solen** : hentyder til Præd 1,9: »Det, der var, er det samme som det, der kommer, det, der skete, er det samme som det, der vil ske; der er intet nyt under solen.«

I trykt udgave: Bind 8 side 173 linje 29

◀ **Tyv, i sin Næringsvei** : spiller på ordsproget 'Enhver er tyv i sin næring' (dvs. søger sin fordel, som han bedst kan), optegnet som nr. 1995 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 76.

I trykt udgave: Bind 8 side 174 linje 13

◀ **Skuepladsens**: scenen.

I trykt udgave: Bind 8 side 174 linje 28

◀ **det overflødig Ord, der er talet** : spiller formentlig på Matt 12,36 (131,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 174 linje 30

◀ **fanger efter** : griber ud efter.

I trykt udgave: Bind 8 side 174 linje 36

◀ **voxer en guddommelig Væxt** : hentyder til Kol 2,19, hvor Paulus advarer mod dem, der ikke holder »fast ved Hovedet [Kristus], af hvilket det ganske Legeme, understøttet og sammenføiet ved Ledemod [led] og Baand [sener], voxer en guddommelig Væxt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 175 linje 2

◀ **udvikles** : udredes.

I trykt udgave: Bind 8 side 175 linje 17

◀ **det Sidste bliver værre end det Første** : 145,20.

I trykt udgave: Bind 8 side 175 linje 34

◀ **at afrive det Latterliges umodne Frugt af deres Viisdom** : da. gengivelse af citat fra 5. bog af Platons *Staten* (457a-b) i *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher (150,3), 3. del, 1 (bd. 6), s. 276, hvor Sokrates siger til Glaukon: »Ein Mann aber, welcher lacht über entkleidete Frauen, die sich des besten wegen auf diese Art üben, und der sich des Lächerlichen unreife Frucht von seiner Weisheit pflückt, weiss, wie man wol sieht, nicht, worüber er lacht, noch was er thut« (»Men en mand, som ler ad afklædte kvinder, mens de øver sig på denne måde for det bedste skyld, og som til sig selv plukker det latterliges umodne frugt af sin visdom, ved ikke, som man vel ser, hvad han ler ad, eller hvad han gør«). (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 5, s. 18.)

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 2

◀ **Græshoppernes Mængde over Ægypten** : hentyder til beretningen i 2 Mos 10,4-19 om den ottende af de ti plager, hvormed Gud hjemsøger egypterne for at få Farao til at lade Moses og israelitterne vandre ud af landet.

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 8

◀ **undgaae Nogen** : forbigå nogens opmærksomhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 12

◀ **den ligger ved hans Dør og begjerer efter ham** : spiller på 1 Mos 4,7, hvor Gud siger til Kain: »Er det ikke saa [således]? at dersom du gjør godt, da er du behagelig, og dersom du gjør ikke godt, da er Synden den, som ligger for Døren, og dens Attraa skal være til dig, og du, du skal hersker over den« (GT-1740). - **begjerer efter**: higer efter, attrår.

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 21

◀ **hvad det kan hjælpe ... at ville stride imod** : gengiver formentlig en verserende talemåde el. floskel.

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 22

◀ **Gud er Kjærlighed** : hentyder til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed.«

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 29

◀ **hans Kjærlighed overgaaer al Forstand** : spiller på Fil 4,7, hvor det er »Guds fred, som overgår al forstand«.

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 30

◀ **sit Forsyn** : jf. kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 22-25, især § 3 (165,30), hvor Matt 10,29-31 citeres (se følgende kommentar), s. 23.

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 30

◀ **Spurven, som ikke falder til Jorden uden hans Villie** : hentyder til Matt 10,29, hvor Jesus siger: »Sælges ikke to Spurve for een Penning? og ikke een af dem falder paa Jorden uden Eders Faders Villie« (NT-1819); en 'penning' er en mønt af ringe værdi.

I trykt udgave: Bind 8 side 176 linje 31

◀ **antager sig** : tager sig af for at hjælpe, tager til sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 177 linje 35

◀ **skulde Den, der plantede Øret ikke høre** : henviser til Sl 94,9: »Mon den, som plantede Øret, skulde ikke høre? eller den, som dannede Øiet, skulde han ikke see?« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 1

◀ **Ligelighed** : ligestillethed, gensidighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 5

◀ **drage i lige Aag** : hver for sig trække med samme kraft, trække på samme hammel, virke i jævnbyrdigt fællesskab; det modsatte udtryk forekommer i 2 Kor 6,14, hvor Paulus skriver til korintherne: »Drager ikke i ulige Aag med de Vantro! Thi hvad Fællesskab haver Retfærdighed med Uret? og hvad Samfund haver Lys med Mørke?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 5

◀ **Tro og Haab og Kjærlighed** : hentyder til 1 Kor, 13,13, hvor Paulus skriver: »Saa bliver da Tro, Haab, Kierlighed, disse tre; men størst iblandt disse er Kierligheden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 8

◀ **løse Ord** : spiller måske på Luk 24,11, hvor apostlene opfatter kvindernes ord om den tomme grav og Jesu opstandelse som »en løs Tale« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 9

◀ **aflader** : aftager, ophører.

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 15

◀ **negtede ... Den Tilgivelse, der var ham Noget skyldig** : hentyder modsætningsvis til den femte bøn i Fadervor: »Og forlad os vor Skyld, som og [også] vi forlade vore Skyldnere!« Matt 6,12 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 16

◀ **Vederfores** : vederfaredes.

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 29

◀ **Verdens-Ordenen** : jf. kap. 1, »Om Gud og hans Egenskaber«, § 4, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 6: »Der maa være et høieste Væsen til fra Evighed, som haver skabt Verden, eller givet den sin Oprindelse og

Indretning. *«Dette Væsen kaldes Gud, og denne Gud maa besidde den allerhøieste Viisdom, Magt og Godhed, eftersom der findes saa vis en Orden imellem de mange forskellige Ting, hvoraf Verden bestaaer, og alle disse Ting tiene til megen Nytte.»*

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 31

◀ **saa** meente: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 178 linje 33

◀ **er sagt, at fra Hjertet udgaaer Livet** : jf. mundheldet »Fra Hjertet gaaer Livet ud« (se følgende kommentar), optegnet som nr. 1132 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 42.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 6

◀ **bevar Dit Hjerter, thi fra det udgaaer Livet** : citat fra Ordsp 4,23 i Jens Møllers oversættelse af »Salomos Ordsprog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 342. – **bevar**: beskyt, bevogt.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 7

◀ **renses fra** : renses for.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 8

◀ **bevares fra** : beskyttes mod, befries for.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 9

◀ **Vold** : magt, herredømme, varetægt.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 10

◀ **vel** forstaaede: rigtigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 17

◀ **det var ham om Hjertet** : det lå ham på hjerte, det var hans egentlige, inderste opfattelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 31

◀ **forsøge** : prøve, sætte på prøve.

I trykt udgave: Bind 8 side 179 linje 35

◀ **Skuffelse** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 8 side 180 linje 1

◀ **tækkeligt** : behageligt, tiltalende.

I trykt udgave: Bind 8 side 181 linje 3

◀ **indyndede Straffen** : gjorde straffen yndet, skaffede straffen bifald.

I trykt udgave: Bind 8 side 181 linje 4

◀ **i Badet, hvor Heden voxer** : hentyder til behandling med badekur, dvs. terapi med vand i form af kolde afvaskninger og varme bade, som havde fundet stor udbredelse på SKs tid. SKs læge Ole Lundt Bang var en ivrig fortaler for både indvortes og udvortes behandling med vand.

I trykt udgave: Bind 8 side 181 linje 21

◀ **Levning** : rest.

I trykt udgave: Bind 8 side 181 linje 23

◀ **det Sværd, der kunde hugge Stene** : sigter formentlig til Qværnbider, »et Sværd, som kunde bide / I Stene, som [ligesom] i Kjød«, i Adam Oehlenschlägers sørgespil »Hakon Jarl hin Rige« i *Nordiske Digte*, Kbh. 1807, ktl. 1599, s. 267.

I trykt udgave: Bind 8 side 182 linje 5

◀ **saa blødt, at det kunde vikles om Livet** : Et sådant sværd har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 182 linje 5

◀ **tiltræder** : begynder på.

I trykt udgave: Bind 8 side 182 linje 28

◀ **saa** er det: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 183 linje 7

◀ **Undskyldningernes Indvielse** : indvielse i undskyldningerne, dvs. i det at undskylde sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 183 linje 9

◀ **vi ville (...) vi ville (...) vi ville** : vi vil.

I trykt udgave: Bind 8 side 183 linje 14

◀ **fornemlig** : først og fremmest, især.

I trykt udgave: Bind 8 side 183 linje 30

◀ **Ærlighed varer længst** : ordsprog, optegnet som nr. 2997 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 114.

I trykt udgave: Bind 8 side 183 linje 31

◀ **et Ordsprog ... lidt mere til end Ærlighed ... gennem Verden** : optegnet som nr. 12019 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 2, s. 602.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 8

◀ **er allerede gaaet over fra Timeligheden til Evigheden** : spiller formentlig på Joh 5,24, hvor Jesus siger: »Sandelig, sandelig siger jeg jer: Den, der hører mit ord og tror ham, som har sendt mig, har evigt liv og kommer ikke for dommen, men er gået over fra døden til livet.«

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 15

◀ **erkyndiger sig** : forhører sig, spørger.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 16

◀ **forsøgte** : blev sat på prøve.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 18

◀ **bedre, at gaae til Sorrigs Huus end til Gjæstebudshuus** : citat fra Præd 7,2: »Det er bedre at gaae til Sorrigs Huus end at gaae til Giæstebuds Huus, fordi i det samme [sorgens hus] er hvert Menneskes Ende, og den Levende skal legge sig det paa sit Hierte« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 20

◀ **om hundrede Aar er Alting glemt** : talemåde, optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 1, s. 347, anvendt som begyndelseslinie i første strofe og som slutningslinie i sjette og sidste strofe af den da. forfatter Carl Søbørgs vise »Om hundred' Aar er Alting glemt« (1809), jf. *Fader Evans Stambog, eller nyeste Samling af danske Selskabs-, Drikke- og Commerts-Sange*, udg. af A.P. Liunge, Kbh. 1824, s. 220f.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 21

◀ **de gjæve Brødre** : hentyder måske til anden strofe i Søbørgs vise: »Vil Lykkens Hest ej gaae i Trav, / Brødre! giv den af Glædens Sporer; / generes stundom Du ved Krav / af Vexler, Renter, Creditorer; / trøst Dig: at, hvordan det end gaaer, / Du kræves ei – om hundred' Aar! / trøst Dig: at, hvordan det end gaaer, / Du kræves ei – om hundred' Aar!« s. 220.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 22

◀ **M. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 26

◀ **ville** vi: vil.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 26

◀ **udviklende** : udredende.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 27

◀ **betrygget** : sikret.

I trykt udgave: Bind 8 side 184 linje 30

◀ **skal bortgive al sin Eiendom til de Fattige** : hentyder til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige yngling, som spurgte Jesus, hvad godt han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede ham, at han skulle holde budene. »Hvilke?« spurgte ynglingen. Jesus nævnte fem af de ti bud og føjede til: »Du skal elske din næste som sig selv.« Ynglingen svarede, at det havde han alt sammen gjort, og spurgte, hvad han så manglede. Jesus svarede: »Vil du være fuldkommen, så gå hen og sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i himlene. Og kom så og følg mig!« Da den unge mand hørte det, gik han bedrøvet bort, »thi han havde meget Gods« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 185 linje 31

◀ **begrave sin Fader** : hentyder til Luk 9,59-60, hvor det fortælles, at en, til hvem Jesus sagde: »Følg mig!« bad om lov til først at begrave sin far. Men Jesus svarede ham: »Lad de døde begrave deres døde, men gå du ud og forkynd Guds rige.«

I trykt udgave: Bind 8 side 185 linje 32

◀ **tro over Lidet** : hentyder til Jesu lignelse om de betroede talenter i Matt 25,14-30 (194,7), hvor det i v. 21 og 23 hedder: »vel, du gode og troe Tiener! du haver været tro over det Lidet, jeg vil sætte dig over Meget; gik ind til din Herres Glæde« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 186 linje 3

◀ **lige saa godt at springe i det som at krybe i det** : spiller på ordsproget 'Man kan lige så godt springe i det som krybe i det', optegnet som nr. 9515 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 2, s. 347.

I trykt udgave: Bind 8 side 187 linje 31

◀ **lige saa godt først som sidst** : mundheld, optegnet som nr. 791 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 30.

I trykt udgave: Bind 8 side 187 linje 31

◀ **at dandse paa Roser** : spiller på ordsproget 'Man kan ikke altid danse paa Roser', optegnet som nr. 2184 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, s. 83.

I trykt udgave: Bind 8 side 187 linje 32

◀ **er det altid godt at være forberedt** : talemåde.

I trykt udgave: Bind 8 side 187 linje 33

◀ **en Tingende** : en, der købslår el. prutter om prisen.

I trykt udgave: Bind 8 side 188 linje 1

◀ **Selvangivelse** : det at anmelde el. afsløre sig selv.

I trykt udgave: Bind 8 side 188 linje 10

◀ **sædeligt** : svarende til god sæd og skik, moralsk.

I trykt udgave: Bind 8 side 188 linje 16

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 188 linje 17

◀ **Klogskaben attraaer bestandigt mod** : klogskabens lyst virker bestandig i modsat retning af.

I trykt udgave: Bind 8 side 188 linje 24

◀ **sindrig** : snedig, udspekuleret, fortænkt.

I trykt udgave: Bind 8 side 188 linje 35

◀ **forekommende**: komme i forkøbet, forebygge, afværge.

I trykt udgave: Bind 8 side 188 linje 35

◀ **»Nogle unddrage sig til deres egen Fordærvelse« (Hebr.10.39.)** : frit citat fra Hebr 10,39: »Men vi ere ikke af dem, som unddrage sig til deres Fordærvelse, men af dem, som troe til Sielens Frelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 6

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 12

◀ **et Ordsprog blandt Menneskene** : spiller på 5 Mos 28,37, hvor israelitterne advares om, at de skal »blive til en Forskrækkelse, til et Ordsprog og til Spot iblandt alle Folkene, der HERREN skal føre dig hen« (GT-1740). Sml. 1 Kong 9,7 og Jer 24,9. – Talemåden 'at blive til et ordsprog' betyder at blive almindelig genstand for nedsættende omtale (spot, dadel, o.l.).

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 13

◀ **den unyttige Tjener gjør ... sin Herres Villie** : 170,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 17

◀ Er dette **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 21

◀ **udfinder** : finder på, udtænker.

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 23

◀ glemmes **over**: for, på grund af.

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 24

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse (165,30).

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 31

◀ **Naadebrød** : el. nådesensbrød, dvs. underhold, som gives af nåde og barmhjertighed til trængende.

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 32

◀ **narres (...)** med : spøger med, driver spot med.

I trykt udgave: Bind 8 side 189 linje 35

◀ **tage (...)** forfængeligt : anvende noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 190 linje 10

◀ **det store Krigsskib ... Skuden veed Alt forud** : et ofte anvendt billede af SK, jf. fx journalen Jj:369: »Naar en Skipper seiler ud med sin Pæreskude veed han i Almdl. hele Touren forud; men en Orlogs-Mand [kaptajn på et krigsskib] stikker i Søen og først paa Dybet faaer han sin Ordre«, SKS 18, 262,22-24.

I trykt udgave: Bind 8 side 190 linje 16

◀ **hav mig undskyldt** : hentyder til Jesu lignelse om det store festmåltid i Luk 14,16-24. En mand, der ville holde et stort festmåltid, indbød mange, og da tiden kom, sendte han sin tjener ud for at tilkalde de

indbudte. Men én efter én angav de forskellige grunde til ikke at kunne komme og de to første sagde til tjeneren: »Jeg beder dig, hav mig undskyldt«, v. 18 og 19.

I trykt udgave: Bind 8 side 190 linje 22

◀ **Enkens Skjærv ... var for Gud ligesaa stor en Sum** : 143,15.

I trykt udgave: Bind 8 side 190 linje 26

◀ **Forsynet** : dvs. Guds forsyn (165,30).

I trykt udgave: Bind 8 side 190 linje 36

◀ **Fægten i Luften** : nytteløs kamp; udtrykket spiller på 1 Kor 9,26 i Luthers oversættelse, hvor Paulus om sig selv skriver: »ich fechte also, nicht als der in die Luft streichet« (»jeg fægter altså, ikke som den, der slår i luften«), *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 191 linje 15

◀ **kjøbslaae i Forgaarden til det Hellige** : hentyder til beretningen om tempelrensningen i Matt 21,12-16, hvor det fortælles, at Jesus jog alle dem ud, der solgte og købte i forgården til templet, v. 12.

I trykt udgave: Bind 8 side 191 linje 25

◀ **Elskende (...) næsten ... foretrække denne Erindringens Hvisken** : således som der i en af »Diapsalmata« i første del af *Enten-Eller* (1843) står, at »først Erindringens Kjærlighed er lykkelig«, SKS 2, 50,2, og således som det er tilfældet med Det unge Menneske i *Gjentagelsen* (1843), jf. SKS 4, 13,21 - 14,20.

I trykt udgave: Bind 8 side 191 linje 29

◀ vidste **og**: også.

I trykt udgave: Bind 8 side 192 linje 2

◀ **Hæderstegnet**: orden el. ordenstegn, medalje o.l.

I trykt udgave: Bind 8 side 192 linje 4

◀ **O, hvad hjalp det dog et Menneske ... tabte sig selv** : hentyder til Luk 9,25, hvor Jesus siger: »Thi hvad gavner det Mennesket, om han vandt den ganske Verden, men tabte sig selv, eller leed Skade paa sig selv?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 192 linje 12

◀ **det ene Fornødne** : hentyder til Luk 10,42 (134,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 193 linje 1

◀ **ubetinget Alt maa (...) sælges for at købe det** : hentyder formentlig til Jesu lignelse om skatten og om perlen i Matt 13,44-46. I den ene lignelse er der tale om en mand, der finder en skat, som er skjult i en mark, »og i sin glæde går han hen og sælger alt, hvad han ejer, og køber den mark«, v. 44. I den anden lignelse om en købmand, der samler på smukke perler, og da han fandt én særlig kostbar perle, »gik han hen og solgte alt, hvad han ejede, og købte den«, v. 46.

I trykt udgave: Bind 8 side 193 linje 2

◀ **Slikkeri** : kæleri; slik; noget ubetydeligt, værdiløst.

I trykt udgave: Bind 8 side 193 linje 8

◀ **Skuffelse** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 8 side 193 linje 18

◀ **opføre Taarnet** : hentyder til Luk 14,28-30, hvor Jesus siger til skaren: »Hvis en af jer vil bygge et tårn, sætter han sig så ikke først ned og beregner udgifterne for at se, om han har råd til at gøre det færdigt? - for at man ikke skal se ham lægge en sokkel uden at kunne fuldføre det, så alle giver sig til at håne ham og siger: Den mand begyndte at bygge, men kunne ikke fuldføre det!«

I trykt udgave: Bind 8 side 194 linje 1

◀ **den utro Tjener, hvis Herre reiste bort** : hentyder til Jesu lignelse om de betroede talenter (NT-1819 har 'Pund') i Matt 25,14-30. En mand, der skal rejse udenlands, tilkalder sine tjenere for at betro dem sit gods, mens han er borte; én giver han fem talenter, en anden to og en tredje én. Så rejser han. De to første tjenere handler med de betroede talenter og tjener på dem, den ene fem og den anden to; den tredje graver den ene talent, han har fået, ned i jorden. Da manden kommer hjem, gør han regnskab med sine tjenere. De to første roser han for, hvad de har udrettet, og kalder dem begge 'en god og tro' tjener, v. 21 og 23 (186,3). Men den tredje kalder han en 'ond og lad' tjener, v. 26 (NT-1819), og bebrejder ham, at han ikke har betroet hans penge til vekselrerne, så han nu kunne få dem tilbage med renter. Og manden siger, at den 'utro' tjener skal fratages den ene talent, som skal gives til ham, der nu har ti, og at han skal kastes ud i mørket, hvor der skal være gråd og tænderskæren.

I trykt udgave: Bind 8 side 194 linje 7

◀ **tilforladelige** : ubetinget pålidelige.

I trykt udgave: Bind 8 side 194 linje 31

◀ **Forklarende** : afklarende.

I trykt udgave: Bind 8 side 194 linje 35

◀ **det Eviges Brydning** : dvs. det evige brydes i timeligheden (som lysets stråler brydes i et prisme), når tiden og evigheden berører hinanden (171,35 og 292,16).

I trykt udgave: Bind 8 side 195 linje 8

◀ **Gud-Mennesket ... det Tilfældige ... hos et andet Folk** : I en næsten samtidig journaloptegnelse NB2:37 fra maj el. juni 1847 udtrykker SK det samme således: »Da Xstus var Gud-Msket saa kan det at han blev korsfæstet ikke betyde, at Jøderne tilfældigviis den Gang vare demoraliserede, og at Xstus saaledes kom, om jeg saa tør sige, i et uheldigt Øieblik. Nei Xsti Skjebne er et Evigt, angiver Mske-Slægtens Vægtfylde, det vil gaae Xstus til enhver Tid saa. Xstus kan aldrig udtrykke noget Tilfældigt.« SKS 20, 156,4-9. – **Gud-Mennesket**: dvs. Kristus, jf. kap. 4, § 3: »Guds Søn, Jesus Christus, er som Menneske kommet til Verden ved Fødsel af Jomfrue Maria. Han forenede sin guddommelige Natur med den menneskelige, som blev dannet i Moders Liv paa en for os ubegribelig Maade ved den Hellig Aands Kraft, saa at han er Gud og Menneske tillige, og virker stedse med begge Naturer«, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 37f.

I trykt udgave: Bind 8 side 195 linje 23

◀ **den Medlevende** : den samtidige.

I trykt udgave: Bind 8 side 195 linje 36

◀ **bag efter ... at smykke de Ædles Grave ... »dersom de nu havde levet«** : spiller på Matt 23,29-30, hvor Jesus siger: »Ve jer, skriftkloge og firsæere, I hyklere! I bygger gravmæler over profeterne og pynter de retfærdiges grave og siger: Havde vi levet i vore fædres dage, havde vi ikke været deres medskyldige i profeternes blod.«

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 1

◀ **den Daare ... han kan ikke hjælpe sig selv** : sigter til Matt 27,42, hvor ypperpræsterne sammen med de skriftkloge og de ældste håner den korsfæstede Jesus: »Andre har han frelst, sig selv kan han ikke frelse. Han er jo Israels konge, lad ham nu stige ned fra korset, så vil vi tro ham.«

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 15

◀ **benyttet sig af Leiligheden, at blive Konge** : se foregående kommentar. Se også Joh 6,14-15, hvor det fortælles, at da Jesus efter bispisningen af de fem tusind forstod, at de ville tvinge ham med sig for at gøre ham til konge, trak han sig helt alene tilbage til bjerget.

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 19

◀ **tillod Folkets Ytringer** : hentyder til beretningen i Luk 19,28-40 om Jesu indtog i Jerusalem, hvor discipelskaren hylder ham med råbet: »Velsignet være han, som kommer, kongen, i Herrens navn! / Fred i himlen / og ære i det højeste!« v. 38. Da nogle af farisæerne beder Jesus om at sætte sine disciple i rette, svarer han: »Jeg siger jer: Hvis de tier, vil stenene råbe«, v. 40.

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 22

◀ **give sig hen** : give efter.

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 23

◀ **forblindet Sværmer** : If. Johannesevangeliet siger jøderne flere gange til og om Jesus, at han må være besat og vanvittig, jf. 7,20; 8,48.52; 10,20.

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 25

◀ **en anseet Lærer i Israel** : ligesom farisæeren og den ansete rådsherre Nikodemus, jf. Joh 3,10.

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 28

◀ **det er fuldbragt** : et af Jesu ord på korset, se Joh 19,30.

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 34

◀ **vel** endnu: givetvis.

I trykt udgave: Bind 8 side 196 linje 36

◀ **de romerske Soldater** : På Jesu tid var landet besat af romerne.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 6

◀ **Herodes** : Herodes Antipas (født o. 20 f.Kr.), tetrark (landsfyrste) over Galilæa og Peræa fra 4 f.Kr. til 39 e.Kr.; kaldes flere steder i NT (fx Matt 14,9 og Mark 6) med urette for konge. Under processen mod Jesus blev Jesus også fremstillet for Herodes, jf. Luk 23,6-12.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 6

◀ **Pilatus** : Pontius Pilatus, rom. præfekt i Judæa og Samaria (26-36 e.Kr.); i Joh 18 kaldes han statholder, mens han i Matt 27 med urette benævnes landshøvding. Under processen mod Jesus blev Jesus flere gange forhørt af Pilatus, der endte med at dømme ham til korsfæstelse, jf. fx Matt 27,11-26.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 6

◀ **Mængden i Porten** : Portene (portrummene) i Jerusalems bymur fungerede som samlings- og mødested.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 7

◀ **da Moderen stod hos** : hentyder til Joh 19,25-27, hvor det fortælles, at Jesu mor stod ved hans kors.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 11

◀ **Disciplenes Øine vare - som naglede til Korset** : Evangelierne beretninger om Jesu korsfæstelse og død rummer intet vidnesbyrd om, at disciplene var til stede, bortset fra apostlen Johannes, som if. Joh 19,25-27 stod sammen med Jesu mor ved korset. Dog fortælles det i Luk 23,49: »Alle de, som kendte ham, også de kvinder, som var fulgt med ham fra Galilæa, stod og så alt dette på afstand.«

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 12

◀ **gjækkelig** : tåbelig; falsk, bedragerisk.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 18

◀ **snare** : hurtige.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 21

◀ **nøisomme til** : påpasselige, omhyggelige med; mådeholdende, nøjeregnende med.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 21

◀ **snild** : listig.

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 30

◀ **Speider og Angiver** : spion og anmelder (til myndigheder).

I trykt udgave: Bind 8 side 197 linje 31

◀ Om det er **saa**: sådan.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 1

◀ **fødes tvende Engle: hans gode og hans onde** : hentyder formentlig til forestillingen om en god og en ond ånd (fra lat. genius, et vinget væsen), der følger et menneske og som indre magter leder el. driver det til hhv. gode og onde handlinger.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 2

◀ **den dybsindigste Digter** : William Shakespeare (1554-1616), eng. digter og dramatiker.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 6

◀ **»værre dog end Selvkjærlighed er Selvforagt.«** : frit citat fra 2. akt, 4. scene, i Shakespeares historiske drama *Kong Henrik den Femte*, hvor Dauphin siger til kongen: »Selvkjærlighed er ei saa lav en Synd, / som Selvtilsidesættelse, min Konge!« *William Shakspeare's Tragiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-9 [bd. 8-9 har titlen *Dramatiske Værker*], Kbh. 1807-25, ktl. 1889-1896; bd. 4, 1816, s. 60. Hvert skuespil er pagineret forfra. Samme oversættelse findes i *William Shakspeare's Dramatiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, bd. 1-11 [bd. 6-11, udg. og gennemset af O. Høyer], Kbh. 1845-50, ktl. U 103; bd. 4, 1846, s. 194. I *W. Shakspeare's dramatische Werke*, overs. af E. Ortlepp, bd. 1-8, Stuttgart 1838-39, ktl. 1874-1881; bd. 6, 1839, s. 431, er replikken gengivet således: »Selbstliebe, Herr, ist kein so arger Fehler, / Als Selbstverkenning« (»Selvkjærlighed, Herre, er ikke så slem en fejl, som selvmiskendelse«). Og i *Shakspeare's dramatische Werke*, overs. af A.W. v. Schlegel og L. Tieck, bd. 1-12, Berlin 1839-41, ktl. 1883-1888; bd. 2, 1840, s. 147, således: »Selbstliebe, Herr, ist nicht so schnöde Sünde, / Als Selbstversäumniß« (»Selvkjærlighed, herre, er ikke så ussel en synd, / som selvforsømmelse«). *Kong Henrik den Femte* blev ikke opført på Det kgl. Teater i SKs levetid.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 7

◀ **fatte Sandheden ... udføre det Skjønne ... fuldkomme det Gode** : hentyder til de tre ideer 'det skønne', 'det gode' og 'det sande', som kan føres tilbage til Platons idealisme, hvor de behandles hver for sig, idet 'det sande' dog ikke optræder som form; jf. fx *Staten* (om 'det skønne' i 5. bog, 479e, om 'det gode' i 7. bog, 517c, og om 'det sande' i 6. bog, 490b, se *Platons Skrifter* (149,32) bd. 5, s. 49f., s. 91f. og s. 59). De tre ideer bliver først opfattet som en sammenhørende trilogi i den ty. filosof G.W.F. Hegels system, hvor de sammen danner den absolutte ånd (jf. § 453-477 i *Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*, Heidelberg 1817, s. 279-288 (*Jub.* bd. 6, s. 301-310)). I da. sammenhæng er Hegels lære om den absolutte ånd især blevet fremhævet og udtrykt af J.L. Heiberg, som indgående behandler trilogien 'det skønne', 'det gode' og 'det sande' i *Grundtræk til Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik. Som Ledetraad ved Forelæsninger paa den kongelige militaire Høiskole*, Kbh. 1832 (også udg. som *Ledetraad ved Forelæsningerne over Philosophiens Philosophie eller den speculative Logik ved den kongelige militaire Høiskole*, [Kbh.] 1831-32, samme paginering), § 185, anmærkningen: »Den ideelle Verden er den, hvori Villien stræber at realisere det Fuldkomme, der endnu ikke er bestemt som det Skjønne, det Gode og det Sande, men kun har den ganske ubestemte eller negative Bestemmelse af Fuldkommenhed i Almindelighed (saasom den lyksaligste Tilstand, den evige Fred, o. s. v.)«, s. 121. Se også § 187, anmærkningen: »Al Theorie er ufuldkommen, fordi dens Bestemmelse, det Practiske, ligger udenfor den; al Praxis er ligeledes ufuldkommen, fordi den stræber efter en Fuldkommenhed, som ligger udenfor det Virkelige. Først i det Skjønne, det Gode og det Sande ere alle Modsætninger hævede; Erkjendelse og Villie, Theorie og Praxis ere her forsonede med hinanden, og Ideen er i disse Former ikke enten det som er, eller det som bør være, men begge Dele paa eengang, eller det som Idee realiserede Ideal«, s. 122.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 13

◀ **misligt** : betænkeligt, tvivlsomt.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 17

◀ **skuffe** : bedrage.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 21

◀ **Strenglegen**: strengeinstrument som fx citar, harpe og lut.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 23

◀ **i Overensstemmelsens Takt** : i en takt, der stemmer overens, underforstået: med evigheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 23

◀ **daarlig** : tåbelig, uforstandig.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 26

◀ **Daarlighed** : dårskab.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 28

◀ **i en stille Time** : et ofte af sognepræst, fra 1834 biskop J.P. Mynster anvendt udtryk om andagt i såvel lønkammeret som i kirken. Se fx *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme*, 2. opl., bd. 1-2, Kbh. 1837 [1833], ktl. 254-255; bd. 1, s. 240; bd. 2, s. 298, s. 299, s. 301 og s. 306. Se endvidere *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. oplag, bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og 2191; bd. 1, s. 8 og s. 38; og *Prædikener holdte i Kirkeaaet 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231, s. 63.

I trykt udgave: Bind 8 side 198 linje 36

◀ **Møie** : besvær.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 10

◀ **forønskede** : længselsfuldt ventede, ønskede, attråede.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 14

◀ **saa** maa det: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 16

◀ **den Forklarede** : 164,29, her med sigte på den afdøde.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 18

◀ **og** den: også, tillige med.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 18

◀ **uroliget** : foruroliget; generet af støj.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 26

◀ **tækkeligt** : behageligt, tiltalende.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 34

◀ **vil at Læreren skal skjælv for Tilhørerne, og smigre dem** : Hvis der er tale om et citat, har det ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 199 linje 35

◀ **hiin eenfoldige Vise i Oldtiden** : sigter til Sokrates (150,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 200 linje 6

◀ **der, hvor Folk komme sammen ... komme til at banke** : da. gengivelse af citat fra 6. bog af Platons *Staten* (492b) i *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher (150,3) 3. del, 1 (bd. 6), s. 329: »Dann, antwortete ich, wenn sie zu grossen Haufen beisammen in den Volksversammlungen oder in den Gerichtshöfen oder Schauspielen oder Lägern oder in was sonst für gemeinsamen Zusammenkünften der Menge, mit grossem Geräusch einiges tadeln von dem was geredet oder gethan wird und anderes loben, beides übermässig ausschreiend und beklatschend, und dann noch ausser ihnen die Steine und der Ort, wo sie sich befinden, auch ertönen und das Geräusch des Lobes und Tadels doppelt wiedergeben. Bei dergleichen, wie meinst du wol, dass einem Jünglinge, wie man zu sagen pflegt, das Herz schlage?« SK udelader 'in den Gerichtshöfen', 'i domstolene'. (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 5, s. 62.)

I trykt udgave: Bind 8 side 200 linje 7

◀ **Den strænge Dommer ... levede af Græshopper** : sigter til Johannes Døber, der trådte frem i Judæas ørken og prædikede omvendelse; han »bar klæder af kamelhår og havde et bælte om livet, og hans føde var græshopper og vildhonning«, Matt 3,1-2.4.

I trykt udgave: Bind 8 side 200 linje 26

◀ **komme ud til ham i Ørkenen** : jf. fx Matt 3,5-6, hvor det fortælles om Johannes Døber: »Da drog

Jerusalem og hele Judæa og hele Jordanegnen ud til ham, og de blev døbt af ham i Jordanfloden, idet de bekendte deres synder.«

I trykt udgave: Bind 8 side 200 linje 30

◀ **hvor Øxen ... ved Foden af det enkelte Træ ... skulde omhugges** : hentyder til Matt 3,10, hvor Johannes Døber siger: »Øksen ligger allerede ved træernes rod, og hvert træ, som ikke bærer god frugt, hugges om og kastes i ilden.«

I trykt udgave: Bind 8 side 200 linje 32

◀ **hiin eenfoldige Vise** : sigter til Sokrates (150,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 1

◀ **i Spøgens Skikkelse** : sigter til Sokrates' brug af ironi.

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 1

◀ **tage (...) forfængelig** : anvende noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 3

◀ **betale den Vise mange Penge ... de bleve bedragne** : 149,32. I den forsvarstale, Sokrates holdt, inden han blev henrettet (150,1), afviser han den påstand, at han som den vise skulle have taget penge for at undervise, og ironiserer over dem, der gør det, og dem, der lader sig bedrage af det. Jf. Platons *Sokrates' Forsvarstale* (19d - 20c, se *Platons Skrifter* (149,32) bd. 1, s. 268f.).

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 4

◀ **udføre** : udrede, fremstille, skildre.

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 14

◀ **fremkogle** : fremtrylle.

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 20

◀ **Tækkelighed** : behag, velvilje, tiltrækning.

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 20

◀ **det Dømmende er ikke hans Virksomhed ... en Omverden forholder sig til ham** : spiller formentlig på Joh 3,17-19, hvor Jesus siger: »For Gud sendte ikke sin søn til verden for at dømmе verden, men for at verden skal frelses ved ham. Den, der tror på ham, dømmes ikke; den, der ikke tror, er allerede dømt, fordi han ikke har troet på Guds enbårne søns navn. Og dette er dommen, at lyset er kommet til verden, og menneskene elskede mørket frem for lyset, fordi deres gerninger var onde.« - **et Medfølgende**: noget, der følger med; en konsekvens.

I trykt udgave: Bind 8 side 201 linje 29

◀ **ligger (...) under** : bukker under.

I trykt udgave: Bind 8 side 202 linje 10

◀ **for det Første** : i første omgang, til at begynde med.

I trykt udgave: Bind 8 side 202 linje 10

◀ **Ilden (...) som hiin græske: Vand kan ikke slukke den** : sigter til 'den græske ild', en brændsats, der indeholdt en (nu ukendt) blanding af brændbare stoffer, og som på forskellige måder blev kastet mod fjendens skibe. Når først stoffet var sat i brand ved en eksplosiv antændelse, var flammerne meget vanskelige at slukke og kunne brænde videre på og under vand. 'Den græske ild' omtales først gang i forbindelse med den byzantinske marines forsvar af Konstantinopel under den arabiske belejring i 672-78. Jf. fx *Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie, omarbejdet af Johan Gottfried Woltmann*, overs. af J. Riise, bd. 1-12, Kbh. 1822-29, ktl. 1972-1983; bd. 4, 1823, s. 128f.

I trykt udgave: Bind 8 side 202 linje 14

◀ **Guds-Dom, der kaldes Vandprøven** : udførtes ved, at den anklagede blev bundet og med et reb om

livet lagt i vandet; svømmede han ovenpå, var han skyldig, sank han, uskyldig. Prøven kaldtes også 'heksebad'.

I trykt udgave: Bind 8 side 202 linje 17

◀ **Vel sandt** : sandt nok.

I trykt udgave: Bind 8 side 202 linje 18

◀ **piinlige** : pinefulde.

I trykt udgave: Bind 8 side 202 linje 28

◀ **med skarp ladt Gevær paa sin farefulde Post** : sigter til en udtalelse af den ty. teolog Karl Daub (1765-1836) i en samtale med den ty. filosof Karl Rosenkranz (1805-79), gengivet i dennes *Erinnerungen an Karl Daub*, Berlin 1837, ktl. 743. Da Rosenkranz beklager sig over, at han skal tilbage til Preussen og gøre militærtjeneste, bemærker Daub: »Und glauben Sie mir nur, so als Schildwacht, zur Nachtzeit auf einsamen Posten, etwa an einem Pulvermagazin, hat man Gedanken, die außerdem ganz *unmöglich* sind. Also grämen Sie sich darum nicht«, s. 24f. Jf. den da. oversættelse »Erindringer om Karl Daub« i *Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur*, 5. årg, Kbh. 1837 (hvori SK står anført blandt abonnenterne), s. 534-562; s. 551: »Og tro De mig, saaledes som Skildvagt, ved Nattetider paa eensomme Poster, f. Ex. ved et Krudtmagazin, har man Tanker, som under andre Forhold ere aldeles *umulige*. Vær [D]e derfor kun ikke bedrøvet over det.«

I trykt udgave: Bind 8 side 202 linje 31

◀ **Gud er ham Alt** : Hvis der er tale om et citat, har det ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 203 linje 3

◀ **beskikkede** : bestemte, tildelte.

I trykt udgave: Bind 8 side 203 linje 18

◀ **en Tænkende ... »Timelighedens Trøst ... holde Saaret aabent.**◀ : I kladden til dette sted skriver SK: »Timelighedens Trøst er en mislig [betænkelig, tvivlsom] Sag – 'den lader', som en Tænkende har udtrykt det, 'Saaret, skjøndt det ikke er helbredet, groe sammen, og dog veed Lægen, at Frelsen stundom er at holde Saaret aabent'« (*Pap.* VII 1 B 157,2, s. 350). I marginen har SK med et indvisningstegn identificeret 'en Tænkende' med: »Johannes Climacus afsluttende Efterskrift«. Der synes således at være tale om et frit citat fra kap. 2, pkt. 2, i første afsnit af anden del i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), hvor Climacus om 'den subjektive eksisterende Tænkere' skriver: »Han er vidende om det Uendeliges Negativitet i Tilværelsen, han holder bestandigt dette Negativitetens Saar aabent, hvilket jo stundom er det Frelsende (de Andre lade Saaret groe til og blive Positive – Bedragne)«, *SKS* 7, 84,26-29. Se også journaloptegnelsen JJ:304: »At holde et Saar aabent kan jo ogsaa være sundt: et sundt og aabent Saar; stundom er det værst, naar det groer til«, *SKS* 18, 236,7-9. – **veed Lægen ... holde Saaret aabent:** alm. opfattelse på SKs tid, jf. fx »Om Saar« i A. Thornam *Lægebog for dem, som ikke kunne faae betimelig Lægehjelp*, 3. udg., Kbh. 1844 [1843], s. 2-7; s. 2: »Blødningen efter et bibragt Saar behøver man ikke altid strax at standse, da Blodtabet ofte kan være gavnligt for Patienten, og erstatte den maaskee ellers nødvendige Anvendelse af Iglær.«

I trykt udgave: Bind 8 side 204 linje 4

◀ **tilforladeligere** : mere pålideligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 204 linje 11

◀ **forklaret** : afklaret (164,29).

I trykt udgave: Bind 8 side 204 linje 18

◀ **tvetyder** : tyder el. forklarer på to måder.

I trykt udgave: Bind 8 side 205 linje 5

◀ **saa** mener: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 205 linje 9

◀ **Gud er Kjærlighed** : 176,29.

I trykt udgave: Bind 8 side 205 linje 13

◀ **bedrøv ikke Aanden** : hentyder til Ef 4,30, hvor Paulus skriver til efeserne: »bedrøver ikke Guds hellige Aand, med hvilken I ere beseglede til Forløsningens Dag« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 205 linje 15

◀ **ved Haab, ved Tro, ved Kjærlighed** : 178,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 205 linje 17

◀ **Abraham maatte forlade ... vandre ud til et fremmed Folk** : hentyder til 1 Mos 12,1: »Herren sagde til Abram: Forlad dit land og din slægt og din fars hus, og drag til det land, jeg vil vise dig«, v. 1. – **Abraham**: der hedder Abram, indtil Gud indgår en pagt med ham og ændrer hans navn til Abraham (jf. 1 Mos 17,4), er det israelitiske folks stamfader gennem sin søn Isak og sønnesønnen Jakob og udgør sammen med dem de tre patriarker.

I trykt udgave: Bind 8 side 205 linje 28

◀ **i et Øieblik**: på.

I trykt udgave: Bind 8 side 206 linje 7

◀ **hvis Taarer Evigheden ikke kan aftørre** : hentyder til Åb 21,4: »Og Gud skal aftørre hver Taare af deres Øine« (NT-1819), se følgende kommentar. Jf. også Es 25,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 206 linje 9

◀ **et gammelt Opbyggelsesskrift ... naar Du ikke har grædt?**« : If. journaloptegnelsen JJ:451, formentlig fra feb. 1846, sigter SK til »Arndt sande Christd« (SKS 18, 291), dvs. den ty. lutherske præst og mystiker Johann Arndt *Vier Bücher vom wahren Christenthum*, Magdeburg 1605-10. Fra slutningen af det 17. årh. blev de fleste udgaver, der fandt stor udbredelse i pietismen, udvidet til fem el. seks bøger, hvoraf de to sidste er sammendrag af forskellige af Arndts mindre skrifter, jf. *Sämtliche geistreiche Bücher vom wahren Christenthum, welche handeln von heilsamer Buße, herzlicher Reue und Leid über die Sünde, wahrem Glauben, auch heiligem Leben und Wandel der rechten wahren Christen*, 2. udg., Tübingen 1737, ktl. 276. Heri hedder det, i 2. bog, kap. 44, s. 545: »In der Offenb. Joh. Cap. 21:4. stehet, daß GOtt alle unsere Thränen werde von unsern Augen abwischen. Wie soll sie aber GOtt abwischen, wenn du nie herzlich geweinet hast« (»I Joh. Åb. kap. 21,4 står der, at Gud vil aftørre alle vore tårer af vore øjne. Men hvorledes skal Gud aftørre dem, når du aldrig hjerteligt har grædt«). SK ejede desuden en forkortet udg. i da. oversættelse, *Fire Bøger om den sande Christendom. Paa ny oversatte efter den ved Sintenis foranstaltede tydske Udgave*, Christiania (Oslo) 1829, ktl. 277 (forkortet *Fire Bøger om den sande Christendom*), som har følgende gengivelse: »i Joh. Aabenbaring staaer skrevet: 'Gud skal aftørre hver Taare af deres Øine'. Men hvorledes skal og kan dette skee, naar vi ei kjendte, hvad bittre Taarer var?« s. 354. Se i øvrigt tekstredøgørelsen, s. 177.

I trykt udgave: Bind 8 side 206 linje 10

◀ **Ungdommens negtede Ønske** : det ønske, som blev nægtet opfyldelse i ungdommen.

I trykt udgave: Bind 8 side 206 linje 23

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 207 linje 2

◀ **kunne** vi: kan.

I trykt udgave: Bind 8 side 207 linje 18

◀ **Sæt det var saa, at de Umælende ... Intet var der ymtet om dens Lidelser** : se journalen JJ:378, som citeres i tekstredøgørelsen, s. 191.

I trykt udgave: Bind 8 side 208 linje 13

◀ **dragende i lige Aag** : 178,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 208 linje 19

◀ **ingen Hest maatte prise sig lykkelig, førend den var død** : hentyder formentlig til historien om den rige, lydiske kong Krösos, fortalt af Herodot i hans *Historiae*, 1. bog, kap. 32 og kap. 86. Engang da Krösos havde indbudt den vise Solon fra Athen og ladet ham forevise alle sine rigdomme, ville han vide, hvordan

Solon så på hans lykke. I sit svar sagde Solon bl.a.: »Du er, sådan som jeg ser det, vældig rig og herre over mange folk; men det, du spørger mig om, kan jeg ikke sige dig, da jeg endnu ikke har erfaret, at du har endt dit liv lykkeligt.« Senere, i 546 f.Kr., led Krøsos nederlag til den persiske kong Kyros, som tog ham til fange og besluttede at lade ham brænde; mens Krøsos stod ulykkelig på bålet, kom han i tanker om de ord, Solon havde sagt til ham, at »intet menneske kan være lykkeligt, så længe det endnu er i live«, og han råbte tre gange: Solon. Da Kyros hørte dette, lod han en tolk spørge, hvorfor han råbte det; og da han fik årsagen at vide, befalede han, at bålet skulle slukkes og Krøsos skånes. Jf. *Die Geschichten des Herodotos*, overs. af F. Lange, bd. 1-2, Berlin 1811, ktl. 1117; bd. 1, s. 18f. og s. 49f. Jf. også Sir 11,34: »Priis ingen lykkelig, før hans Endeligt kommer« (GT-1740). Jf. endvidere talemåderne: »Hold Ingen for lyksalig, før han kommer i sin Grav«, »Ingen kan siges lyksalig eller ulyksalig før sin Død« og »Ingen kan sige sig lyksalig, før han kommer i sin Grav«, E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 1, s. 646.

I trykt udgave: Bind 8 side 208 linje 29

◀ **»ved Hjertets Bekymring ... tungt«.** (Ordsp. 15, 13) : tillempet citat fra Ordsp 15,13: »ved Hjertets Bekymring bliver Aandedrættet tungt«, i Jens Møllers oversættelse af »Salomos Ordsprog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 369.

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 2

◀ **forskyldte** : gøre (dig) skyldig i.

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 18

◀ **bydes** : tilbydes.

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 19

◀ **den Høiestes** : dvs. Guds fortrolighed (136,23).

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 19

◀ **er een Synder, som omvender sig ... Omvendelse behov** : hentyder til Luk 15,7, hvor Jesus siger: »Jeg siger Eder: saaledes skal der være Glæde i Himmelen over een Synder, som omvender sig, mere end over ni og halvfemsindstive Retfærdige, hvilke ikke have Omvendelse behov« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 25

◀ **allehaande** : alle slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 32

◀ **Uleiligheder** : ulemper, gener, plager.

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 32

◀ **hverken arbeide eller ere besværede** : spiller på Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 209 linje 35

◀ **den Gud, som skabte Dig** : jf. 1 Mos 1,27-28.

I trykt udgave: Bind 8 side 210 linje 5

◀ **tilrede** : parat.

I trykt udgave: Bind 8 side 210 linje 13

◀ **M. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 210 linje 22

◀ er ikke **saa (...)** saa: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 210 linje 33

◀ **hver har Sit, Stort eller Lidt** : frit citat fra den da. digter og biskop Thomas Kingos salme »Sorrige og Glæde de vandre tilhobe«, 3. strofe: »Alle Ting har sin foranderlig' Lykke, / Alle kan finde sin Sorrige i Barm, / Tidte ere Bryst' under dyrebar Smykke / Fulde af Sorrige og hemmelig Harm; / Alle har Sit, / Stort eller Lidt, /

Himlen alene for Sorgen er qvit«, *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo*, udg. af P.A. Fenger, Kbh. 1827, ktl. 203, nr. 97, s. 264-267; s. 265. Salmen udkom som »Dend XVI. Sang. Hver har sin Skæbne« i *Kingos Aandelige Siunge-koors Anden Part* (1681). DDS nr. 46.

I trykt udgave: Bind 8 side 210 linje 34

◀ **en kløgtig Hedning ... langvarige Lidelser kan man vænne sig til** : sigter til den gr. filosof Epikur (341-270 f.Kr.). If. 10. bog, »Epikur«, afsnit 140, i *Diogen Laërtes filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Mening og sindrige Udsagn, i ti Bøger*, overs. af B. Rissbrigh, udg. af B. Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; bd. 1, s. 508, har Epikur sagt: »Den Grad af Smerte i Legemet, som kun overstiger Graden af det Behagelige, bliver ikke ved i mange Dage; Langvarige Sygdomme have meer behagelig Følelse i Legemet, end Smerte.«

I trykt udgave: Bind 8 side 211 linje 3

◀ **Styrelsens Godhed** : 165,30.

I trykt udgave: Bind 8 side 211 linje 12

◀ **glæde os med den Glade** : spiller på Rom 12,15, hvor Paulus skriver: »Glæd jer med de glade, græd med de grædende.«

I trykt udgave: Bind 8 side 211 linje 27

◀ **Skjønsomhed** : evne til at kunne skønne, vurdere, vælge; påskønnelse, taknemmelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 211 linje 36

◀ **den hellige Skrift ... Forkjærlighed for Halte ... Spedalske** : sigter til de evangeliske beretninger om, at Jesus helbredte halte, krøblinge, blinde, stumme, jf. fx Matt 15,30-31 (NT-1819); 8,1-4; 11,5; Luk 17,11-19. Jf. også Jesu lignelse om pladserne ved bordet, Luk 14,7-14 (v. 13, NT-1819), og om det store festmåltid, Luk 14,15-24 (v. 21, NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 212 linje 36

◀ **Christus ... satte et Barn i deres Midte** : hentyder til beretningen i Mark 9,33-37, hvor det fortælles, at da disciplene på vejen havde diskuteret, hvem af dem der var den største, tog Jesus »et lille barn, stillede det midt iblandt dem og tog det i favn og sagde til dem: 'Den, der tager imod sådan et barn i mit navn, tager imod mig; og den, der tager imod mig, tager ikke imod mig, men tager imod ham, som har sendt mig.'«

I trykt udgave: Bind 8 side 213 linje 1

◀ **det Lige for Lige** : hentyder til ordsproget 'Lige for lige, om venskab skal holdes', optegnet som nr. 5611 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 1, s. 619.

I trykt udgave: Bind 8 side 213 linje 9

◀ **det Ynkelige** : det, der påkalder sig medynk, medfølelse, medlidenhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 213 linje 21

◀ **Ligelighed** : ligestillethed.

I trykt udgave: Bind 8 side 213 linje 32

◀ **ikke Skygge af Forskjel** : hentyder formentlig til de mange gange, der i NT siges, at hos Gud er der ingen personsanseelse, dvs. at Gud ikke gør forskel på mennesker, jf. Matt 22,16; Mark 12,14; ApG 10,34; Rom 2,11; Gal 2,6; Ef 6,9; Kol 3,25.

I trykt udgave: Bind 8 side 213 linje 35

◀ **omgjordede om Lænden ... bærende Saliggjørelsens Hjelm** : hentyder til hhv. Ef 6,14, hvor Paulus skriver til efeserne: »Saa staaer da omgjordede om Eders Lænder med Sandhed, og iførte Retfærdigheds Pantser«, og 6,17, hvor han fortsætter: »Og tager Saliggjørelsens Hjelm, og Aandens Sværd, som er Guds Ord« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 214 linje 5

◀ **den Døve skal høre, den Blinde see** : spiller formentlig på Es 35,5: »Da skal blindes øjne åbnes / og døves ører lukkes op«. Se også Matt 11,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 214 linje 8

◀ **gøglende** : foregøglende, illuderende.

I trykt udgave: Bind 8 side 214 linje 34

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 215 linje 8

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 215 linje 17

◀ **Tilforladelighed** : ubetingede pålidelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 215 linje 22

◀ **Lise** : lindring, hvile.

I trykt udgave: Bind 8 side 215 linje 25

◀ **i Stigen** : i stigende grad.

I trykt udgave: Bind 8 side 215 linje 33

◀ **hidset** : opildnet, ansporet, lidenskabeligt grebet.

I trykt udgave: Bind 8 side 216 linje 14

◀ **forskylder man** : gør man sig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 8 side 216 linje 19

◀ **Kjende** : kendetegn, kendelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 3

◀ **byde** : tilbyde.

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 8

◀ **ihvorvel** : skønt, til trods for.

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 15

◀ **læse om Apostlene ... vare blevne hudstrøgne ... takkede Gud** : sigter til ApG 5,40-41, der indgår i beretningen i 5,17-42 om apostlene, der trodsede ypperstepræsternes påbud og prædikede på tempelpladsen, hvorefter de blev pågrebet og stillet for Rådet, der lod dem piske (NT-1819: »hudstryge«), forbød dem at tale i Jesu navn og derefter løslod dem. »Saa gik de da glade bort fra Raadets Aasyn, fordi de havde været agtede værdige til at forhaanes for hans [Jesu] Navns Skyld«, v. 41 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 16

◀ **hudflettede** : piskede.

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 19

◀ **Øienskalk** : øjentjener, hykler. Jesus bruger udtrykket »Du Øienskalk« i Matt 7,5 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 30

◀ **Begjering** : drift, attrå, higen.

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 32

◀ **»tage mod Befrielsen« (Hebr. 11, 35)** : frit citat fra Hebr 11,35: »Andre bleve udspilede til Piinsel, og toge ikke mod Befrielse, at de maatte erholde en herligere Opstandelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 217 linje 35

◀ **Skuffelser** : bedrag, illusioner.

I trykt udgave: Bind 8 side 218 linje 3

◀ **lod hver Dag have sin Sorg** : spiller på slutningen af Jesu tale om bekymringer: »Så vær da ikke bekymrede for dagen i morgen; dagen i morgen skal bekymre sig for det, der hører den til. Hver dag har nok i sin plage«, Matt 6,34.

I trykt udgave: Bind 8 side 218 linje 9

◀ **besnærende** : snærende.

I trykt udgave: Bind 8 side 218 linje 35

◀ vi **skulle**: skal.

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 8

◀ **ene** : forene, sammenholde.

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 11

◀ **trods nogen** : så godt som el. mere end nogen anden.

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 14

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse (165,30).

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 16

◀ **vinker** : lokker, kalder.

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 23

◀ **seer Faren under Øine** : ser faren frimodigt i øjnene.

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 25

◀ **lystes** : behages, fornøjes, forlystes.

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 26

◀ **nærmest** : mest nærliggende, først.

I trykt udgave: Bind 8 side 219 linje 36

◀ **Slutteren** : fangevogteren.

I trykt udgave: Bind 8 side 220 linje 18

◀ **Tvingeren**: tryk, byrde, lænke, bånd.

I trykt udgave: Bind 8 side 220 linje 24

◀ **tak ham Skam til** : lad ham få skam til tak.

I trykt udgave: Bind 8 side 221 linje 1

◀ **gjør (...) en Dyd af Nødvendighed** : jf. talemåden 'Man gør tit en dyd af en nødvendighed', optegnet som nr. 404 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 16.

I trykt udgave: Bind 8 side 221 linje 1

◀ **Paulus sagde: »jeg er romersk Borger« ... i frit Fangenskab** : sammenblanding af to forskellige beretninger om Paulus. I ApG 22,22-30 fortælles det, at Paulus, der havde holdt sin forsvarstale for jøderne på tempelpladsen i Jerusalem og fremkaldt stor opstand, blev bragt ind i borgen for at blive forhørt under piskning. Da de rom. soldater havde fastbundet ham for at piske ham, spurgte han den vagthavende officer, om de uden dom måtte piske en rom. statsborger. Det meldte officeren til den rom. kommandant Claudius Lysias, som kom hen til Paulus og spurgte ham: »Sig mig, er du romersk boger?« Paulus svarede ja. Kommandanten blev bange, men da han ønskede at skaffe sig viden om, hvad jøderne havde anklaget Paulus for, lod han ham den næste dag løse af lænkerne og befalede, at han skulle fremstilles for det jødiske

Råd. – Senere blev Paulus som fange overført til statholderen («Landshøvdingen», NT-1819) Felix i Cæsarea ved havet. Da Paulus havde holdt sin forsvarstale for Felix (ApG 24,1-21), besluttede Felix at udskyde sagen og vente med at afsige kendelse, indtil Lysias var kommet derned (ApG 24,22). Og »Felix gav officeren besked om at holde Paulus i mildt fangenskab og ikke hindre nogen af hans egne i at gøre ham tjenester«, 24,23.

I trykt udgave: Bind 8 side 221 linje 13

◀ **tilforladeligst** : på det mest pålidelige.

I trykt udgave: Bind 8 side 221 linje 30

◀ **det apostoliske Ord ... luttrer Hjerterne, I Tvesindede** : 138,17.

I trykt udgave: Bind 8 side 222 linje 1

◀ **Gud kan man ikke ... holde sig nær til med Tungen** : spiller formentlig på Jak 3,8-10: »men tungen kan intet menneske tæmme, den er ustandselig på færde med sin ondskab og fuld af dødbringende gift. Med den velsigner vi Herren og Faderen, og med den forbander vi mennesker, som er skabt i Guds billede; fra samme mund lyder både velsignelse og forbandelse. Mine brødre, sådan bør det ikke være.« (144,23.)

I trykt udgave: Bind 8 side 222 linje 4

◀ **medens Hjertet er langt borte** : spiller formentlig på Jak 3,14: »Men hvis jeres hjerte rummer bitter misundelse og selvhævdelse, så lad være med at prale og lyve sandheden noget på.«

I trykt udgave: Bind 8 side 222 linje 5

◀ **Gud er Aand og er Sandhed** : 148,27.

I trykt udgave: Bind 8 side 222 linje 6

◀ **være hellig, som han er hellig** : hentyder til 1 Pet 1,15-16, hvor Peter skriver: »men ligesom han, der har kaldet jer, er hellig, skal også I være hellige i hele jeres livsførelse, for der står skrevet: 'I skal være hellige, for jeg er hellig.'«

I trykt udgave: Bind 8 side 222 linje 7

◀ **døsig** : søvndyssende.

I trykt udgave: Bind 8 side 222 linje 19

◀ **dunkle** : fordunkle, formørke.

I trykt udgave: Bind 8 side 222 linje 20

◀ **hidtil ikke har benyttet Anledningen** : 138,27.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 3

◀ **afhandlet** : forklaret, redegjort for, handlet om.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 5

◀ **tage Kjende paa** : lægge nøje mærke til, iagttage.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 11

◀ **Lønlighed** : skjulthed.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 16

◀ **Syndens Bevidsthed** : syndsbevidstheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 24

◀ **det ene Fornødne** : hentyder til Luk 10,42 (134,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 25

◀ **det hellige Steds**: kirken, her formentlig mere specifik om skriftestolen, dvs. det rum, hvori skriftemålet

finder sted.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 25

◀ **den Alvidendes**: 136,21.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 26

◀ **uden Myndighed** : 121,2.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 28

◀ **intet Menneske tør dømme det andet** : 149,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 30

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 223 linje 31

◀ **den gudelige Taler** : den gudfrygtige, opbyggelige taler.

I trykt udgave: Bind 8 side 224 linje 6

◀ **at ville høre efter ... gjøre derefter** : spiller på Jak 1,22: »Vær ordets gørere, ikke blot dets hørere, ellers bedrager I jer selv.« Og 1,25: »Men den, der fordyber sig i frihedens fuldkomne lov og bliver ved den og ikke er en glemsom hører, men en gerningens gører, han skal være salig ved det, han gør.«

I trykt udgave: Bind 8 side 224 linje 10

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 224 linje 16

◀ **lades bag ved** : efterlades ubehandlet, forbigås, springes over.

I trykt udgave: Bind 8 side 224 linje 16

◀ **byde (...)** **Spidsen** : egl. række spidsen af sværd el. lanse frem mod; træde op imod; tage kampen op med.

I trykt udgave: Bind 8 side 224 linje 19

◀ **Skuepladsen** : teatret.

I trykt udgave: Bind 8 side 224 linje 27

◀ **det gudelige Foredrag** : den fremførte el. holdte gudelige tale (224,6).

I trykt udgave: Bind 8 side 225 linje 15

◀ **lønligen** : hemmeligt, i det skjulte.

I trykt udgave: Bind 8 side 225 linje 33

◀ **den underordnede Kirkens Tjener** : den tjenstgørende degn, kordegnen.

I trykt udgave: Bind 8 side 226 linje 1

◀ **uden Myndighed** : En kordegn blev ikke indviet, men underskrev en ed, hvori han lovede at tage vare på sit »Embede, inden og uden [for] Kirken udi en sand Gudfrygtighed med Bøn og Paakaldelse« og at leve på en sådan måde, at ingen skulle »tage Forargelse« af ham eller finde anledning til »at tale ilde om denne Orden« pga. af ham, jf. *Kirke-Ritualet* (121,2), s. 383.

I trykt udgave: Bind 8 side 226 linje 2

◀ **den befalede Bøn** : If. *Kirke-Ritualet*, s. 3-5, skal enhver gudstjeneste indledes med, at kordegnen, stående i koråbningen el. midt på kirkegulvet, læser følgende korte bøn efterfulgt af Fadervor: »HERre! jeg er indkommen i dette dit hellige Huus at høre hvad du GUD Fader min Skabere, du HERre JEsu min Frelser, du værdige Hellig Aand i Liv og Død min Trøstermand vil tale til mig. HERre! oplad nu saaledes ved din Hellig Aand for JEsu Christi skyld mit Hierte, at jeg kand af Prædiken lære at sørge for mine Synder, og at tro i Liv

og Død paa JEsu, og hver Dag i et helligt Liv og Levnet mig forbædre: Det høre og bønhøre GUD ved JEsu Christum Amen! / Fader vor du som etc.« If. *Kirke-Ritualet*, s. 5-6, sluttet gudstjenesten ligeledes med følgende korte bøn og Fadervor: »Herre! jeg takker dig af mit gandske Hierte, at du nu haver lært mig hvad du vil, at jeg skal gjøre: Hielp mig nu min GUD, ved din Hellig Aand for JEsu Christi skyld, at jeg maa bevare dit Ord i et reent Hierte, og der af i Troen styrkes, og i et helligt Levnet forbedres, og mig derved i Liv og Død trøste, Amen. / Fader vor, etc.«

I trykt udgave: Bind 8 side 226 linje 2

◀ **et Eenhedspunkt ... i noget Almeen-Menneskeligt** : jf. Fr. Schleiermachers forelæsninger over dialektik, se *Dialektik. Aus Schleiermachers handschriftlichem Nachlasse herausgegeben von L. Jonas*, Berlin 1839, ktl. 769, fx § 45-46, s. 17f.

I trykt udgave: Bind 8 side 226 linje 21

◀ **trodser (...)** **derpaa** : pukker på det, gør sig til af det.

I trykt udgave: Bind 8 side 226 linje 28

◀ **udmærket** : bemærkelsesværdig, fortrinlig, berømmelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 227 linje 15

◀ **et Tal (...)** **en Brøkdeel** : som et tal (...) som en brøkdel.

I trykt udgave: Bind 8 side 227 linje 22

◀ **vel trods Nogen** : givetvis bedre el. mere end nogen anden.

I trykt udgave: Bind 8 side 227 linje 30

◀ **holde Oversigten** : bevare overblikket.

I trykt udgave: Bind 8 side 227 linje 31

◀ **ligegyldigt enten** : uanset om.

I trykt udgave: Bind 8 side 227 linje 32

◀ **Trediemand** : en tredje person, som er sagen og forholdet mellem de to uvedkommende.

I trykt udgave: Bind 8 side 227 linje 35

◀ **hvad Adam fordem forsøgte ... skjule sig mellem Træerne** : sigter til beretningen i 1 Mos 3,8-13, hvor det fortælles, at Adam sammen med Eva – efter at de havde spist af kundskabens træ – skjulte sig for Gud mellem træerne i Edens have, da han var bange, fordi han var nøgne.

I trykt udgave: Bind 8 side 228 linje 4

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 228 linje 8

◀ **overstemt** : overdøvet; overvundet, nedstemt.

I trykt udgave: Bind 8 side 228 linje 35

◀ **Stemfleoerheden**: overtal af stemmer, flertal (ved valg).

I trykt udgave: Bind 8 side 228 linje 36

◀ **ethvert Dit Forhold** : ethvert af dine forhold.

I trykt udgave: Bind 8 side 229 linje 9

◀ **Ægteskabets hellige Baand** : If. ritual for brudevielse siger præsten under håndspålæggelse, at brudgommen og bruden har »tilsagt hverandre, at ville leve tilsammen i den hellige Ægteskabs Stat [stand]«, jf. *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), s. 258.

I trykt udgave: Bind 8 side 229 linje 13

◀ **følgværdigt** : som fortjener at efterlignes, efterfølges.

I trykt udgave: Bind 8 side 229 linje 23

◀ **Evigheden afskaffer Forskjellen mellem Mand og Kvinde** : hentyder til Gal 3,28, hvor Paulus skriver om dem, der er døbt til Kristus: »Her kommer det ikke an på at være jøde eller græker, på at være træl eller fri, på at være mand og kvinde, for I er alle én i Kristus Jesus«. Jf. også Matt 22,30, hvor Jesus angående syv brødre, der alle har været gift med den samme kvinde, siger: »I opstandelsen hverken gifter man sig eller giftes bort, men er som engle i himlen.«

I trykt udgave: Bind 8 side 230 linje 1

◀ **daarlig** : tåbelig, uforstandig.

I trykt udgave: Bind 8 side 230 linje 3

◀ **om det var Din Hustrue, der forførte Dig** : spiller formentlig på 1 Tim 2,14, hvor Paulus skriver: »Adam blev ikke først forført, men Qvinden blev forført og faldt i Overtrædelse« (NT-1819). Jf. 1 Mos 3,6.12-13.

I trykt udgave: Bind 8 side 230 linje 6

◀ **Dit Ægteskab ... velsignet, at Du seer en Slægt opvoxe** : spiller på 1 Mos 1,28, hvor det efter skabelsen af mennesket som mand og kvinde hedder: »Og Gud velsignede dem og sagde til dem: 'Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden, og underlæg jer den'«. Dette skriftsted indgår i ritual for brudevielse, jf. *Forordnet Alter-Bog* (229,13), s. 261.

I trykt udgave: Bind 8 side 230 linje 8

◀ **tvert** : tværs.

I trykt udgave: Bind 8 side 230 linje 30

◀ **Vexelvirkningens**: den gensidige indvirkning, et alm. begreb i den ty. idealisme i diskussionen om kausalitet, hvor årsag og virkning opfattes som et forhold, der påvirker, vekslende indvirker på hinanden.

I trykt udgave: Bind 8 side 230 linje 31

◀ **Avisskriver** : den, som skriver og udgiver en avis.

I trykt udgave: Bind 8 side 231 linje 13

◀ **forvænt** : vænnet (til noget skadeligt el. unyttigt).

I trykt udgave: Bind 8 side 231 linje 14

◀ **trodse paa** : hævde, brovte el. prale af.

I trykt udgave: Bind 8 side 231 linje 17

◀ **en Plads i et Hospital** : sigter til de dels kommunale, dels private anstalter, huse el. stiftelser, hvor uarbejdsdygtige, fattige, syge el. gamle fik frit ophold og pleje.

I trykt udgave: Bind 8 side 231 linje 27

◀ **Undseelse** : respekt, ærefrygt.

I trykt udgave: Bind 8 side 232 linje 3

◀ **prøver** : afprøver, skelner mellem.

I trykt udgave: Bind 8 side 232 linje 3

◀ **hvad Du forstaaer og hvad Du ikke forstaaer** : En sådan skelnen tillægges Sokrates i mottoet til *Begrebet Angest* (1844), hvor Vigilius Haufniensis skriver: »dog bliver *Socrates* hvad han var, den eenfoldige Vise, ved sin besynderlige Distinction, hvilken han selv udtalte og fuldkommede, hvilken først den sære *Hamann* to Aartusinder senere beundrende gjentog: 'thi *Socrates* var stor derved', ' 'at han distinguerede mellem hvad han forstod og hvad han ikke forstod' '«, *SKS* 4, 310. Udtalelsen af den ty. filosof og forfatter J.G. Hamann er hentet fra den anden fortale til hans *Sokratische Denkwürdigkeiten* (1759), jf. *Hamann's*

Skriften, udg. af Fr. Roth og G.A. Wiener, bd. 1-7, Berlin og Leipzig 1821-25, og bd. 8,1-2 (registerbind), Berlin 1842-43, ktl. 536-544; bd. 2, 1821, s. 12 (se i øvrigt kommentarerne i SKS K4, 344).

I trykt udgave: Bind 8 side 232 linje 4

◀ **hiin eenfoldige Vise i Oldtiden** : sigter til Sokrates (150,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 232 linje 16

◀ **det, at et Menneskes Øie ... dette ikke latterligt** : frit gengivet citat fra 7. bog i Platons *Staten* (518a), hvor Sokrates siger til Glaukon: »Sondern, wenn einer Vernunft hätte (...), so würde er bedenken, dass durch zweierlei und auf zwiefache Weise das Gesicht gestört sein kann, wenn man aus dem Licht in die Dunkelheit versetzt wird, und wenn aus der Dunkelheit in das Licht. Und eben so würde er denken gehe es auch mit der Seele, und würde, wenn er eine verwirrt findet und unfähig zu sehen, nicht unüberlegt lachen, sondern erst zusehen, ob sie wol von einem lichtvolleren Leben herkommend aus Ungewohnheit verfinstert ist, oder ob sie aus grösserem Unverstande ins hellere gekommen durch die Fülle des Glanzes geblendet wird; und so würde er dann die eine wegen ihres Zustandes und ihrer Lebensweise glücklich preisen, die andere aber bedauern; oder, wenn er über diese lachen wollte, wäre sein Lachen nicht so lächerlich, als das über die, welche von oben her aus dem Lichte kommt« (»Men, hvis en havde fornuft (...), så ville han huske på, at synet kan forstyrres af to forskellige grunde og på dobbelt måde, når man flyttes fra lyset til mørket, og når man flyttes fra mørket til lyset. Og ligeså, ville han tænke, går det også med sjælen, og ville, når han finder en, der er forvirret og ude af stand til at se, ikke le ubetænksomt, men først se efter, om den, kommet fra et mere lysfyldt liv, er blevet formørket pga. utilvænnethed, eller om den ved at komme fra en større uforstand til det klarere er blevet blændet pga. glansens fylde; og så ville han da prise den ene lykkelig pga. den tilstand og dens levemåde, men beklage den anden; eller, hvis han ville le ad denne, ville hans latter ikke være så latterlig, som latteren over den, der kom ovenfra fra lyset«), *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher (150,3) 3. del, 1 (bd. 6), s. 366 (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 5, s. 92).

I trykt udgave: Bind 8 side 232 linje 16

◀ **Den kongelige Psalmedigter** : dvs. David. Der er en lang jødisk og kristen tradition for at opfatte den israelittiske kong David (o. 1000-960 f.Kr.) som forfatter af de 150 salmer i Salmernes Bog i GT, skønt hans navn kun optræder i overskriften til 73 af dem. Betegnelsen 'Davids Salmer' for Salmernes Bog blev indført af Martin Luther i hans bibeloversættelse; herfra blev den overtaget af reformationstidens da. bibler, blev videreført af de hus- og rejsebibler, der udkom fra 1699 til 1802, og vandt således indpas i den kirkelige og folkelige tradition.

I trykt udgave: Bind 8 side 232 linje 35

◀ **medens Hedningerne støie, sidder Gud i Himlene og leer ad dem** : sigter til Sl 2,1: »Hvorfor fnyse Hedningerne, og grunde Folkene paa Forfængelighed [tomhed]?« og 2,4: »Men den, som boer i Himmelen, leer ad dem; HERREN bespotter dem« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 232 linje 36

◀ **Aflad fra** : afledning fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 233 linje 4

◀ **som Veiret ... splitter Avnerne** : Et tilsvarende billede benyttes om de ugudelige i Job 21,18 og Sl 1,4 og om fjenderne i Sl 35,5 og 83,14.

I trykt udgave: Bind 8 side 233 linje 12

◀ **I Evigheden er der Værelser nok** : hentyder til Joh 14,2, hvor Jesus siger: »I min faders hus er der mange boliger.«

I trykt udgave: Bind 8 side 233 linje 18

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 8 side 233 linje 27

◀ **»Selv en Daare ... hvis han kunde tie«, siger Ordsproget** : frit citat fra Ordsp 17,28: »Ogsaa en Daare kunde, om han taug, regnes for viis«, i Jens Møllers oversættelse af »Salomos Ordsprog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 376.

I trykt udgave: Bind 8 side 233 linje 35

◀ **Forføngelighed** : tomhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 234 linje 8

◀ **om Mange eller ikke have** : dvs. om mange har eller ikke har.

I trykt udgave: Bind 8 side 234 linje 24

◀ **møisomt** : besværligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 234 linje 35

◀ **muligen** : muligvis, måske.

I trykt udgave: Bind 8 side 235 linje 13

◀ **Jævnlige** : jævnbyrdige, ligemænd.

I trykt udgave: Bind 8 side 235 linje 19

◀ **at Gud er Kjærlighed ... elske Gud** : 176,29

I trykt udgave: Bind 8 side 235 linje 28

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 235 linje 29

◀ **fra Fædrene Overleverede ... skal være bange for Gud** : jf. fx *Luthers lille Katekismus*, hvor forklaringen til hvert af De ti Bud indledes med ordene: »Vi skulle over alle ting frygte og elske Gud«.

I trykt udgave: Bind 8 side 235 linje 29

◀ **løvtagte** : løv(over)dækkede, skyggefulde, behagelige.

I trykt udgave: Bind 8 side 235 linje 35

◀ **Du (...) forskylder** : du gør dig skyldig i.

I trykt udgave: Bind 8 side 236 linje 9

◀ **kun Eet er fornødent** : hentyder til Luk 10,42 (134,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 236 linje 14

◀ **Din Gjerning ... vedkjende Dig ... til enhver Tid** : hentyder til Martin Luthers lære om livet i kald og stand, som fx kommer til udtryk i kap. 2, »Om Guds Gierninger«, afsnit 2, § 4, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 24: »Enhver bør ansee den Stand, hvori han er sat, som et Kald af Gud, til at stifte den meeste og bedste Nytte, der efter Omstændighederne kunde ved ham tilveiebringes.« Her henvises til 1 Kor 7,20, hvor Paulus skriver: »Hver blive i den Stand, som han er kaldet udi« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 236 linje 20

◀ **forgik, som hine Byer ... i sin engang valgte Livsstilling** : sigter formentlig til de tre ital. byer Pompeji, Herculanium og Stobiæ, der i år 79 blev begravet under lava og aske fra et udbrud af vulkanen Vesuv, samtidig med, at egnen blev rystet af jordskælv. Systematiske udgravninger, som indledtes i 1738 hhv. 1806, afslørede, at en stor del af befolkningen ikke har kunnet komme bort fra vulkanudbruddet. Aske, pimpsten og vand har dannet skorper omkring deres kroppe. Siden er der i en række tilfælde taget afstøbninger af disse, som viser hverdagsprægede situationer.

I trykt udgave: Bind 8 side 236 linje 24

◀ **staae til Skamme** : beskæmmes.

I trykt udgave: Bind 8 side 236 linje 28

◀ **Udmærkede** : fortrinlige, fremragende, berømmede.

I trykt udgave: Bind 8 side 236 linje 28

◀ **Forklarede** : 164,29.

I trykt udgave: Bind 8 side 236 linje 33

◀ **ret** : rigtig, sandt, aldeles.

I trykt udgave: Bind 8 side 237 linje 13

◀ **Din Gjerning er Dit Kald** : 236,20.

I trykt udgave: Bind 8 side 237 linje 18

◀ **Beviset for at Ens Gjerning er berettiget ... kan gjøre den** : I kladden til dette sted skriver SK i en parentes: »Adler: det eneste Beviis er at man *kan* gjør det« (Pap. VII 1 B 158,8), hvilket henviser til forordet i A.P. Adler *Studier og Exempler*, Kbh. 1846, ktl. U 11, s. IX: »Berettigelsen viser sig deri at man *kan* ('Jeg haver troet, derfor taledede jeg').« If. regning fra universitetsboghandler C.A. Reitzel har SK anskaffet bogen den 12. juni 1846.

I trykt udgave: Bind 8 side 237 linje 29

◀ **Guld, at det kan kjøbes for dyrt** : spiller på ordsproget 'Man kan også købe guld for dyrt', optegnet som nr. 413 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 16.

I trykt udgave: Bind 8 side 238 linje 6

◀ **en unyttig Tjener** : 170,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 238 linje 14

◀ **ønsker borte** : ønsker overstået allerede og ikke i vente.

I trykt udgave: Bind 8 side 238 linje 24

◀ **tilskikkes** : i religiøs sprogbrug: tildeles.

I trykt udgave: Bind 8 side 238 linje 25

◀ **fritage ham** : 217,35.

I trykt udgave: Bind 8 side 238 linje 27

◀ **skuler** : kryber i skjul; har et mørkt blik (af frygt).

I trykt udgave: Bind 8 side 238 linje 30

◀ Straffen **borte**: overstået, ikke i vente.

I trykt udgave: Bind 8 side 238 linje 31

◀ **det ueensartede Middel** : det middel, der ikke svarer til målet.

I trykt udgave: Bind 8 side 239 linje 4

◀ **Maalet er vigtigere end Midlet** : hentyder formentlig til den ty. filosof Immanuel Kants morallære. If. denne lære er det gode et formål i sig selv, hvorfor moral er knyttet til det 'kategoriske imperativ', der påbyder en at handle absolut i overensstemmelse med dette mål. Heroverfor står det 'hypotetiske imperativ', der påbyder en at handle efter et bestemt middel for at opnå et bestemt mål. Det kategoriske imperativ udtrykker den ubetingede, øverste morallov og må følges af pligt el. ren agtelse; det hypotetiske imperativ derimod har ingen moralsk værdi. Derfor er det at handle i overensstemmelse med målet højere og vigtigere end at handle efter midlet.

I trykt udgave: Bind 8 side 239 linje 9

◀ **mislige** : betænkelige, tvivlsomme.

I trykt udgave: Bind 8 side 239 linje 27

◀ **tilforladeligere** : ubetinget mere pålidelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 239 linje 32

◀ **Den timelige ... Lidenskab**: For den.

I trykt udgave: Bind 8 side 239 linje 35

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 4

◀ **en Kølning af Snee paa en Høstdag** : citat fra Ordsp 25,13: »Ligesom en Kjøling af Snee paa en Høstdag, er et trofast Sendebud for dem, som ham sendte: han vederqvæger sin Herres Sjel«, i Jens Møllers oversættelse af »Salomos Ordsprog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 397.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 7

◀ **Jordisk** ... Lidenskab: For jordisk.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 12

◀ **en rødmende undseelig Aand ... fylder den med Vanskeligheder** : Hvis der er tale om et citat, har det ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 14

◀ **det er**, Du mener: det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 22

◀ **nogensomhelst** : ubetinget enhver.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 23

◀ **ligegyldigt ved** : ligeglad med.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 25

◀ **glimrende Synder** : spiller formentlig på den dogmatiske opfattelse, at de kristne anså hedningernes »Dyder for glimrende Laster«, som SK gengiver den i journalen AA:18, i SKS 17, 35,6. Udsagnet tillægges normalt, men urigtigt, kirkefaderen Augustin (se kommentaren i SKS K17, 81f.). - **glimrende**: gengivelse af det ty. udtryk 'glänzende Laster', dvs. strålende, glinsende.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 28

◀ **ædru og vaagen** : spiller formentlig på 1 Thess 5,6, hvor Paulus skriver: »Så skal vi da ikke sove som de andre, men være vågne og ædru.« Se også 1 Pet 4,7 og 5,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 240 linje 30

◀ **Gjør Du mod Andre ... Andre skulle gjøre mod Dig** : hentyder til den gyldne regel i Matt 7,12, hvor Jesus siger: »Alt, hvad I vil, at mennesker skal gøre mod jer, det skal I også gøre mod dem.«

I trykt udgave: Bind 8 side 241 linje 24

◀ **Blodsforvandte** : blodbeslægtede, kødelige slægtninge.

I trykt udgave: Bind 8 side 241 linje 29

◀ **i Slægt med Guddommen** : spiller på ApG 17,28-29, hvor Paulus siger til athenerne: »For i ham [Gud] lever vi, ånder vi og er vi, som også nogle af jeres digtere har sagt: 'Vi er også af hans slægt.' Når vi nu er af Guds slægt, må vi ikke mene, at guddommen ligner noget af guld eller sølv eller sten, formet ved menneskets kunst og snilde.«

I trykt udgave: Bind 8 side 241 linje 29

◀ **om (...) dog** : selvom (...) blot.

I trykt udgave: Bind 8 side 242 linje 1

◀ **Spilidagtighed mod det Almene-Menneskelige** : 226,21.

I trykt udgave: Bind 8 side 242 linje 10

◀ **kjelne** : indsmigrende.

I trykt udgave: Bind 8 side 242 linje 17

◀ **stadseligt** : festligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 242 linje 17

◀ **intet Dit Fortrin ... ingen Dit Livs Begunstigelse** : intet af dine fortrin, ingen af dine gaver, ingen af dit livs begunstigelser.

I trykt udgave: Bind 8 side 242 linje 21

◀ **taget forfængeligt** : anvendt noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 242 linje 22

◀ **bedrog** : unddrog, snød.

I trykt udgave: Bind 8 side 242 linje 32

◀ **den hellige Skrift en Forkjærlighed for de Ulykkelige** : jf. fx den anden saligprisning i Matt 5,4, hvor Jesus siger: »Salige er de, som sørger, / for de skal trøstes.«

I trykt udgave: Bind 8 side 243 linje 12

◀ **Udmærkethed** : (tegn på) det at være udvalgt, privilegium.

I trykt udgave: Bind 8 side 243 linje 19

◀ **gik ud** : forsvandt.

I trykt udgave: Bind 8 side 243 linje 28

◀ **lærte Taalmodighed af hvad Du leed** : spiller på Hebr 5,8, hvor det om Jesus, Guds søn, siges: »alligevel [skønt] han var Søn, lærte han dog Lydighed af det, han leed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 244 linje 3

◀ **det apostoliske Ord (...)** »Lidelsen lærte ... Haab;« : frit citat fra Rom 5,3-4, hvor Paulus skriver: »vi rose os ogsaa af vore Trængsler, efterdi vi vide, at Trængslen virker Standhævtighed, men Standhævtigheden Forfarenhed, men Forfarenheden Haab« (NT-1819). – **Forfarenhed**: den egenskab at være forfaren, dvs. kyndig, prøvet, erfaren, fordi man er kommet til kundskab ved at have prøvet, undersøgt, handlet el. lidt.

I trykt udgave: Bind 8 side 244 linje 13

◀ **det Haab, som ikke skal beskæmme** : henviser til Rom 5,5, hvor Paulus skriver: »men Haabet beskæmmer ikke« (NT-1819), dvs. håbet gør ikke til skamme, skuffer ikke den, der sætter sin lid til det.

I trykt udgave: Bind 8 side 244 linje 17

◀ **om det var Meget eller Lidet ... de mange Pund ... at virke med** : 186,3 og 194,7.

I trykt udgave: Bind 8 side 244 linje 24

◀ **Centneret**: vægtenhed på 100 pund.

I trykt udgave: Bind 8 side 244 linje 25

◀ **»fordi Græmmelse ... Hjertet forandres til det bedre«, Prædikerens 7, 3** : frit citat fra Præd 7,3: »Græmmelse er bedre end Latter; thi naar Ansigtet seer ilde ud, kan Hjertet forbedres«, i Jens Møllers oversættelse af »Prædikerens Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 431.

I trykt udgave: Bind 8 side 244 linje 36

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 245 linje 16

◀ **Aflad** : afledning.

I trykt udgave: Bind 8 side 245 linje 26

◀ **trøste os med et fælles Skibbrud** : hentyder til den lat. talemåde 'commune naufragium omnibus solatium' ('fælles skibbrud er alles trøst'), anført af Erasmus af Rotterdam i hans ordsprogssamling *Adagia* (4. chiliade, centurie 3, proverbium 9) fra begyndelsen af det 16. årh. Talemåden forekommer også i versionen 'commune naufragium dulce' ('fælles skibbrud er en trøst'); oprindelsen til denne formulering, som ikke citeres hos Erasmus, kendes heller ikke.

I trykt udgave: Bind 8 side 245 linje 28

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 8 side 246 linje 10

◀ **skille ad** : sondre, kende forskel.

I trykt udgave: Bind 8 side 246 linje 22

◀ **frem sætte** : fremføre, foredrage.

I trykt udgave: Bind 8 side 246 linje 28

◀ **at tie ... efter Ordsproget, ved sit Samtykke** : sigter til ordsproget 'Den, der tier, samtykker', optegnet i formen 'Hvem der tier, han samtykker' som nr. 2674 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 102.

I trykt udgave: Bind 8 side 247 linje 5

◀ **Den, der sover, synder ikke** : ordsprog, optegnet i formen 'Den som sover, han synder ikke' i *Dansk Ordbog*, udg. af Videnskabernes Selskab, bd. 6, Kbh. 1848, s. 670, og som nr. 9962 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 2, s. 398.

I trykt udgave: Bind 8 side 247 linje 11

◀ **andraget** : pådraget.

I trykt udgave: Bind 8 side 247 linje 11

◀ **saa lidet som i hiin stille Have »de Dødes Mængde danner noget Selskab«** : frit citat fra »Ved en Grav« i *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845), hvor der er tale om, at den døde, når »Porten lukkes for Haven«, ligger »ensom derude, hvor de Dødes Mængde ikke danner noget Selskab«, SKS 5, 458,28. – **hiin stille Have**: kirkegården.

I trykt udgave: Bind 8 side 247 linje 19

◀ **Bestemmelse** : mål, formål, sigte.

I trykt udgave: Bind 8 side 247 linje 34

◀ **dog vel** : sandelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 247 linje 34

◀ **har sin Tid** : 124,1.

I trykt udgave: Bind 8 side 248 linje 10

◀ **Styrelsen** : dvs. Guds styrelse (165,30).

I trykt udgave: Bind 8 side 248 linje 15

◀ **ved den ellefte Time** : 129,34.

I trykt udgave: Bind 8 side 248 linje 16

◀ **er tilbage** : står tilbage.

I trykt udgave: Bind 8 side 248 linje 24

◀ **Yderlighed** : det at være i en yderste, kritisk situation.

I trykt udgave: Bind 8 side 248 linje 30

◀ **den trange Port og den snævre Vei** : hentyder til Matt 7,13-14, hvor Jesus siger: »Gå ind ad den snævre port; for vid er den port, og bred er den vej, der fører til fortabelsen, og der er mange, der går ind ad den. Hvor snæver er ikke den port, og hvor trang er ikke den vej, der fører til livet, og der er få, som finder den!«

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 5

◀ **Køling** : afkøling, kølighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 10

◀ **arbejder besværet** : spiller på Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 16

◀ **det Næste, der følger efter Syndernes Bekjendelse** : sigter til præstens tilsigelse af syndernes forladelse (123,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 20

◀ **dog vel** : så sandelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 24

◀ **leve hen bedragen ... bedragen af megen Viden** : frit citat fra »Ved Anledningen af et Skriftemaal« i *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845): »leve hen som en Løgner, bedragen ikke af hvad der kunde synes skikket til at bedrage, ak, og derfor rædsomt bedragen – bedragen af megen Viden!« SKS 5, 402,36 - 403,2. – **skikket til**: egnet til.

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 24

◀ **et christeligt Land** : I Danmark var den evangelisk-lutherske kirke statskirke, og såvel kongen som i princippet alle da. indbyggere var trosmæssigt forpligtet af det lutherske bekendelsesskrift *Confessio Augustana* (*Den augsburgske Bekendelse*).

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 29

◀ **hvad hjalp det dog et Menneske** : 192,12.

I trykt udgave: Bind 8 side 249 linje 30

◀ **Hvad er dog et Menneske uden Dig!** : 123,2.

I trykt udgave: Bind 8 side 250 linje 5

◀ **et afbrudt Stykke, hvis han ikke kjender dig** : hentyder til 1 Kor 13,12 (123,3 og 138,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 250 linje 6

◀ **Du som giver baade at begynde og at fuldende** : hentyder til Fil 1,6 (123,1 og 123,10).

I trykt udgave: Bind 8 side 250 linje 13

◀ **Skilsmisse** : 123,16.

I trykt udgave: Bind 8 side 250 linje 19

◀ **Nødens Dag** : 123,27.

I trykt udgave: Bind 8 side 250 linje 30

◀ **Tre Taler** : I journalen NB:115 fra jan. 1847 skriver SK: »Anlæget i de tre Taler om Lilierne og Fuglene er saaledes, at den første er æsthetisk, den anden ethisk, den tredie religieus«, SKS 20, 86,8-9. Og under overskriften »Om de tre Taler 1847« skriver han i NB:130 fra jan. el. feb. 1847: »Det er ikke tilfældigt, at Eventyret er bleven brugt i den første; thi Jordlivet er saaledes, og ved Vanen især bleven saaledes, saa langt fra det Ideale, at den ideale Fordring maa lyde som et Eventyr. – Tillige undgaaes derved al Sammenligning. / Nogle ville vel finde, at disse Taler mangle Alvor. De mene nemlig, at Alvor i disse Forhold

er at subscribere Pengebidrag, inventere [opfinde, udtænke] offentligt Arbejde, aabne en Subscription o: s: v:, hvilket altsammen vistnok [rigtignok, ganske vist] kan være meget priseligt men i strængeste Forstand ikke er Alvor. Saa prosaisk er imidlertid Verden bleven, at den eneste Sorg, man indrømmer Realitet er Næringsorg, og da igjen i den fortrædelige Forstand, hvori Agitatorer, der tjene de Fattiges Penge, fremstille det for at hidse. Elskov, Anger, o: s: v: ansees for Chimairer [fantasifostre, blændværk], men Penge, Penge, Penge. / Jeg forpligter mig til engang i Evigheden, at læse disse 3 Taler høit, og jeg er forvisset om, at de ville blive hørte med Velbehag, ogsaa af dem, som her protestere og maaskee forhaane mig. Sorgen er nemlig her saaledes barnligt og fromt formildet, som en salig Aand vil mindes den. Om et Msk. nu, i Timeligheden, formaaer at handle saaledes, vil jeg ikke afgjøre; men dersom han er saa fortræden, at han trodsigt og forhaanende vender sig bort fra den rene evangeliske Mildhed: saa er han ingenlunde alvorlig, men oprørsk. Selv den Lidende bør kunne velvilligt høre en næsten barnlig, men rørende Opfattelse. / Den hellige Skrift taler forøvrigt langt strængere. Luc 21, 34: besmitter Eder ikke med Fraaserie, Drukkenskab, ell. Sorg for Næring. / Naar Apostlene sige til den Værkbrudne: Guld og Sølv har jeg ikke, men hvad jeg har, det giver jeg Dig: stat op og gaae [ApG 3,6] – saa er dette egl. fornemt talt, thi et Mirakel er dog vel mere end Guld og Sølv. Men hvis de havde sagt: vi have blot en Tanke, en evig, en salig Tanke at byde Dig: havde det ikke været rigtigt talet! Og saaledes har jeg hell. ei Sølv ell. Guld, men en formildende, rørende, i Sandhed opbyggelig Betragtning. / Man vil see i den første Tale, hvorledes egl. de rige Fugle fordærve de fattige. Der falder et næsten comisk Lys over de rige Duer, som »kroe sig« [SKS 8, 273,27]; og tillige en ethisk Accent paa dem: at just de have Næringsorg«, SKS 20, 91f. Om forholdet mellem de tre afdelinger i *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand*, se NB:129 (111,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 255 linje 3

◀ **Hvad vi lære af Lilierne ... Himmels Fugle** : henviser til Matt 6,26-29, se SKS 8, 259,10-18.

I trykt udgave: Bind 8 side 255 linje 99

◀ **Skjøndt denne lille Bog** : 121,2. For så vidt som »Hvad vi lære af Lilierne paa Marken og af Himmels Fugle« har eget titelblad og separat paginering, udgør den en selvstændig bog, skønt den indgår som »Anden Afdeling« i *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand*.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 2

◀ **uden Lærerens Myndighed** : 121,2.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 2

◀ **til Overflod** : overflødig, jf. forordet til *To opbyggelige Taler* (1843): »Uagtet denne lille Bog (...) kun ønsker at være, hvad den er, en Overflødighed«, SKS 5, 13,2-5.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 2

◀ **ubetydelig** : jf. forordet til *Tre opbyggelige Taler* (1843): »Skjønt denne lille Bog (...) godt veed med sig selv, hvad dens Forfatter veed endnu bedre, at den er en Ubetydelighed«, SKS 5, 63,2-6.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 2

◀ **finde det Eneste den søger** : 121,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 3

◀ **et godt Sted** : jf. forordet til *Fire opbyggelige Taler* (1843): »min Læser, hiint velvillige Menneske, der modtager Bogen og giver den et godt Sted«, SKS 5, 113,12-13.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 4

◀ **Tilegnelsens Betydning** : 121,10.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 4

◀ **hiin Enkelte, hvem jeg ... kalder min Læser** : 120,1 og 121,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 257 linje 4

◀ **Fader i Himlene ... god og fuldkommen Gave** : henviser til Jak 1,17: »Al god Gave og al fuldkommen Gave er ovenfra, og kommer ned fra Lysenes Fader, hos hvilken er ikke Forandring eller Skygge af Omskiftelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 258 linje 3

◀ **beskikke** : udvælge, udnævne.

I trykt udgave: Bind 8 side 258 linje 4

◀ **den Bekymrede** : hentyder til Matt 6,25.28.31.34, se SKS 8, 259f.

I trykt udgave: Bind 8 side 258 linje 4

◀ **Dette hellige Evangelium ... 24 Vers til Enden** : citat fra *Forordnet Alter-Bog* (229,13), s. 147, som dog har 'Matth.' uden komma efter og '24. V.' Matt 6,24-34 er prædiketekst til 15. søndag efter trinitatis.

I trykt udgave: Bind 8 side 259 linje 2

◀ **Ingen kan tiene to Herrer ... Hver Dag haver nok i sin Plage** : citat fra *Forordnet Alter-Bog* (229,13), s. 147f. Her indføres dog forud for teksten: »(Jesus sagde til sine Disciple:)«. SK sætter udråbstegn efter 'Eder' i stedet for kolon i v. 25, og han skriver 'Hedningerne' i stedet for 'Hedningene' i v. 32 og 'imorgen' i stedet for 'i Morgen' i v. 34. Hvad angår SKs typografiske anvisninger om, hvordan dette tekststykke skal sættes, se tekstredigeringen, s. 188, og se illustration 17. – **I kunne**: I kan. – **Mammon**: 302,16. – **I skulle**: I skal. – **Seer til**: se på. – **hvo**: hvem. – **hvi**: hvorfor. – **Salomo i al sin Herlighed**: Salomo (124,1 og 124,2) var berømt for sin pragt og rigdom, jf. 1 Kong 10,4-5.7.14-29. – **saa** klædt: således. – **skulle I**: skal I. – **skulle og**: skal også. – **tillægges**: gives i tilgift. – den **anden** Morgen: næste.

I trykt udgave: Bind 8 side 259 linje 4

◀ **Gud at gøre** : at Gud gør.

I trykt udgave: Bind 8 side 260 linje 14

◀ **antager sig** : tager sig af, sørger for.

I trykt udgave: Bind 8 side 260 linje 14

◀ **gjøres vel fornødent** : er sandelig nødvendigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 260 linje 16

◀ **tale ham hans Sorg tilpas** : tale om hans sorg efter hans ønske el. til hans behag.

I trykt udgave: Bind 8 side 260 linje 21

◀ **see sig om** andre Lærere: se sig om efter, eftersøge, skaffe sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 260 linje 24

◀ **billige** : berettigede, naturlige.

I trykt udgave: Bind 8 side 260 linje 28

◀ **Jobs Venner ... holdt ham i Ære** : hentyder til beretningen i Job 2,11-13 om Jobs tre venner, Elifaz, Bildad og Sofar, der kom for at vise ham medfølelse, da de hørte om hans ulykke: »Så sad de syv dage og syv nætter på jorden hos ham. De sagde ikke noget til ham, for de så, hvor store hans lidelser var«, v. 13.

I trykt udgave: Bind 8 side 261 linje 2

◀ **de brød Æren ... med Taler at overfalde den Lidende** : hentyder til de tre venners taler i Job 4-5; 8; 11; 15; 18; 20; 22; 25; 32-37.

I trykt udgave: Bind 8 side 261 linje 6

◀ **deres Tilstedeværelse ... Job til at sammenligne sig med sig selv** : hentyder formentlig til Jobs tale om sin skæbne i Job 3; se også Jobs svar i kap. 6-7 på Elifaz' første tale.

I trykt udgave: Bind 8 side 261 linje 7

◀ **fornummet** : fornemmet, erfaret.

I trykt udgave: Bind 8 side 261 linje 13

◀ **over** dem: for, på grund af.

I trykt udgave: Bind 8 side 261 linje 26

◀ **uformærket** : uden at mærke el. bemærke det.

I trykt udgave: Bind 8 side 261 linje 27

◀ **lader os i denne Andagtstunde betragte Det og Det** : En lignende formulering i forskellige variationer anvendes gang på gang af J.P. Mynster som introduktion af temaet for en prædiken, jf. især *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (198,36), fx bd. 1, s. 42f.: »for at vække Eftertanken, og for at give den ligefrem Stof og Næring, ville vi i denne Andagtstunde minde os / om de Beviser, hvorpaa vor christelige Tro er grundet«; s. 132: »men denne Gang ville vi med hinanden ret betragte / den christelige Taalmodighed«; s. 246: »Lader os altsaa nærmere betragte den / Kierlighed til Sandheden, som bør findes hos os«; bd. 2, s. 43: »vi kunne vel ikke tilbringe denne Andagtsstund bedre, end ved at fortsætte de Betragtninger, vi have begyndt, ved ret tydelig at minde os / hvortil Christi Kirke er bestemt«; s. 215: »vil det ikke være unyttigt, naar vi anvende denne Stund til / Betragtninger af deres Skiebne, hvis Legeme mangler de sædvanlige Evner.«

I trykt udgave: Bind 8 side 262 linje 5

◀ **Ordsproget siger, at man ikke kan see Græsset groe** : spiller formentlig på ordsproget »(Den er klog) som kan høre Græsset groe«, optegnet som nr. 1455 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 55. Udtrykket har rod i nordisk mytologi, hvor det om guden Heimdal fortælles, at han kan høre græsset gro på jorden (Snorre Sturlusons edda, 2. del: *Gylfaginning* 26).

I trykt udgave: Bind 8 side 262 linje 24

◀ **forlystes** : fornøjes, glædes.

I trykt udgave: Bind 8 side 263 linje 7

◀ **vederqvæges** : forfriskes, oplives.

I trykt udgave: Bind 8 side 263 linje 7

◀ **dens (...) Dannelsen** : den måde, den er dannet el. skabt på.

I trykt udgave: Bind 8 side 264 linje 1

◀ **virker** : tilvirker, frembringer.

I trykt udgave: Bind 8 side 264 linje 17

◀ **Tilbedelsens Afstand** : den afstand, tilbedelsen medfører (pga. ærbødighed el. ærefrygt hos den, der tilbeder, over for den, der tilbedes).

I trykt udgave: Bind 8 side 264 linje 19

◀ **hvi** : hvorfor.

I trykt udgave: Bind 8 side 264 linje 26

◀ **i det Tilfælde** : i den tilstand, i den situation.

I trykt udgave: Bind 8 side 264 linje 36

◀ **nøiet med** : tilfreds med, fornøjet med.

I trykt udgave: Bind 8 side 265 linje 6

◀ **uden nogen hans Fortjenstfuldhed** : uden nogen fortjenstfuldhed fra hans side.

I trykt udgave: Bind 8 side 265 linje 11

◀ glemmer det **over**: for, på grund af.

I trykt udgave: Bind 8 side 265 linje 18

◀ **ligelig** : ligefrem, ligestillende.

I trykt udgave: Bind 8 side 265 linje 25

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 265 linje 35

◀ **daarligt** : tåbeligt, uforstandigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 266 linje 6

◀ **ære** : respektere.

I trykt udgave: Bind 8 side 266 linje 23

◀ **derhos** : desuden.

I trykt udgave: Bind 8 side 266 linje 30

◀ **tyktes** : forekom, syntes.

I trykt udgave: Bind 8 side 266 linje 34

◀ **hver dens Fortælling** : hver af dens fortællinger.

I trykt udgave: Bind 8 side 267 linje 11

◀ **Keiserkrone** : da. betegnelse for forskellige løgplanter inden for liljefamilien, dels den egl. kejserkrone (*Fritillaria imperialis*), dels brandlilje (*Lilium bulbiferum*), og dels kransbladet lilje (*Lilium Martagon*). Keiserkronen, der stammer fra Persien, Afghanistan og Kashmir, bliver ca. 1 m høj og dyrkes som prydblade på friland.

I trykt udgave: Bind 8 side 267 linje 30

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 8 side 267 linje 33

◀ **vel endog** : måske tilmed.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 3

◀ **hvert dens Besøg** : hvert af dens besøg.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 4

◀ **hver dens Adskillelse** : hver gang den skiltes fra, forlod (liljen).

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 5

◀ **fortroede** : betroede.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 5

◀ **Jordsmonnet** : det øverste lag jord.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 8

◀ **ved Stedets Forandring** : ved at forandre sted.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 13

◀ **i Søndags** : 15. søndag efter trinitatis (259,2) faldt i 1846 på den 20. september, se tekstreddegørelsen, s. 180.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 21

◀ **en Fortolker ... Keiserkronen voxer vild i hine Egne** : jf. fx P.A. Gratz *Kritisch-historischer Kommentar über das Evangelium des Matthäus* bd. 1-2, Tübingen 1821-23; bd. 1, s. 384, hvor det i kommentaren til Matt 6,28 oplyses: »Lilie. Viele Gelehrte verstehen darunter in Specie, die hochrothe Kaiser-Krone, eine der schönsten Blumen, die im Morgenlande auf den Wiesen wächst« (»Lilje. Mange lærde forstår herved særlig den højrrøde kejserkrone, en af de smukkeste blomster, der vokser på græsmarkerne i østerland«).

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 25

◀ **vel endog** : måske tilmed.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 32

◀ **vanker** : vandrer, strejfer, flakker.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 34

◀ **indsanker** : indsamler.

I trykt udgave: Bind 8 side 268 linje 34

◀ **Digt og Sandhed** : spiller formentlig på undertitlen på J.W. Goethes selvbiografi *Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit* (1811-33, *Af mit liv. Digtning og sandhed*).

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 3

◀ **over** Forskjelligheden: for, på grund af.

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 8

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 18

◀ **hvad han er bestemt til** : 236,20. Se også kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, § 4, anmærkningen, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 24: »Hvo [hvem] som er *misfornøjet* med sin *Stand*, kaster derved *Bebredelse paa Guds gode Forsyn*, og røber megen Uskiønsomhed.«

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 18

◀ **Bekymring for** : urolige el. ængstelige længsel efter.

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 24

◀ **beskikkede** : udvalgte, udnævnte.

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 28

◀ **nøies med** : er fornøjet, tilfreds med.

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 30

◀ **det Sted, ham er anviist** : 236,20 og 269,18.

I trykt udgave: Bind 8 side 269 linje 32

◀ **Menneske!** : se fx Luk 5,20; 12,14; Rom 2,1.3; 9,20; 1 Tim 6,11 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 270 linje 8

◀ **Lazarus ... i Armod og Elendighed** : hentyder til Jesu lignelse om den rige mand og Lazarus i Luk 16,19-31, hvor det fortælles: »Der var en rig mand, som klædte sig i purpur og fint linned og hver dag levede i fest og pragt. Men en fattig mand ved navn Lazarus lå ved hans port, fuld af sår, og ønskede kun at spise sig mæt i det, der faldt fra den riges bord, og hundene kom tilmed og slikkede hans sår«, v. 19-21.

I trykt udgave: Bind 8 side 270 linje 9

◀ **Forskjellighedens Valg** : valget mellem forskellige muligheder.

I trykt udgave: Bind 8 side 270 linje 11

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 8 side 270 linje 34

◀ **ingen Mærkelighed** : intet mærkværdigt el. bemærkelsesværdigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 271 linje 11

◀ **et andet Sted, »Fuglene under Himmelen«** : se Sl 8,9 og Jer 4,25 (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 271 linje 13

◀ **have Tilhold** : holder til.

I trykt udgave: Bind 8 side 271 linje 21

◀ **Timelighedens Forsynlighed** : det at være forudseende i forhold til timeligheden, dvs. for at forsyne sig med de fornødne timelige goder til fremtiden.

I trykt udgave: Bind 8 side 271 linje 22

◀ **forsynlige** : som forudseende el. forstandigt sørger for (i tide) at forsyne sig med det fornødne for fremtiden.

I trykt udgave: Bind 8 side 271 linje 23

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt, uforstandigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 272 linje 4

◀ **fortredelig** : misfornøjet, vrangvillig, gnaven.

I trykt udgave: Bind 8 side 272 linje 8

◀ **oplader sin milde Haand ... med Velsignelse** : SKs foretrukne gengivelse af Sl 145,16, hvor det siges om Gud: »Du oplader [åbner] din Haand, og mætter alt det, som lever, med Velbehagelighed« (GT-1740). Se journaloptegnelsen EE:174, i SKS 18, 59,35 - 60,2, og *To opbyggelige Taler* (1843), i SKS 5, 41,3-4. Se også J.P. Mynster *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (198,36) bd. 1, s. 257, hvor den tilsvarende henvisning har følgende ordlyd: »han oplader sin milde Haand, og mætter Alt, hvad lever, med Velsignelse.«

I trykt udgave: Bind 8 side 272 linje 25

◀ **saa** gjeldende: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 273 linje 7

◀ **i den skulende Skov ... Forundringen bor ... eensomme Stammer** : Jf. »Ved Anledningen af et Skriftemaal« i *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845): »Naar Skoven skuler i Aftenstunden, naar Nattens Maane forvilder sig imellem Træerne, naar Naturforundringen derinde fanger [griber] efter sit Bytte, og da Hedningen pludseligt seer et Lysvirkningens Under, som griber ham, da seer han det Ubekjendte, og Tilbedelsen er Forundringens Udtryk«, SKS 5, 399,32-36 (og se kommentaren dertil). – **skulende**: mørke, dunkle.

I trykt udgave: Bind 8 side 273 linje 15

◀ **Leilighed** : tilstand.

I trykt udgave: Bind 8 side 273 linje 23

◀ **lader hver Dag have sin Plage** : henviser til Matt 6,34, se SKS 8, 260,3-6.

I trykt udgave: Bind 8 side 273 linje 24

◀ **kroe sig** : jf. journalen NB:130 (255,2).

I trykt udgave: Bind 8 side 273 linje 27

◀ **Sæd** : det høstede korn, som endnu er i stråene.

I trykt udgave: Bind 8 side 273 linje 31

◀ **paa det Uvisse** : spiller på 1 Kor 9,26, hvor Paulus om sig selv skriver: »Derfor løber jeg, ikke som paa det Uvisse [på må og få]« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 274 linje 4

◀ **født den** : givet den føde.

I trykt udgave: Bind 8 side 275 linje 21

◀ **opholde sig selv** : opretholde sit eget liv.

I trykt udgave: Bind 8 side 276 linje 8

◀ **vistnok** : sikkert og vist.

I trykt udgave: Bind 8 side 276 linje 10

◀ **priseligt** : prisværdigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 276 linje 10

◀ **omskandse sig** : egl. omgive sig med skanser; værne sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 276 linje 27

◀ **Guds Forsyns**: 165,30.

I trykt udgave: Bind 8 side 276 linje 28

◀ **forsilde** : for sent.

I trykt udgave: Bind 8 side 276 linje 30

◀ **et svælgende Dyb** : 169,11.

I trykt udgave: Bind 8 side 277 linje 18

◀ **Sammenligningens Tredie** : da. gengivelse af det lat. udtryk 'tertium comparationis', sammenligningspunkt; i den traditionelle logik betegnelse for en målestok (el. egenskab), hvorved to genstande, sagforhold, begivenheder el. personer bliver sammenlignelige.

I trykt udgave: Bind 8 side 277 linje 21

◀ **holder sig reen fra Verden** : hentyder til Jak 1,27: »En reen og ubesmittet Gudsyndelse for Gud og Faderen er denne, at besøge Fadserløse og Enker i deres Trængsel, at bevare sig selv ubesmittet af Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 278 linje 3

◀ **utaalmodig paa**: med.

I trykt udgave: Bind 8 side 278 linje 9

◀ **en hedensk Viis gjorde ... tildækkede sit Aasyn** : sigter til Platons dialog *Faidros* (237a), hvor Sokrates (150,1), inden han begynder sin tale om elskov, siger til Faidros: »Verhüllt will ich sprechen, damit ich aufs schnellste die Rede durchjage, und nicht etwa, wenn ich dich ansehe, aus Scham in Verwirrung gerathe« (»Tildækket vil jeg tale, for at jeg hurtigst muligt kan jage igennem talen, og ikke, når jeg ser på dig, måske skal blive forvirret af blufærdighed«), *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher (150,3) 1. del, 1 (bd. 1), s. 99 (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 6, s. 26).

I trykt udgave: Bind 8 side 278 linje 9

◀ **ligeligt** : ligestillende.

I trykt udgave: Bind 8 side 278 linje 35

◀ **bedaaere** : vildlede, narre.

I trykt udgave: Bind 8 side 278 linje 36

◀ **den Rige vilde bortgive alt sit Gods** : hentyder til Jesu lignelse om den rige yngling (185,31).

I trykt udgave: Bind 8 side 279 linje 16

◀ **kaster Næringssorgen paa Gud** : hentyder til 1 Pet 5,7: »Kaster al Eders Sorg paa ham [Gud], thi han haver Omhu for Eder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 279 linje 20

◀ **unøisomme** : utilfredse; som aldrig får nok, dvs. ikke kan stilles tilfreds.

I trykt udgave: Bind 8 side 279 linje 27

◀ **udfundet** : fundet, udtænkt.

I trykt udgave: Bind 8 side 279 linje 30

◀ **Ligeligheden** : ligestilletheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 280 linje 17

◀ **vel** gavnligt: givetvis.

I trykt udgave: Bind 8 side 281 linje 4

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 281 linje 6

◀ **forfængelig** : tom, nytteløs.

I trykt udgave: Bind 8 side 281 linje 6

◀ **indknibende** : sammentrængende, indespærende, snærende.

I trykt udgave: Bind 8 side 281 linje 9

◀ **det forelæste Evangelium** : Matt 6,24-34, se SKS 8, 259f. – **forelæste**: oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 8 side 281 linje 16

◀ **Fuglen under Himlen** : 271,13.

I trykt udgave: Bind 8 side 281 linje 26

◀ **Videnskaben forklarer, seer sin egen Seen** : Hvad der sigtes til, har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 282 linje 6

◀ **aftørrede Taarer** : hentyder til Åb 21,4 (206,10).

I trykt udgave: Bind 8 side 282 linje 11

◀ **sidder hos** : sidder ved siden af el. lige i nærheden af.

I trykt udgave: Bind 8 side 282 linje 13

◀ **Kunsten stiger** : talemåde som udtryk for, at det går fremad, bliver bedre, ofte med ironisk distancerende tonefald. Jf. fx ordsproget »Kunsten stiger (sagde Ulken [matrosen], da de trak Thorvaldsen)«, optegnet som nr. 1504 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 57.

I trykt udgave: Bind 8 side 282 linje 27

◀ **For Betaling køber man da Adgang** : sigter til Tivoli, som blev grundlagt uden for Vesterport i 1843. Her kunne københavnere mod betaling af entre forlyste sig sommeren igennem og opleve »Fyrværkeri-Bagateller«, »Fyrværkeri paa Stænger« og »Brillant-Fyrværkeri«, arrangeret af Gaetano Amici, jf. *Berlingske Tidende*, tillæg til nr. 206, den 7. sept. 1846, tillæg til nr. 209, den 10. sept., og tillæg til nr. 226, den 30. sept.

I trykt udgave: Bind 8 side 283 linje 3

◀ **gøglende** : forblændende.

I trykt udgave: Bind 8 side 283 linje 5

◀ **tilforladeligere** : ubetinget pålideligere.

I trykt udgave: Bind 8 side 283 linje 9

◀ **iaften (...) Kl. 10 paa Slaget** : hentyder til fyrværkeriet i Tivoli, der dog ikke fandt sted kl. 22, men »Kl.

9½«, se annoncerne i *Berlingske Tidende* (283,3).

I trykt udgave: Bind 8 side 283 linje 11

◀ **bramfri** : prunkløs, ligefrem.

I trykt udgave: Bind 8 side 283 linje 19

◀ **Vel sandt** : sandt nok.

I trykt udgave: Bind 8 side 283 linje 34

◀ **Udskrigerens**: en, der larmende skriger og råber for at reklamere el. agitere for gøgl el. forlystelser, fx på en markedsplads.

I trykt udgave: Bind 8 side 283 linje 36

◀ **til Din Ager, til Dit Købmandskab, til Din Hustrue** : hentyder dels til Jesu lignelse om kongesønnens bryllup i Matt 22,1-14, hvor det fortælles, at da kongen for anden gang sendte sine tjenere ud for at indkalde de indbudte til bryllupsfesten, tog de sig ikke af det, men gik »den Ene paa sin Ager, den Anden til sit Købmandskab«, v. 5 (NT-1819); dels til Jesu lignelse om det store festmåltid i Luk 14,16-24, hvor det fortælles, at da den mand, der havde indbudt til et festmåltid, sendte sin tjener ud for at tilkalde de indbudte, undskyldte den ene sig med: »jeg haver købt en Anger, og haver fornøden at gaae ud, og see den«, den anden med: »jeg haver købt fem Par Øxen [okser], og gaaer hen at prøve dem«, og den tredje med: »jeg tog mig en Hustru til Ægte«, v. 18-20 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 284 linje 4

◀ **see til** : se på.

I trykt udgave: Bind 8 side 284 linje 9

◀ **Fuglens gaadefulde Vei gennem Luften** : næppe noget egl. citat, men en art efterlignende gengivelse af et i tiden (litterært) yndet tema, især med henblik på trækfuglene.

I trykt udgave: Bind 8 side 284 linje 31

◀ **fornemmeligen** : især, først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 8 side 284 linje 34

◀ **Liin** : hør; fint, tyndt stof.

I trykt udgave: Bind 8 side 285 linje 7

◀ **Uskjønsomhed** : uforstandighed, mangel på evne til at skønne og påskønne.

I trykt udgave: Bind 8 side 285 linje 24

◀ **lær af Myren at blive viis** : hentyder til Ordsp 6,6: »Gå til myren, dovenkrop, betragt dens færden og bliv vis.«

I trykt udgave: Bind 8 side 286 linje 12

◀ **søgne** : hverdagslige, trivielle.

I trykt udgave: Bind 8 side 286 linje 32

◀ **Prædikerens ... »at Gud afsondrede Mennesket ... sig selv liig Dyret«** : frit citat fra Præd 3,18: »Jeg sagde i mit Hjerte angaaende Menneskens Børn: Gud har afsondret dem, for at see, om de ville agte sig selv som Qvæget«, i Jens Møllers oversættelse af »Prædikerens Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 423.

I trykt udgave: Bind 8 side 287 linje 22

◀ **den meest berømte hedenske Tænkter ... Dyre-Bestemmelsen: Mængden** : sigter til den gr. filosof, logiker og naturforsker Aristoteles fra Stageira i Thrakien (384-322 f.Kr.), der i 3. bog, kap. 11, i *Politikken* (1281b, 15-20) i tilknytning til en drøftelse af mængdens overlegenhed sammenligner mængden med dyrene: »Det står ikke klart, om denne flertallets forskellighed fra de enkelte dygtige mennesker kan gælde om ethvert folk og enhver mængde, ja, måske er det umuligt for nogles vedkommende. Det samme

argument ville jo også passe om dyrene. Hvorved adskiller nemlig nogle [mængder] sig så at sige fra dyrene?« Jf. *Aristoteles graece*, udg. af I. Bekker, bd. 1-2, Berlin 1831, ktl. 1074-1075; bd. 2, s. 1281, 2. sp.

I trykt udgave: Bind 8 side 287 linje 32

◀ **en Hedning ... Sjælen ... liig en Væver ... Paaklædning** : sigter til en udtalelse af Kebes i Platons dialog *Faidon* (87b-e). I sin dialog med den fængslede Sokrates (150,1), der afventer sin henrettelse, vil Kebes nok acceptere, at sjælen eksisterer forud for den form, den har i dette liv, men nærer modsat bekymring for, om den helt vil gå til grunde i døden. Undervejs taler Kebes billedligt om en væver, der har slidt mange klæder op, som han selv har vævet, og har overlevet dem alle. Samme billede bruger Kebes nu om sjælens forhold til legemet: »Thi naar Legemet hensvinder og omkommer, imedens Mennesket endnu lever, men Sjælen altid paa ny væver det forbrugte, saa maa Sjælen vel, naar den omkommer, endnu have sin sidste Beklædning, og maa omkomme tidligere, end denne ene, men, naar Sjælen er omkommen, beviser Legemet sin Svagheds Natur, og forgaaer hurtig ved Forraadnelsen«, *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise (150,1) bd. 1, s. 62f. (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 3, s. 202).

I trykt udgave: Bind 8 side 288 linje 9

◀ **Og nu prisede han ... nogen Sammenligning** : Hvem der tænkes på, har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 288 linje 12

◀ **sindrige** : opfindsomt udtænkte.

I trykt udgave: Bind 8 side 288 linje 13

◀ **den Opreiste (...) den saaledes Opreiste retter sit Blik op ad** : sigter til den antikke etymologiske forklaring af det gr. ord for menneske, ἄνθρωπος (ánthrēpos), som »den, der skuer opad«, der i så fald skulle komme af ἄνω ἀθρεῖν (ánē athreîn, at skue opad) el. af ἀναθρεῖν ἃ ὀπωπε (anathreîn ha ópēpe, nærmere betragte, hvad han ser), og som tillægges Platon. Jf. P. Arnesens *Græsk-Dansk Ordbog*, Kbh. 1830, ktl. 993, s. 101. Se Platons dialog *Kratylos*, 399c, hvor Sokrates siger: »dette Ord *anthrēpos* betyder, at medens alle andre levende Væsner hverken nærmere undersøger eller beregner eller betragter det, de ser, saa betragter (*anathrei*) og beregner Mennesket alt, hvad det ser (*opēpe*). Derfor var det med Rette, Mennesket alene af alle levende Væsner fik Navnet *anthrēpos*, d.v.s. den, der opfatter, hvad han ser (*anathrēn ha opēpe*)« (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 3, s. 31). Se også 2. bog, kap. 56, 140, i Cicero *De natura deorum* (*Om gudernes væsen*), hvor det om de gaver, guderne har tildelt menneskene, siges, at de har »hævet dem op fra jorden, således at de går omkring, høje og oprejste, for at de skulle kunne skue op mod himlen og således erkende guderne. Menneskene er nemlig rundne af jorden ikke som dens beboere og indbyggere, men som en art tilskuere til de overjordiske og himmelske ting« (*Ciceros filosofiske skrifter*, udg. af Franz Blatt, Thure Hastrup og Per Krarup, bd. 1-5, Kbh. 1969-75; bd. 3, 1970, overs. af F. Blatt, s. 209).

I trykt udgave: Bind 8 side 288 linje 20

◀ **tyktes** : forekom, syntes.

I trykt udgave: Bind 8 side 288 linje 25

◀ **hiin ædle Vise ... begyndte at forundre sig** : sigter til Sokrates, der i Platons dialog *Theaitetos* (155d) siger: »Denn gar sehr ist dies der Zustand eines Freundes der Weisheit, die Verwunderung; ja es giebt keinen andern Anfang der Philosophie als diesen« (»For i høj grad er netop dette det særegne for en ven af visdommen, forundringen; ja, der findes ingen anden begyndelse til filosofien end denne«), *Platons Werke*, overs. af Fr. Schleiermacher (150,3) 2. del, 1 (bd. 3), 1818, s. 212 (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 6, s. 111). Se not7:21, i SKS 19, 211. - **ikke begyndte med at tvivle om Alt**: hentyder til en af filosofihistoriens kendte sætninger: 'De omnibus dubitandum est' (lat. 'Man bør tvivle om alt'), som stammer fra den fr. filosof, matematiker og naturforsker René Descartes (1596-1650). I hans systematiske hovedværk *Principia philosophiae* (*Filosofiens principper*), 1644, indgår sætningen i overskriften for 1. del, § 1: »Veritatem inquirenti, semel in vita de omnibus, quantum fieri potest, esse dubitandum« (»Den, som søger sandheden, bør én gang i sit liv tvivle om så vidt muligt alting«), *Renati Des-Cartes opera philosophica* bd. 1-4, 6. Elzevier-udg., Amsterdam 1677-78 (bd. 1, 1678, bd. 2-4, 1677), ktl. 473; bd. 2, s. 1. Sætningen udtrykker Descartes' forsøg på gennem metodisk tvivl om alle udsagn at nå ned til et fast fundament for en videnskabelig erkendelse og er således udgangspunktet for hans filosofiske system. Sætningen, der citeres i Hegels forelæsninger over filosofiens historie, og som blev kritiseret af SK allerede i den ufuldendte fortælling *Johannes Climacus eller De omnibus dubitandum est* fra 1842-43 (jf. *Pap.* IV B 1), blev ofte anført og diskuteret i den da. hegelianisme, ikke mindst af H.L. Martensen og J.L. Heiberg. I sin anmeldelse af J.L. Heibergs *Indlednings-Foredrag til det i November 1834 begyndte logiske Coursus paa den kongelige militære Høiskole*, Kbh. 1835 (forkortet *Indlednings-Foredrag til det logiske Coursus*), i *Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, Kbh. 1836, s. 518, skriver Martensen: »Valgsproget hedder nu: Tvivl er Begyndelse til Viisdom«. I det første nummer af sit tidsskrift *Perseus, Journal for den speculative Idee*, nr. 1, juni 1837, og nr. 2, aug. 1838,

ktl. 569 (forkortet *Perseus*), offentliggjorde Heiberg en omfattende artikel om relationerne mellem filosofi og teologi, »Recension over Hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære«, hvori det hedder s. 35: »Tvivlen er (...) det filosofiske Systems Begyndelse, og forsaavidt ligeledes Begyndelsen til Viisdom«.

I trykt udgave: Bind 8 side 288 linje 31

◀ **ikke den Lærde og Videnskabsmanden ... Forundringens Gjenstand** : se journalen JJ:442 fra feb. el. marts 1846, hvor SK skriver: » Istedefor alt det Høittravende om Videnskabens Begyndelse, maa man igjen som i gl. Dage, menneskeligt begynde med det Spørgsmaal, om at jeg bliver Videnskabsmand. / Man begynder da med en reen ethisk Overveielse, der maaskee helst burde holdes i platonisk Dialog-Form, for at faae Alt saa simpelt som muligt. / Det der bevæger til at begynde, bliver da igjen: *Forundring* ligesom i gl. Dage hos Grækerne«, SKS 18, 288,15-23.

I trykt udgave: Bind 8 side 288 linje 34

◀ **tager (...) forfængeligt** : anvender noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 289 linje 4

◀ **Skriften (...): Gud skabte Mennesket i sit Billede** : hentyder til 1 Mos 1,26-27: »Gud sagde: 'Lad os skabe mennesker i vort billede, så de ligner os! (...).' Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem.«

I trykt udgave: Bind 8 side 289 linje 13

◀ **ligne Gud** : hentyder til 1 Mos 1,26, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 8 side 289 linje 19

◀ **Kjende** : kendetegn, kendelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 289 linje 20

◀ **Gud i Intet af det Skabte har ladet sig uden Vidnesbyrd** : se J.P. Mynster *Betragtninger over de christelige Troeslærdomme* (198,36) bd. 1, s. 23: »Thi alle Ting, som Gud skabte, vidne om ham«. Se også Sl 19,2; Visd 13,1.4-5; Rom 1,20.

I trykt udgave: Bind 8 side 289 linje 21

◀ **Gud er Aand, er usynlig, og Usynlighedens Billede er ... Usynlighed** : jf. kap. 1, afsnit 3, »Hvad Skriften lærer om Guds Væsen og Egenskaber«, § 1, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 12: »Gud er en *Aand*, eller et *usynligt Væsen*, som haver *Forstand* og *frie Villie*, men intet Legeme, og bestaaer ikke af Dele. Derfor kan han ikke sees med legemlige Øine, ei heller betegnes ved noget *Billede*.« At Gud er ånd, 148,27.

I trykt udgave: Bind 8 side 289 linje 30

◀ **Mennesket, Herskeren (...) Herredømmet ... ham beskikket** : hentyder til 1 Mos 1,28: »Og Gud velsignede dem [menneskene] og sagde til dem: 'Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden, og underlæg jer den; hersk over havets fisk, himlens fugle og alle dyr, der rører sig på jorden!'« - **beskikket**: tildelt.

I trykt udgave: Bind 8 side 290 linje 13

◀ **dette, der ventes paa** : hentyder til Rom 8,19, hvor Paulus skriver: »For skabningen venter med længsel på, at Guds børn skal åbenbares.«

I trykt udgave: Bind 8 side 290 linje 14

◀ **Tilbedelsen ... Mennesket ligner Gud ... i Sandhed at kunne tilbede** : 148,27.

I trykt udgave: Bind 8 side 290 linje 20

◀ **hiin ædle, eenfoldige Vise ... tie af Forundring** : 288,31.

I trykt udgave: Bind 8 side 290 linje 34

◀ **sukker Naturens synlige Herlighed** : hentyder til Rom 8,22, hvor Paulus skriver: »Vi ved, at hele skabningen endnu sukker og vander sig sammen.«

I trykt udgave: Bind 8 side 291 linje 1

◀ **at synes (...)** **usynlige** : ordspillet bygger på, at 'synes' også betyder at 'komme til syne', 'blive synlig'.

I trykt udgave: Bind 8 side 291 linje 13

◀ **see den under Øine** : møde den uforsagt.

I trykt udgave: Bind 8 side 291 linje 25

◀ **Troen og Tilliden drive Frygten ud** : spiller på 1 Joh 4,18, hvor det hedder, at »den fuldkomne Kierlighed driver Frygten ud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 291 linje 27

◀ **hæve sig paa Troens Vinger** : Udtrykket bygger formentlig på Es 40,31: »Men de, som forvente HERREN, skal fornye deres Kraft, de skal opfare med Vinger, som Ørnene« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 291 linje 30

◀ **det Evige og det Timelige berøre hinanden** : 171,35.

I trykt udgave: Bind 8 side 292 linje 4

◀ **det Evige bryder sig i det Timelige** : 195,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 292 linje 16

◀ **Den, der henviste ham til Himmelens Fugle** : dvs. Jesus; Matt 6,24-34 indgår i Jesu bjergprædiken.

I trykt udgave: Bind 8 side 293 linje 23

◀ **Fuglene have Reder ... helde sit Hoved** : sigter til Matt 8,20, hvor Jesus til en, der forsikrer at ville følge ham overalt, siger: »Ræve have Huler, og Himmelens Fugle Reder; men Menneskens Søn haver ikke det, hvortil han kan hælde sit Hoved« (NT-1819). – **Menneskens Søn**: el. Menneskesønnen, den betegnelse, Jesus hyppigst anvender om sig selv i evangelierne.

I trykt udgave: Bind 8 side 293 linje 27

◀ **Tilhold** : tilholdssted.

I trykt udgave: Bind 8 side 293 linje 31

◀ **nærmest** : især, først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 5

◀ **erhverve** : tjene til udkommet.

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 6

◀ **Den lykkelig, der sov sig til Rigdom** : spiller på ordsproget »Somme kommer sovende til Lykken«, optegnet som nr. 2508 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 96.

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 7

◀ **ved Rigdom var udelukket** : spiller på Matt 19,23-24, hvor Jesus – efter sin samtale med den ringe yngling (185,31) – siger til disciplene: »Sandelig siger jeg jer: Det er vanskeligt for en rig at komme ind i Himmeriget. Ja, jeg siger jer, det er lettere for en kamel at komme igennem et nåleøje end for en rig at komme ind i Guds rige.«

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 8

◀ **Gud-Mennesket** : 195,23.

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 8

◀ **seer til** : ser på.

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 10

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 27

◀ **fortreden** : misfornøjet, gnaven.

I trykt udgave: Bind 8 side 294 linje 29

◀ **han arbejder indtil nu** : hentyder til Joh 5,17, hvor Jesus, der har helbredt den syge ved Betesda dam på en sabbat og derfor forfølges af jøderne, svarer dem: »min Fader arbejder indtil nu, og jeg arbejder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 295 linje 3

◀ **daarligen** : på en dåres vis, tåbeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 295 linje 19

◀ **Guds Medarbejder** : Paulus bruger udtrykket 'Guds medarbejdere' i begge sine breve til korintherne, jf. 1 Kor 3,9 og 2 Kor 6,1.

I trykt udgave: Bind 8 side 295 linje 21

◀ **Den, som ikke vil arbejde, heller ikke faaer Føden** : hentyder til ordsproget 'Den, der ikke vil arbejde, skal heller ikke æde', optegnet som nr. 98 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 4.

I trykt udgave: Bind 8 side 295 linje 27

◀ **dette siger Gud ogsaa** : hentyder til 2 Thess 3,10, hvor Paulus skriver til thessalonikerne: »For allerede, da vi var hos jer, bød vi jer, at den, der ikke vil arbejde, skal heller ikke have føden.«

I trykt udgave: Bind 8 side 295 linje 28

◀ **Der er sagt ... ære Hæderstegnet ved at bære det** : Udsagnet har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 5

◀ **Apostelen Paulus** : 127,11, jøden Paulus (død o. 63) fra Tarsus, der var den første kristne missionær og forfatter af de første 13 breve i NT, ernærede sig som teltmager på sine missionsrejser.

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 8

◀ **let kunde have ladet sig underholde af Menighederne** : hentyder formentlig til 1 Kor 9,3-7.11-15, hvor Paulus skriver til korintherne: »Her er mit forsvar over for dem, der kritiserer mig: Har vi ikke ret til at spise og drikke? Er vi ikke i vor gode ret til at have en søster [kristen kvinde] til hustru og tage hende med os ligesom de andre apostle og Herrens brødre og Kefas? Eller er det kun mig og Barnabas, som ikke har ret til at lade være med at arbejde? Hvem er soldat på egen løn? Hvem planter en vingård og spiser ikke selv af dens frugt? Eller hvem er hyrde for en hjord og drikker ikke af mælken fra hjorden? (...) Når vi har sået de åndelige goder hos jer, er det så for meget, om vi høster materielle goder hos jer? Når andre har ret til at få noget hos jer, har vi det så ikke endnu mere? Alligevel har vi ikke gjort brug af denne ret, men finder os i alt for ikke at lægge hindringer i vejen for evangeliet om Kristus. Ved I ikke, at de, der arbejder i templet, lever af templets indtægter, og at de, der gør tjeneste ved alteret, får deres andel af det, der ofres? På samme måde har Herren bestemt, at de, som forkynder evangeliet, skal leve af evangeliet. / Men jeg har ikke gjort brug af nogen af disse rettigheder, og jeg skriver ikke dette for nu at gøre krav på dem. For jeg vil hellere dø end – denne min stolthed skal ingen tage fra mig!« Se også Fil 4,15-16: »I ved jo også selv, filippere, at i evangeliets første tid, da jeg drog bort fra Makedonien, var der ingen anden menighed end jer, der stod sammen med mig om udgifter og indtægter. Også i Thessalonika sendte I mig indtil flere gange, hvad jeg havde brug for.«

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 11

◀ **foretrak han at arbejde med egne Hænder** : hentyder til ApG 20,33-34, hvor Paulus i Milet tager afsked med de ældste fra Efesos og bl.a. siger: »Sølv eller guld eller tøj har jeg ikke forlangt af nogen. I ved selv, at disse hænder har tjent til alt, hvad jeg og mine medarbejdere havde brug for.« Se også 1 Kor 4,11-12, hvor Paulus skriver: »Endnu i denne time både sulter og tørster vi, mangler klæder, bliver slået, er hjemløse, og vi arbejder hårdt med vore hænder.« Se endvidere 1 Thess 2,9 og 2 Thess 3,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 12

◀ **nød den Ære, at blive hudflettet, forfulgt, forhaanet** : hentyder fx til 2 Kor 11,23-26.30-33, hvor Paulus stolt skriver: »Jeg har slidt og slæbt, tit været i fængsel, fået slag i massevis, jeg har været i livsfare

mange gange. Af jøderne har jeg fem gange fået fyrrer slag minus ét, jeg har fået pisk tre gange, er blevet stenet én gang, har lidt skibbrud tre gange, jeg har drevet rundt på det åbne hav et helt døgn. Ofte på rejse, i fare på floder, i fare blandt røvere, i fare fra mit eget folk, i fare fra hedninger, i fare i byer, i fare i ørkener, i fare på havet, i fare blandt falske brødre. (...) / Hvis jeg skal være stolt, vil jeg være stolt af min magtesløshed. Gud, Herren Jesu fader, som skal prises til evig tid, han ved, at jeg ikke lyver. I Damaskus holdt kong Aretas' statholder damaskenernes by bevogtet for at gribe mig, men jeg blev firet ned i en kurv gennem en åbning i muren og slap ud af hans hænder.« – **hudflettet**: pryglet, pisket.

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 13

◀ **kalder sine Lænker en Æressag** : hentyder til Ef 3,13, hvor Paulus skriver til efeserne: »Derfor beder jeg om, at I ikke taber modet over mine trængsler for jeres skyld. De er en ære for jer.«

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 14

◀ **Undseelse** : ærefrygt, med bibetydningen: sagtmødighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 17

◀ **jeg har ikke tjent en Hviid ved Ordets Forkyndelse** : hentyder til 2 Kor 11,7-9, hvor Paulus skriver til korintherne: »Var det måske en synd, jeg begik ved at ydmyge mig selv, for at I kunne ophøjes, da jeg forkyndte jer Guds evangelium uden betaling? Andre menigheder har jeg plyndret ved at tage mig betalt for at tjene jer, men hos jer har jeg ikke ligget nogen til byrde, når jeg manglede noget; for brødrene, der kom fra Makedonien, hjalp mig med, hvad jeg manglede. På ingen måde har jeg været eller vil jeg være jer til besvær.« – **ikke (...) en Hviid**: talemåde: intet, 'ikke en rød øre'. En hvid var i middelalderen en sølv mønt af ringe værdi: 1/3 da. skilling.

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 17

◀ **ikke været fritagen fra nogen Livets Besværlighed** : ikke været fritaget for nogen af livets besværligheder (296,13).

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 20

◀ **glimrende** : strålende, glinsende.

I trykt udgave: Bind 8 side 296 linje 23

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 297 linje 8

◀ **det forelæste Evangelium** : Matt 6,24-34, se SKS 8, 259f. – **forelæste**: oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 8 side 298 linje 4

◀ **meente sig** : anså sig for at være.

I trykt udgave: Bind 8 side 298 linje 5

◀ **idel Forfængelighed** : hentyder til Præd 1,2: »Idel Forfængelighed! siger Prædikerens, idel Forfængelighed! Alt er Forfængelighed!« i Jens Møllers oversættelse af »Prædikerens Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 415. 'Forfængelighed' er her brugt i betydningen tomhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 298 linje 8

◀ **Solen gaaer dog op ... den deilige Skikkelse ... fordærvet** : frit citat fra Jak 1,11: »Thi Solen gik op med Hede, og gjorde Græsset vissent, og Blomstret derpaa faldt af, og den deilige Skikkelse, som var at see derpaa, blev fordærvet. Saaledes skal og [også] den Rige visne i sine Veie« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 298 linje 9

◀ **Ingen kjender dets Sted mere** : hentyder til Sl 103,16: »Naar Væir farer over det [græsset], da er det ikke mere, og dets Sted kiender det ikke mere« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 298 linje 11

◀ **Sælges ikke to Spurve for een Penning?** : citat fra Matt 10,29 (NT-1819). – **Penning**: betegnelse (især i ældre da. bibeloversættelser) for mønt af mindre værdi.

I trykt udgave: Bind 8 side 298 linje 15

◀ **synes Tryghed** : fremtræder som tryghed.

I trykt udgave: Bind 8 side 298 linje 32

◀ **den blege Høstkarl** : udbredt symbol for døden, jf. udtrykket 'bleg som døden'. Mens leen meget tidligt bliver et dødssymbol, dukker manden med leen som symbol først op i slutningen af det 15. årh. og bliver et yndet motiv i folkebøgerne, jf. *Det menneskelige Livs Flugt, eller Døde-Dands, hvorudi ved tydelige Forestillinger og Underviisningsvers vises, hvorledes Døden uden Personsanseelse dandser af med Enhver, endog ofte uformodentlig, fra Verden til Evigheden; afbildet ved lærerige Stykker, og Samtaler imellem Døden og Personerne*, 3. opl., Kbh. 1814 [1762], ktl. 1466, rigt illustreret med træsnit af T.L. Borup; heri findes tre billedlige fremstillinger af døden med sin le, s. 14, s. 34 og s. 78.

I trykt udgave: Bind 8 side 299 linje 13

◀ **Tvinen** : klynken, jamren.

I trykt udgave: Bind 8 side 300 linje 4

◀ **fortærende Ild** : spiller formentlig på Hebr 12,29, hvor udtrykket bruges om Gud.

I trykt udgave: Bind 8 side 300 linje 6

◀ **daarlige** : tåbelige, uforstandige.

I trykt udgave: Bind 8 side 300 linje 6

◀ **at hænge drømmende efter** : drømmende at attrå.

I trykt udgave: Bind 8 side 300 linje 12

◀ **vil slet ikke (...) have det som Rov** : hentyder formentlig til Fil 2,6, hvor Paulus om Jesus Kristus skriver, at han »ikke holdt det for et Rov at være Gud liig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 300 linje 25

◀ **en Hviid** : 296,17.

I trykt udgave: Bind 8 side 301 linje 7

◀ **for hendes Besiddelse** : frem for at besidde hende.

I trykt udgave: Bind 8 side 301 linje 12

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 301 linje 17

◀ **ikke bestemt til at nedgraves og gjemmes** : hentyder til den tjener i Jesu lignelse om de betroede talenter, der af frygt for sin herre gemte den betroede talent i et hul i jorden (160,36).

I trykt udgave: Bind 8 side 301 linje 26

◀ **Gud lader sig ikke spotte** : hentyder til Gal 6,7, hvor Paulus skriver til galaterne: »Farer ikke vild; Gud lader sig ikke spotte; thi hvad et Menneske saaer, dette skal han og [også] høste« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 302 linje 13

◀ **Mammon** : »Reichthum, Geld und zeitliche Güter« (»Rigdom, penge og timelige goder«), *Gottfried Büchner's biblische Real- und Verbal-Hand-Concordanz* (138,17), s. 923.

I trykt udgave: Bind 8 side 302 linje 16

◀ **til sin egen Fordærvelse at unddrage sig** : frit citat fra Hebr 10,39: »Men vi ere ikke af dem, som unddrage sig til deres Fordærvelse, men af dem, som troe til Sielens Frelse« (NT-1819). – **Fordærvelse**: fortabelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 302 linje 21

◀ **Østens Dronning** : sigter formentlig til dronningen af Saba, der kom til kong Salomo (124,1) med et stort følge og rige gaver for at lytte til hans visdom, jf. 1 Kong 10,1-13 og Matt 12,42, hvor hun kaldes »Sydens dronning«. Når SK kalder hende »Østens Dronning«, skyldes det formentlig, at Saba if. traditionen var et landområde i Det Lykkelige Arabien, jf. G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (124,2) bd. 2, s. 477.

I trykt udgave: Bind 8 side 302 linje 29

◀ **sætte en Tornekroner ... spyttede paa ham** : hentyder til beretningen om Jesu tornekroning i Matt 27,27-31, hvor det fortælles, at de rom. soldater flettede en krone og satte den på Jesu hoved, knælede for ham, håned ham, spyttede på ham og slog ham i hovedet med en kæp.

I trykt udgave: Bind 8 side 303 linje 12

◀ **tragter** : søger, higer.

I trykt udgave: Bind 8 side 303 linje 33

◀ **Noah, frelst, saae en Verdens Undergang** : sigter til beretningen i 1 Mos 7-9 om Noah, som på Guds befaling bygger en ark, for at han og hans nærmeste familie samt et par af alle levende væsner på Jorden kan overleve, når Gud sender den store vandflod, der skal udslette alle mennesker, kvæg, krybdyr og fugle. Efter at alt er blevet ødelagt, og efter at vandet atter er forsvundet, går Noah sammen med sin familie og dyrene frelste ud af arken, og Gud opretter en pagt med Noah, hans sønner og deres efterkommere.

I trykt udgave: Bind 8 side 303 linje 34

◀ **som er oven til i Himlen** : spiller formentlig på Kol 3,1, hvor Paulus skriver til kolossenserne: »Ere I altsaa opreiste med Christo, da søger det, som er oventil, hvor Christus sidder hos Guds høire Haand« (NT-1819). I øvrigt kaldes 'Guds rige' ofte i NT 'Himmeriget' el. 'Himmerigets Rige' (NT-1819), der er en gengivelse af det græske 'himmelske rige'; i 2 Tim 4,18 Herrens 'himmelske rige'.

I trykt udgave: Bind 8 side 304 linje 3

◀ **frastødende** : ved at støde fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 304 linje 11

◀ **som er inden i Eder** : frit citat fra Luk 17,21, hvor Jesus siger: »Guds Rige er inden i Eder« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 304 linje 14

◀ **piinligen** : pinefuldt.

I trykt udgave: Bind 8 side 304 linje 20

◀ **uformærket** : ubemærket, uanset.

I trykt udgave: Bind 8 side 304 linje 32

◀ **Retfærdighed, Fred og Glæde i den Hellig-Aand** : citat fra Rom 14,17 (NT-1819) med små variationer i interpunktionen.

I trykt udgave: Bind 8 side 305 linje 15

◀ **Tilhold** : tilholdssted.

I trykt udgave: Bind 8 side 305 linje 22

◀ **Mønt ... bærer Keiserens Billede** : hentyder til Matt 22,15-21, hvor det fortælles, at nogle farisæere og herodianere opsøgte Jesus for at høre, om det var tilladt at give kejseren skat. Men Jesus gennemskuede dem og sagde: »'Hvorfor sætter I mig på prøve, I hyklere? Vis mig skattens mønt!' De rakte ham en denar. Og han spurgte dem: 'Hvis billede og indskrift er det?' 'Kejserens,' svarede de. Da sagde han til dem: 'Så giv kejseren, hvad kejserens er, og Gud, hvad Guds er!'« En denar, som var en rom. sølv mønt, blev anvendt i handel og til betaling af skat til den rom. kejser, som på den tid havde besat Palæstina. – at den **jo**: ikke.

I trykt udgave: Bind 8 side 305 linje 29

◀ **Menneske ... bærer Guds Billede** : 289,13.

I trykt udgave: Bind 8 side 305 linje 30

◀ **Stedet ... som er Dig anvist** : 236,17 og 269,18.

I trykt udgave: Bind 8 side 306 linje 9

◀ **saa skulle alle disse Ting vorde ham tillagde** : fri gengivelse af Matt 6,33, se SKS 8, 260,2f.

I trykt udgave: Bind 8 side 306 linje 25

◀ **hos en anden Evangelist: det Øvrige** : Lukasevangeliets parallelberetning (12,22-31) til Matt 6,24-34 har også udtrykket 'alle disse Ting', v. 31. Der tænkes formentlig på v. 26 hos Lukas, som ikke findes tilsvarende hos Matthæus; her siger Jesus: »Formaae I da ei engang det Mindste, hvi [hvorfor] bekymre I Eder for det Øvrige?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 306 linje 29

◀ **Fordringer ude** : udeståender, uindfriede fordringer.

I trykt udgave: Bind 8 side 306 linje 36

◀ **dersom det ... meget mere være i Herlighed** : citat fra 2 Kor 3,11 (NT-1819). SK har 'skal afskaffes' for 'skulde afskaffes'.

I trykt udgave: Bind 8 side 307 linje 18

◀ **Lidelseernes Evangelium** : se journalen NB:49, som er citeret i tekstredegørelsen, s. 178-180.

I trykt udgave: Bind 8 side 313 linje 1

◀ **Christelige Taler** : Det er første gang, SK betegner sine taler som 'christelige' (317,2). I journalen NB:160 fra april 1847 skriver han: »Formodl. vil det nu af de kloge Høns, som veed – at ramse Alt, blive en Indvending mod mine christelige Taler, at de ikke indeholde Forsoningen«, SKS 20, 104,24-26.

I trykt udgave: Bind 8 side 313 linje 2

◀ **at følge Christum efter** : 323,3 og 323,21.

I trykt udgave: Bind 8 side 315 linje 2

◀ **lider skyldig** : lider som skyldig (selvforskyldt), dvs. med rette.

I trykt udgave: Bind 8 side 315 linje 16

◀ **at det er ikke Veien, der er trang** : hentyder til Matt 7,14 (249,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 315 linje 17

◀ **christelige Taler ... ei heller ere nævnte: Prædikener** : jf. journalen NB:120 fra slutningen af jan. 1847, hvor SK under overskriften »Forskjellen mell. den christelige Tale og Prædikenen« skriver: »Den christelige Tale indlader sig til en vis Grad med Tvivlen – Prædikenen opererer absolut, ene og alene ved Myndigheden, Skriftens, Christi Apostlenes. Det er derfor absolut Kjætterie i en Prædiken at indlade sig med Tvivlene, selv om man forstod nok saa godt at haandtere dem. / Derfor staaer der i Forordet til mine christelige Taler: hvis en Lidende, der tillige er løben vild i mange Tanker. / En Prædiken forudsætter en Præst (Ordinationen); den christelige Tale kan være et almdl. Menneske.« SKS 20, 87.

I trykt udgave: Bind 8 side 317 linje 2

◀ **at udfylde Nysgjerrigheden et ledigt Øieblik** : Hvis der er tale om et citat, har det ikke kunnet identificeres. I kladden til stedet forekommer to forskellige version uden citationstegn, dels »at udfylde et ledigt Øieblik for mange Ørkesløse« (Pap. VII 1 B 189), dels »at udfylde et ledigt Øieblik for nogle Nysgjerrige« (Pap. VII 1 B 190).

I trykt udgave: Bind 8 side 317 linje 3

◀ **Bestemmelsen med dem** : formålsbestemtheden med dem, hensigten med dem. Herefter har SK udeladt en længere passus, som han har indført i journalen NB:110, i SKS 20, 84, se tekstredegørelsen, s. 181.

I trykt udgave: Bind 8 side 317 linje 7

◀ **husvaler** : beroliger, trøster, opmuntrer.

I trykt udgave: Bind 8 side 319 linje 6

◀ **skal komme igjen for at dømme** : hentyder formentlig til 2 Tim 4,2, hvor Paulus skriver, at Kristus Jesus »skal dømme levende og døde, så sandt som han kommer synligt og opretter sit rige«. Jf. også andet led i den apostolske trosbekendelse, hvor det om Jesus Kristus hedder, at »han skal komme at dømme Levende og Døde«, *Forordnet Alter-Bog* (229,13), s. 290.

I trykt udgave: Bind 8 side 319 linje 7

◀ **Lucas. XIV. 27: Hvo ... kan ikke være min Discipel** : citat fra Luk 14,27 (NT-1819). SK udelader det indledende 'Og' samt komma efter 'Kors'. – **Lucas:** el. Lukas, læge, en af Paulus' medarbejdere, efter kristen tradition forfatter af Lukasevangeliet og Apostlenes Gerninger. – **Hvo:** hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 319 linje 13

◀ **Veien og Livet** : hentyder til Joh 14,6, hvor Jesus om sig selv siger: »Jeg er vejen og sandheden og livet.«

I trykt udgave: Bind 8 side 319 linje 18

◀ **Christne** : If. ApG 11,26 var det i Antiokia i Syrien, at de, der troede på Jesus Kristus, første gang kaldes kristne.

I trykt udgave: Bind 8 side 319 linje 21

◀ **de ere hans Livegne** : de er hans ejendom, de tilhører ham på livstid.

I trykt udgave: Bind 8 side 319 linje 22

◀ **Trælle eller Frie, Mænd eller Qvinder** : spiller på Gal 3,28 (230,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 1

◀ **Fremmede og Udlændinge i Verden** : hentyder til Hebr 11,13, hvor det om Abel, Enok, Noa, Abraham og Sara, der anføres som eksempler på personer, der døde med troen i behold og bekendte, »at de var fremmede [NT-1819, 'Gæster'] og udlændinge på jorden«.

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 4

◀ **de Helliges Samfund** : hentyder til tredje led i den apostolske trosbekendelse, hvor troen bekendes på »de Helliges Samfund«, *Forordnet Alter-Bog* (229,13), s. 290. Jf. også udtrykket »de Helliges Menigheder« i 1 Kor 14,33 (NT-1819). – **Samfund:** fællesskab.

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 13

◀ **Korsdragere** : personer, som bærer et kors i processioner; billedligt om personer, som lider modgang, bærer (religiøse) lidelser el. prøvelser.

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 15

◀ **møisom** : besværlig.

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 17

◀ **Christi Efterfølgere** : hentyder formentlig til 1 Kor 1,11, hvor Paulus skriver til korintherne: »Vorder mine Efterfølgere, ligesom og [også] jeg er Christi« (NT-1819). Se også 1 Thess 1,6, hvor Paulus skriver til thessalonikerne: »I er blevne vore Efterfølgere, ja Herrens, i det I annammede Ordet under megen Trængsel med Glæde i den Hellig Aand« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 22

◀ **Qvinden blev jo tagen af Mandens Side** : hentyder til 1 Mos 2,21-23: »Da lod Gud Herren en tung søvn falde over Adam, og mens han sov, tog han et af hans ribben og lukkede til med kød. Af det ribben, Gud Herren havde taget fra Adam, byggede han en kvinde og førte hende til Adam. Da sagde Adam: / Nu er det ben af mine ben / og kød af mit kød. / Hun skal kaldes kvinde, / for af manden er hun taget.«

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 31

◀ **efterstræbt** : forfulgt.

I trykt udgave: Bind 8 side 320 linje 34

◀ Opgaven, som **sættes**: stilles.

I trykt udgave: Bind 8 side 322 linje 1

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 8 side 322 linje 17

◀ **støtter ikke ved Dig** : holder ikke fast i dig, har dig ikke under armen, hjælper dig ikke med at gå o.l.

I trykt udgave: Bind 8 side 322 linje 25

◀ **Drift** : drivkraft, bevægelse, tilskyndelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 322 linje 30

◀ **som var Efterfølgeren selv Veien** : spiller på Joh 14,6 (319,18).

I trykt udgave: Bind 8 side 322 linje 33

◀ **følge Christum efter ... tage sit Kors op** : hentyder formentlig til Matt 10,38, hvor Jesus siger: »Og den, der ikke tager sit kors op og følger mig, er mig ikke værd« (323,3).

I trykt udgave: Bind 8 side 322 linje 36

◀ **forelæste** : oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 2

◀ **»vil Nogen komme efter mig ... følge mig.« (Matth. 16, 24.)** : frit citat fra Matt 16,24: »Da sagde Jesus til sine Disciple: vil Nogen komme efter mig, han [skal] fornægte sig selv, og tage sit Kors, og følge mig« (NT-1819). Hvad angår udtrykket 'tage sit kors op', se paralleludsagnet i Mark 8,34: »hvo [hvem] som vil komme efter mig, han skal fornægte sig selv og tage sit Kors op, og følge mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 3

◀ **Det var og »dette Sindelag ... indtil Døden paa Korset« (Phil. 2, 5 o. ff.)** : forkortet citat fra Kristushymnen i Fil 2,5-11, hvor Paulus skriver: »Thi det samme Sindelag [skal] være i Eder, som og [også] var i Christo Jesu, hvilken, der han var i Guds Skikkelse, ikke holdt det for et Rov at være Gud liig; men han forringede sig selv, i det han tog en Tierners Skikkelse paa, og blev Mennesker liig; og da han var funden i Skikkelse, som et Menneske, fornødrede han sig selv, saa han blev lydig indtil Døden, ja Korsets Død«, v. 5-8 (NT-1819). I Luthers oversættelse af v. 8 findes udtrykket: »ja zum Tode am Kreuz« (»ja til døden på korset«), *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 5

◀ **maa og**: også.

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 8

◀ **drage** : bære.

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 10

◀ **med Korset paa** : citat fra Th. Kingos salme »Gak under Jesu Kors at staa«, 7. strofe: »Naar jeg, o Jesu! og skal staae / Forladt, forhad, med Korset paa, / Ja venne-løs blandt Rov og Ran, / Send et Guds Barn, som ta'er mig an!« *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo* (210,34), nr. 62, s. 178-181; s. 179. Salmen udkom med overskriften »Efter Prædiken. / Om de syv Ord JEsus talede / paa Korset« i *Danmarks og Norges Kirkers Forordnede Psalme-Bog. Vinter-Parten* ved Th. Kingo (1689). DDS nr. 191.

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 12

◀ **Christus sagde ... giv det til de Fattige.** : sigter til beretningen i Matt 19,16-22 om den rige yngling, der spurgte Jesus, hvad godt han skulle gøre for at få evigt liv (185,31). Her siger Jesus ikke blot til den rige yngling: »Vil du være fuldkommen, så gå hen og sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i himlene.« Men han føjer til: »Og kom så og følg mig!« v. 21.

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 16

◀ **Mange vilde** : For mange ville.

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 18

◀ **gak bort ... tag Korset og følg mig**◀ (Marc. 10, 21) : frit citat fra beretningen i Mark 10,17-22 om den rige mand, der spurgte Jesus, hvad han skulle gøre for at arve evigt liv. Jesus nævnte seks af De ti Bud, og manden svarede, at det havde han alt sammen holdt fra sin ungdom. »Men Jesus saae paa ham, og fattede Kierlighed til ham, og sagde til ham: een Ting fattes dig [mangler du]; gak [gå] bort, sælg, hvad du haver og giv de Fattige det, saa skal du have et Liggendefæ [skat] i Himmelen, og kom, tag Korset og følg mig«, v. 21 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 21

◀ **vendte sig om og saae tilbage** : sigter formentlig til beretningen i Luk 9,61-62 om en, der sagde til Jesus, at han ville følge ham, men bad om først at måtte tage afsked med dem derhjemme. Til ham sagde Jesus: »Ingen, der lægger sin hånd på ploven og ser sig tilbage, er egnet for Guds rige.«

I trykt udgave: Bind 8 side 323 linje 36

◀ **i en Tjeners ringe Skikkelse** : hentyder til Fil 2,7 (323,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 26

◀ **trængende** : i trang, nødlidende (293,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 26

◀ **forladt** : hentyder til, at alle disciplene forlod Jesus, da han blev taget til fange, se Matt 26,56.

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 27

◀ **bespottet** : hentyder til, at Jesus blev 'bespottet' af den rom. statholders soldater, se Matt 27,29 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 27

◀ **ikke elskende Verden** : hentyder formentlig til Jesu udtalelser om, at der skal fældes dom over denne verden, se Joh 12,31 og 16,18. Se også 1 Joh 2,15-17.

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 27

◀ **ikke elsket af den** : hentyder til Jesus udtalelser om, at han er hadet af verden, se fx Joh 7,7 og 15,18-21.

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 27

◀ **saa han ikke gaaer til sin Ager ... ei heller tager til Ægte** : 284,4.

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 30

◀ **ikke elsker Fader ... kan siges at hade hine** : hentyder til Luk 14,26, hvor Jesus siger: »Hvis nogen kommer til mig og ikke hader sin far og mor, hustru og børn, brødre og søstre, ja, sit eget liv, kan han ikke være min discipel.« Se i øvrigt *Frygt og Bæven* (1843), hvor Johannes de silentio ud fra spørgsmålet: »Gives der en absolut Pligt mod Gud?« indgående diskuterer forståelsen af dette skriftsted, i SKS 4, 163,32 - 167,3 (se også kommentarerne hertil).

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 32

◀ **krydsende** : som bevæger sig i modsatte retninger.

I trykt udgave: Bind 8 side 324 linje 34

◀ **Undseelsens**: ærbødighed, ærefrygt (157,10).

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 2

◀ **hvad Riigdom Du har samlet i Himmelen** : 323,21.

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 8

◀ **tilgivet Din Fjende ... halvfjersindstve Gange syv Gange** : hentyder til Matt 18,21-22: »Da gik Peder frem til ham, og sagde: Herre, hvor ofte skal jeg forlade min Broder, som synder imod mig? indtil syv Gange? Jesus sagde til ham: jeg siger dig, ikke indtil syv Gange, men indtil halvfierdesindstve Gange syv Gange«

(NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 14

◀ **Dommeren** : dvs. Kristus.

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 19

◀ **hans Rige var netop ikke af denne Verden** : hentyder til Joh 18,36, hvor Jesus siger til Pilatus: »Mit rige er ikke af denne verden. Var mit rige af denne verden, havde mine tjenere kæmpet for, at jeg ikke skulle udleveres til jøderne; men nu er mit rige ikke af denne verden.«

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 21

◀ **bar kun Purpuren til Forhaanelse** : hentyder til Matt 27,28-30, hvor det fortælles, at Pilatus' soldater tog Jesus, »afklædte ham, og kastede en Purpur-Kappe om ham« (NT-1819), satte en tornekrone på hans hoved, gav ham et rør i hånden, knælede for ham, bespottede ham og spyttede på ham.

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 23

◀ **den Fornemme kun turde besøge ham i Nattens Skjul** : hentyder til Joh 3,1-2, hvor det fortælles, at farisæeren Nikodemus, medlem af jødernes råd, opsøgte Jesus om natten.

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 25

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 31

◀ **Han, der ... paatog en ringe Tjeners Skikkelse** : hentyder til Fil 2,6-7 (323,5). – **paatog**: NT-1819 har 'tog (...) paa'.

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 35

◀ **han, der kunde byde over Legioner Engle** : hentyder til Matt 26,53, hvor Jesus under tilfangetagelsen i Getsemane Have siger til en af sine disciple, der ville forsvare ham med sværd: »tror du ikke, at jeg kan bede min fader om på stedet at give mig mere end tolv legioner engle til hjælp?« – **Legioner**: afdelinger, hver på 3-6000 soldater, i den rom. hær.

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 35

◀ **over Verdens Tilblivelse og Undergang** : hentyder formentlig til Kol 1,16-17, hvor Paulus skriver om Guds søn: »I ham blev alting skabt / i himlene og på jorden, / det synlige og det usynlige, / troner og herskere, / magter og myndigheder. / Ved ham og til ham er alting skabt. / Han er forud for alt, / og alt består ved ham.«

I trykt udgave: Bind 8 side 325 linje 36

◀ **end** Intet: endog.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 2

◀ **Skabningens Herre** : jf. Joh 1,3, hvor det om Jesus Kristus som Guds ord hedder: »Alt blev til ved ham, og uden ham blev intet til af det, som er.« Se også Hebr 1,2.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 4

◀ **tvang Naturen selv til at forholde sig rolig** : hentyder til beretningen om stormen på søen i Matt 8,23-27, hvor det fortælles, at Jesus truede ad stormen og søen, så det blev helt blikstille.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 4

◀ **da han havde opgivet Aanden ... Gravene åbnedes** : hentyder til beretningen om Jesu død på korset i Matt 27,45-56, hvor det i v. 50-52 fortælles: »Men Jesus råbte atter med høj røst og opgav ånden. / Og se, forhænget i templet flængedes i to dele, fra øverst til nederst. Og jorden skælvede, og klipperne revnede, og gravene sprang op, og mange af de hensovede helliges legemer stod op.«

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 5

◀ **forraadte** : røbede, afslørede.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 6

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 6

◀ **M. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 10

◀ **erkyndiger (...)** sig nøie : forhører sig nøje om.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 12

◀ **bydes** : tilbydes.

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 18

◀ **eet Navn i Himmelen og paa Jorden** : hentyder til Kristushymnen i Fil 2,5-11, hvor Paulus skriver i v. 9-11: »Derfor haver og [også] Gud høit ophøiet ham, og skienket ham et Navn, som er over alt Navn; at i Jesu Navn skal hvert Knæ bøje sig, deres i Himmelen, og paa Jorden og under Jorden, og hver Tunge skal bekiende, at Jesus Christus er en Herre til Gud Faders Ære« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 326 linje 25

◀ **det Navn, som er høiere end alle Navne** : se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 1

◀ **høit ophøiet over alle Himle** : hentyder til Fil 2,9-10 (326,25).

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 2

◀ **det er nævnet og skal nævnes ... paa Jorden** : hentyder til Fil 2,10-11 (326,25).

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 4

◀ **vor Herres Jesu Christi Navn** : hentyder til Fil 2,10 (326,25).

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 9

◀ **destoværre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 11

◀ **kalder sig stolt Petri Efterfølger** : sigter til paven, der if. Den rom.-katolske Kirkes forståelse af Matt 16,18-19 er apostlen Peters efterfølger. – **Petri**: genitiv af den lat. form Petrus. Hans egl. navn er Simon, mens Peter er et tilnavn (det gr. ord 'pétros', der betyder 'sten', er ikke et alm. gr. navn, men en oversættelse af det aramaiske Kefas, jf. Joh 1,42).

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 13

◀ **vel** saa herligt: sandelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 17

◀ **misundelige** : som vækker misundelse.

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 22

◀ **miskundelige** : som ikke regner strengt med en andens brøde; barmhjertige, nådige.

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 28

◀ **Kjød og Blod** : fast udtryk i NT som betegnelse for menneske, jf. fx Matt 16,17; Gal 1,16; Ef 6,12 (345,29).

I trykt udgave: Bind 8 side 327 linje 31

◀ **naar Nøden er størst er Hjælpen nærmest** : ordsprog, optegnet som nr. 2008 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 76.

I trykt udgave: Bind 8 side 328 linje 2

◀ Lidelserne **der komme**: kommer dér.

I trykt udgave: Bind 8 side 328 linje 5

◀ **Tilstød** : det, der støder til, hændelser.

I trykt udgave: Bind 8 side 328 linje 12

◀ **gaaet forud** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 8 side 328 linje 21

◀ **han gik forud for at berede ... Sted** : hentyder til Joh 14,2-3, hvor Jesus siger til sine disciple: »I min Faders Huus ere mange Boliger. Men dersom det ikke saa [således] var, havde jeg sagt Eder det. Jeg gaaer bort, at berede Eder Sted. Og naar jeg er gaaen bort, og faaer beredt Eder Sted, kommer jeg igien, og vil tage Eder til mig; at hvor jeg er, skulle [skal] ogsaa I være« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 328 linje 27

◀ **snevre Port ... trange Vei** : hentyder til Matt 7,13-14 (249,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 329 linje 4

◀ **Tilhold** : tilholdssted.

I trykt udgave: Bind 8 side 329 linje 10

◀ **forsikkert om** : forvisset om.

I trykt udgave: Bind 8 side 329 linje 14

◀ **forsikkert** : sikret.

I trykt udgave: Bind 8 side 329 linje 16

◀ **Apostelen Paulus ... de Elendigste af Alle.**◀ : frit citat fra 1 Kor 15,19, hvor apostlen Paulus (127,11 og 296,8) skriver: »Haabe vi alene paa Christum i dette Liv, da ere vi de elendigste af alle Mennesker« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 329 linje 16

◀ **Møie** : besvær.

I trykt udgave: Bind 8 side 329 linje 24

◀ **Forsikkring om** : forvisning om.

I trykt udgave: Bind 8 side 330 linje 3

◀ saa er **og**: også.

I trykt udgave: Bind 8 side 330 linje 14

◀ **Matthæi Evangelium ... min Byrde er let** : citat fra Matt 11,30 (NT-1819). – **Matthæi**: lat. genitivsform for Matthæus'.

I trykt udgave: Bind 8 side 331 linje 2

◀ **Pharisæerne** : udgjorde en af de vigtige religiøse og politiske retninger i jødedommen i hellenistisk og rom. tid. De udviste nidkær iver for en nøje overholdelse af Moseloven, lagde stor vægt på renhedsforeskrifter og hævdede troen på opstandelsen. De stod ofte i modsætningsforhold til saddukæerne, en anden samtidig retning, der afviste den mundtlige overlevering til fordel for den skriftlige og afviste troen på sjælens udødelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 331 linje 4

◀ **(Matth. 23, 4): »de binde ... ikke røre dem med en Finger.**◀ : citat fra Matt 23,4 (NT-1819), der har semikolon efter 'Skuldrene'.

I trykt udgave: Bind 8 side 331 linje 4

◀ **desto værre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 8 side 331 linje 7

◀ **drage i lige Aag** : 178,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 331 linje 15

◀ **Uskjønsomhed** : uforstandighed, mangel på evne til at skønne el. påskønne; utaknemmelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 331 linje 21

◀ **fortræden** : gnaven, vranten.

I trykt udgave: Bind 8 side 331 linje 25

◀ **sandet** : erkendt som sand.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 1

◀ **Menneskets-Slægt** : menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 2

◀ **vel** : ganske vist, nok.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 3

◀ **i Slægt med Guddommen** : spiller på ApG 17,28-29 (241,29).

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 3

◀ **vanslægtet** : vanartet, degenereret, udartet.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 3

◀ **at lade sig tjene** : citat fra Matt 20,28, hvor Jesus siger, at »Menneskesønnen ikke er kommet for at lade sig tjene, men for selv at tjene og give sit liv som løsesum for mange«.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 10

◀ **bære: Slægtens Synd** : spiller på Joh 1,29, hvor Johannes Døber siger om Jesus: »Se, dér er Guds lam, som bærer verdens synd.«

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 13

◀ **forladt** : 324,27.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 14

◀ **foragtet (...) forhaanet** : 324,27 og 325,23.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 14

◀ **forfulgt** : hentyder til, at Jesus blev forfulgt af jøderne, se Joh 5,16. Se også Joh 15,20.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 14

◀ **Synderes Ven** : hentyder til Matt 11,19, hvor Jesus siger om sig selv: »Og Menneskesønnen kom, han både spiser og drikker, og folk siger: Se den frådser og dranker, ven med toldere og syndere!«

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 16

◀ **»kommer hid Alle ... besværede« (Matth. 11, 28)** : frit citat fra Matt 11,28, hvor Jesus siger: »Kommer hid til mig Alle, som arbeide og ere besværede! og jeg vil give Eder Hvile« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 19

◀ **Svig i hans Mund** : citat fra 1 Pet 2,22, hvor det – med et udtryk fra Es 53,9 – om Jesus siges: »Han

gjorde ikke synd, og der fandtes ikke svig i hans mund«.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 26

◀ **ingen et Menneskes Lidelse** : ingen af et menneskes lidelser.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 27

◀ **skaffe den Lidende Hvile for Sjelen** : hentyder til Matt 11,29, hvor Jesus siger: »Tager mit Aag paa Eder, og lærer af mig, thi jeg er sagtmødig og ydmyg af Hiertet: saa skulle [skal] I finde Hvile for Eders Siele« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 29

◀ **afsides for at søge Eensomhed** : hentyder til, at Jesus efter at have bespist de fem tusind nødte disciplene til at gå om bord i båden og sendte folkeskarerne bort, mens han selv gik »paa et Bierg afsides for at bede. Men der [da] det var blevet Aften, var han alene der«, Matt 14,23 (NT-1819). Se også Joh 6,15.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 31

◀ **i Templet (...) for at lære** : hentyder til, at Jesus flere gange trådte frem som lærer i templet i Jerusalem, se fx Luk 19,47; 21,37; Joh 7,14; 8,2 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 32

◀ **paa Torvet for at lære** : Der er ingen beretninger i evangelierne om, at Jesus stod frem som lærer på torvet; derimod fortælles det i Mark 6,56, at overalt, hvor Jesus kom frem i Galilæa, lagde man de syge på torvet, for at de kunne blive helbredt ved blot at røre ved kvasten på hans kappe. I ApG 17,17 fortælles det, at Paulus hver dag talte til dem, han traf på torvet i Athen.

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 32

◀ **da kjendte han dem ikke** : hentyder til Matt 12,46-50, hvor det fortælles, at Jesus fik at vide, at hans mor og brødre søgte at få ham i tale. »Men han svarede ham, der sagde det til ham: 'Hvem er min mor, og hvem er mine brødre?' Og han pegede på sine disciple og sagde: 'Se, her er min mor og mine brødre. For den, der gør min himmelske faders vilje, er min bror og søster og mor.'«

I trykt udgave: Bind 8 side 332 linje 35

◀ **naar en Øverste sendte Bud efter ham** : sigter til beretningen i Matt 9,18-19.23-26 om Jesu opvækkelse af synagogeførstanderens datter. Dog sender synagogeførstanderen (i NT-1819 kaldt 'Øverste') ikke bud, men møder selv op hos Jesus. Jf. derimod beretningen i Luk 7,2-10 om Jesu helbredelse af en officers tjener i Kapernaum, hvor officeren (i NT-1819 kaldt 'Hovedsmand') sender nogle af jødernes ældste hen til Jesus for at bede ham om at komme og frelse tjenerens liv, v. 3.

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 1

◀ **i Forbigaaende en Kvinde rørte ved Fligen af hans Kjortel ... han standsede** : sigter til beretningen i Matt 9,20-22 om Jesu helbredelse af kvinden med blødninger. Da Jesus var på vej for at helbrede synagogeførstanderens datter (se foregående kommentar), nærmede en kvinde sig ham bagfra og rørte ved kvasten på hans kappe. »Jesus vendte sig om, så hende, og sagde: 'Vær frimodig, datter, din tro har frelst dig.' Og fra det øjeblik var kvinden frelst.« Hvad angår udtrykket 'Fligen af hans Kjortel' (i NT-1819 »Sømmen af hans Klædebon«), se 1 Sam 24,5, hvor det fortælles, at David ubemærket skar en flig af Sauls kappe.

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 1

◀ **naar Disciplene ... formeente han dem det** : hentyder formentlig til Matt 19,13-15, hvor det fortælles, at da nogle bar deres små børn til Jesus, truede disciplene ad dem, men Jesus sagde: »Lad de små børn være; I må ikke hindre dem i at komme til mig, for Himmeriget er deres.«

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 3

◀ **Enhver er sig selv nærmest** : talemåde, optegnet som nr. 1997 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 76.

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 5

◀ **(Matth. 11, 29): »tager mit Aag og lærer af mig«** : citat fra Matt 11,29 (NT-1819, 332,29).

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 9

◀ **pharisæisk** : 331,4 og 331,4.

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 12

◀ **forelæste** : oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 24

◀ **gjør det tvivlsomt** : drager det (netop stillede spørgsmål) i tvivl.

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 32

◀ **ikke at føre Menneskene ud af Verden** : hentyder formentlig til Joh 17,15, hvor Jesus i sin ypperstepræstelige bøn til Gud siger om disciplene: »Jeg beder ikke om, at du skal tage dem ud af verden, men at du vil bevare dem fra det onde.«

I trykt udgave: Bind 8 side 333 linje 34

◀ **en jødisk (...) Misforstaaelse** : sigter formentlig til jødiske forestillinger om et messiansk fredsrike, se fx Es 11.

I trykt udgave: Bind 8 side 334 linje 3

◀ **Vidunderlige** : forunderlige, underfulde, mirakuløse.

I trykt udgave: Bind 8 side 334 linje 17

◀ **Vidunder at forvandle Vand til Viin** : sigter til beretningen i Joh 2,1-11 om brylluppet i Kana, hvor Jesus forvandler vand til vin.

I trykt udgave: Bind 8 side 334 linje 18

◀ **sagt af en ædel Mand ... giv mig en stor Tanke** : sigter til den ty. digter, filosof og teolog Johann Gottfried von Herder (1744-1803), om hvem det fortælles: »In den ersten Wochen seiner Krankheit sagte er oft: 'Ach wenn mir nur eine neue, große, geistige Idee woher käme, die meine Seele durch und durch ergriffe und erfreute – ich würde auf einmal gesund!'« (»I de første uger af sin sygdom sagde han ofte: 'Ak, hvis blot der kom til mig fra et eller andet sted en ny, stor, åndelig idé, som helt og holdent kunne gribe og glæde min sjæl – jeg ville med ét blive rask!«), *Erinnerungen aus dem Leben Joh. Gottfrieds von Herder. Gesammelt und beschrieben von Maria Carolina von Herder, geb. Flachsland*, udg. af J.G. Müller, bd. 1-3, Stuttgart og Tübingen 1830; bd. 3, i *Johann Gottfried von Herder's sämmtliche Werke. Zur Philosophie und Geschichte* bd. 1-22, Stuttgart og Tübingen 1827-30, ktl. 1695-1705; bd. 22, s. 237.

I trykt udgave: Bind 8 side 335 linje 12

◀ **den bindende Magt (...) den løsende Magt** : hentyder formentlig til beretningen i Matt 16,13-20 om Peters bekendelse, hvor Jesus siger til Peter: »Og jeg vil give dig Himmeriges Riges Nøgler, og hvad du binder paa Jorden, det skal være bundet i Himlene, og hvad du løser paa Jorden, det skal være løst i Himlene«, v. 19 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 335 linje 29

◀ **man med et Ord binder sig for evigt** : hentyder formentlig til Matt 12,36-37, hvor Jesus siger til farisæerne: »Men jeg siger Eder, at Menneskene skulle [skal] gjøre Regnskab paa Dommens Dag for hvert utilbørligt Ord, som de have talet. Thi af [på] dine Ord skal du kiendes retfærdig, og af dine Ord skal du fordømmes« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 335 linje 29

◀ **løser Tungebaandet, saa Forstummelsen ophører** : hentyder til beretningen i Mark 7,31-37 om Jesu helbredelse af den døde og stumme mand. Efter at Jesus havde taget manden afsides, stukket sin finger i hans ører, spyttet og rørt ved hans tunge, sagde han til ham: »ephphata! det er [betyder], lad dig op. Og strax aabnedes hans Øren, og hans Tunges Baand løsnedes, og han taledede ret« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 335 linje 32

◀ **Tro forholder sig altid til hvad der ikke sees** : hentyder til Hebr 11,1: »Tro er fast tillid til det, der håbes på, overbevisning om det, der ikke ses.«

I trykt udgave: Bind 8 side 336 linje 2

◀ **Om Troen ... den kan flytte Bjerge** : sigter til Matt 17,20, hvor Jesus svarer på disciplenes spørgsmål om, hvorfor ikke de, men først han selv kunne uddrive en ond ånd af en månesyg (epileptisk) dreng: »Fordi I har så lille en tro. Sandelig siger jeg jer: Har I en tro som et sennepsfrø, kan I sige til dette bjerg: Flyt dig herfra og derhen! og det vil flytte sig. Og intet vil være umuligt for jer.«

I trykt udgave: Bind 8 side 336 linje 5

◀ **Den snilde Hedning ... jeg skal bevæge Jorden** : sigter til den gr. matematiker, fysiker og opfinder Arkimedes (o. 287-212 f.Kr.) fra Syrakus på Sicilien, der tillægges udsagnet: »Giv mig et sted at stå, og jeg skal bevæge Jorden.« Jf. Marcellus-biografien, kap. 14,7, i den gr. forfatter Plutarks sammenlignende biografier *Vitae parallelae*: »Imidlertid skrev dog Archimedes til Kong Hiero, sin Beslægtede og Ven, at man med en given Kraft var i Stand til at kunne bevæge enhver som helst given Byrde, ja skal endog, i overdreven Tillid til sit Bevises Styrke, have paastaet at kunne bevæge selve vor Jord, saafremt han imidlertid [midlertidigt] kunde have en anden Jord at træde over paa«, *Plutark's Levnetbeskrivelser*, overs. af S. Tetens, bd. 1-4, Kbh. 1800-11, ktl. 1197-1200; bd. 3, 1804, s. 272.

I trykt udgave: Bind 8 side 336 linje 26

◀ **fortvivler over** : bliver modløs, hvad angår.

I trykt udgave: Bind 8 side 337 linje 14

◀ **taget (...) forfængeligt** : anvendt noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 337 linje 18

◀ **skjønksom** : forstandig, påskønnende.

I trykt udgave: Bind 8 side 337 linje 32

◀ **de daarlige Brudejomfruer** : sigter til Jesu lignelse om de ti brudepiger i Matt 25,1-13: »Da skal Himmeriges Rige lignedes ved ti Jomfruer, som toge deres Lamper, og gik Brudgommen imøde. Men de fem af dem vare kloge, og de fem daarlige [tåbelige, uforstandige]. De daarlige toge deres Lamper, men toge ikke Olie med sig. Men de kloge toge Olie i deres Kar tilligemed deres Lamper. Og der [da] Brudgommen tøvede, slumrede de alle, og sov ind. Men ved Midnat skede Anskriig: see, Brudgommen kommer; gaaer ham imøde! Da bleve Jomfruerne alle opvakte [vækkede], og gjorde deres Lamper tilrette [rede]. Men de daarlige sagde til de kloge: giver os af Eders Olie, thi vore Lamper udslukkes. Men de kloge svarede og sagde: det maatte ikke blive nok til os og Eder; men gaaer heller hen til Sælgerne, og kiøber for Eder selv. Men der [da] de vare bortgangne at kiøbe, kom Brudgommen; og de, som vare rede, gik ind med ham til Bryllup; og Døren blev tillukt. Siden kom de andre Jomfruer, og sagde: Herre, Herre, lad [luk] op for os! Men han svarede, og sagde: sandelig siger jeg Eder, jeg kiender Eder ikke. Vaager derfor, thi I vide hverken Dag eller Time, paa hvilken Menneskens Søn kommer« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 337 linje 36

◀ **som løb jeg paa det Uvisse** : hentyder til 1 Kor 9,26 (274,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 339 linje 1

◀ **den brede Vei (...) trange Vei** : hentyder til Matt 7,13-14 (249,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 339 linje 9

◀ **den prisede Middelvei** : hentyder formentlig til 'den gyldne middelvej' (fra lat. 'aurea mediocritas', der stammer fra Horats' *Oder*, 2. bog, nr. 10, 5); at gå ad 'den gyldne middelvej' betyder: at afholde sig fra yderligheder el. overdrivelse, at foretrække en mellemting mellem to yderligheder som det mest prisværdige, hvad der kan opfattes som udtryk for middelmådighed. Der kan også være tænkt på Aristoteles' *Den nikomachæiske Etik*, 2. bog, kap. 6 (1106a 14 - 1107a 27), hvor han formulerer sit kendte princip om dyden som middelvejen ml. overdrivelse og mangel; dette princip følger han i sin bestemmelse af de sædelige dyder i 4. og 5. bog. – **prisede**: lovpriste.

I trykt udgave: Bind 8 side 339 linje 10

◀ **Hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 339 linje 11

◀ **uden** med: undtagen.

I trykt udgave: Bind 8 side 339 linje 20

◀ **Djævelen skjælver altid** : hentyder til Jak 2,19 (159,25).

I trykt udgave: Bind 8 side 339 linje 24

◀ **vidunderligste** : forunderligste, mest underfulde.

I trykt udgave: Bind 8 side 339 linje 32

◀ **lærer af mig ... ydmyg af Hjerte** : citat fra Matt 11,29 (332,29).

I trykt udgave: Bind 8 side 340 linje 2

◀ **Slægtens**: menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 340 linje 4

◀ **den faldne Slægt** : menneskeheden efter syndefaldet, jf. syndefaldsberetningen i 1 Mos 3.

I trykt udgave: Bind 8 side 340 linje 8

◀ **ikke udslukkede ... ikke knækkede det bøiede Rør** : hentyder til Matt 12,15-20, hvor Jesus forbyder skaren at røbe, hvem han er, for at Esajas' profeti (42,1-4) kan gå i opfyldelse: »Han skal ikke sønderbryde det knusede Rør, og ei udslukke den rygende Tande, indtil han udfører Retten til Seier«, v. 20 (NT-1819). - **rygende Tande**: den øverste del af en osende væge.

I trykt udgave: Bind 8 side 340 linje 9

◀ **saa bør og** : således bør også.

I trykt udgave: Bind 8 side 340 linje 11

◀ **Vanslægtet** : vanartet, degenereret, udartet.

I trykt udgave: Bind 8 side 340 linje 34

◀ **efter Evangeliets Forskrift (...) ikke bekymres for den Dag imorgen** : sigter til Matt 6,34, se SKS 8, 260,3-6.

I trykt udgave: Bind 8 side 341 linje 12

◀ **sagtfærdigt** : sagte, stille, uden at være voldsom og forhastet i sin færden.

I trykt udgave: Bind 8 side 341 linje 30

◀ **giver Øiet Raadighed** : giver øjet råderum.

I trykt udgave: Bind 8 side 341 linje 32

◀ **Den, der er født Træl ... Formaning (...) ikke bekymres ... blive fri** : sigter til 1 Kor 7,21-22, hvor apostlen Paulus skriver: »Er du kaldet som Træl? det bekymre dig ikke; men kan du blive Fri, da vælg dette. Thi hvo [hvem] som er kaldet i Herren som Træl, han er Herrens Frigivne; desligeste og [ligeså også], hvo som er kaldet som Fri, han er Christi Træl« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 341 linje 36

◀ **haaber** Friheden: håber på.

I trykt udgave: Bind 8 side 342 linje 8

◀ **spotte Lænken** : 146,2.

I trykt udgave: Bind 8 side 342 linje 18

◀ **Penning** : 298,15.

I trykt udgave: Bind 8 side 342 linje 23

◀ **gjør sig (...) betalt** : skaffer sig betaling, dækning.

I trykt udgave: Bind 8 side 343 linje 11

◀ **Kjender** : kendetegn.

I trykt udgave: Bind 8 side 343 linje 13

◀ **paatalte** : hævdede, påberåbte sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 343 linje 35

◀ **han beraabte sig ikke paa ... ikke med eet Ord** : hentyder formentlig til sangen om Herrens lidende tjener i Es 53, hvor det i v. 7 hedder: »Han blev plaget og mishandlet, / men han åbnede ikke sin mund; / som et lam, der føres til slagting, / som et får, der er stumt, mens det klippes, / åbnede han ikke sin mund.« Se også Matt 12,19; 26,63. – **beraabte sig (...) paa**: fremhævede, gjorde gældende (for at retfærdiggøre sig), påberåbte sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 343 linje 36

◀ **Fader, tilgiv dem, de vide ikke hvad de gjøre** : frit citat fra Luk 23,34, et af Jesu ord på korset: »Fader, forlad dem! thi de vide ikke, hvad de gjøre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 344 linje 3

◀ **Da Petrus havde fornægtet ... Christus ... blot saae paa ham** : sigter til beretningen i Luk 22,54-62, hvor det fortælles, at da Peter tre gange havde nægtet at have noget kendskab til Jesus, galede hanen. »Herren vendte sig om og så på Peter, og Peter huskede det ord, Herren havde sagt til ham: 'Før hanen galder i nat, vil du fornægte mig tre gange.' Og han gik udenfor og græd bitterligt«, v. 61-62. – **Petrus**: 327,13; deraf den følgende lat. genitivform 'Petri' svarende til da. Peters.

I trykt udgave: Bind 8 side 344 linje 7

◀ **i Fjendernes Magt** : Peters fornægtelse finder sted i ypperstepræstens gård, hvortil Jesus var blevet ført som fange, se Luk 22,47-53 og foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 8 side 344 linje 10

◀ **»Dersom Nogen giver Dig et Slag ... det andet ogsaa til.« (Matth. 5, 39.)** : citat fra Matt 5,39 (NT-1819), der dog har 'dig' og 'dit'.

I trykt udgave: Bind 8 side 344 linje 16

◀ **de halvfjerdssinstve Gange de syv Gange** : 325,14.

I trykt udgave: Bind 8 side 344 linje 31

◀ **dens Løn er stor i Himmelen** : hentyder til Luk 6,22-23, hvor Jesus siger til disciplene: »Salige ere I, naar Menneskene hade Eder, og naar de udstøde Eder, og bespøtte Eder, og forskyde Eders Navn, som ondt, for Menneskens Søns Skyld. Glæder Eder paa den samme Dag, og jubler; thi see, Eders Løn er stor i Himmelen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 345 linje 5

◀ **Syndens Bevidsthed** : bevidsthed om synden, syndsbevidstheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 345 linje 16

◀ **er den for dyrekjøbt** : hentyder til 1 Kor 6,20 og 7,23, hvor Paulus skriver til korintherne: »I ere dyrekjøbte« (NT-1819). Se også Gal 3,13 og 1 Pet 1,18-19.

I trykt udgave: Bind 8 side 345 linje 26

◀ **Kjød og Blod** : 327,31. Her og i det følgende tænkes formentlig på 1 Kor 15,50, hvor Paulus skriver: »Kød og blod kan ikke arve Guds rige«.

I trykt udgave: Bind 8 side 345 linje 29

◀ **Forligelsen med Gud** : genoprettelsen af forholdet til, forsoningen med Gud, efter at fjendskabet pga. af menneskenes synd er ophævet ved Jesu lidelse og død. Se Rom 5,10-11, hvor Paulus skriver: »For mens vi

endnu var hans fjender, blev vi forligt med Gud, ved at hans søn døde; så skal vi så meget mere, når vi er forligt med Gud, frelses, ved at han lever. Og ikke alene det, vi har også vores stolthed i Gud ved vor Herre Jesus Kristus; ved ham har vi nu fået forligelsen.« Se også 2 Kor 5,11-21; Ef 2,14-18; Kol 1,20-21.

I trykt udgave: Bind 8 side 345 linje 32

◀ **til Forargelse** : til anstød.

I trykt udgave: Bind 8 side 345 linje 35

◀ **et nyt Liv** : hentyder formentlig til Rom 6,4, hvor Paulus skriver: »Vi blev altså begravet sammen med ham ved dåben til døden, for at også vi, sådan som Kristus blev oprejst fra de døde ved Faderens herlighed, skal leve et nyt liv.« Se også 2 Kor 5,17.

I trykt udgave: Bind 8 side 346 linje 21

◀ **Loven, som er Tugtemesteren til Christum** : sigter til Gal 3,23-24, hvor Paulus skriver: »Men førend Troen kom, bevogtedes vi, indesluttede, under Loven, til den Tro, som skulde aabenbares; saa at Loven er vorden vor Tugtemester [opdrager] til Christum, at vi skulde blive retfærdiggjorte af Troen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 346 linje 22

◀ **III** : Om brugen af citater fra NT som grundlag for de første to taler og ikke for de følgende fem skriver SK i kladden: »Text-Ordene trykkes ikkun [kun] i de to første Taler, siden ikke mere, deels fordi de to første ere Christi Ord, deels fordi der intet Textord er i een af dem« (*Pap.* VII 1 B 193).

I trykt udgave: Bind 8 side 347 linje 1

◀ **Bestemmelser** : afgrænsninger.

I trykt udgave: Bind 8 side 347 linje 10

◀ **indkneben ved** : trængt el. indsnævret af.

I trykt udgave: Bind 8 side 347 linje 10

◀ **forraade** : røbe, afsløre.

I trykt udgave: Bind 8 side 347 linje 13

◀ **et Speil smigrer Den, som seer sig deri** : jf. »Ved en Grav« i *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845): »Livets Speil gjengiver vel stundom den Forfængelige med smigrende Troskab hans Forskjellighed«, *SKS* 5, 455,24f.

I trykt udgave: Bind 8 side 347 linje 23

◀ **Vi ville**: vil.

I trykt udgave: Bind 8 side 347 linje 26

◀ **paa Stads** : til pynt el. parade, uden at bestille noget.

I trykt udgave: Bind 8 side 348 linje 13

◀ **Skuffelse** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 8 side 348 linje 28

◀ **aldrig er opkommet i noget Menneskes Hjerter** : 121,7.

I trykt udgave: Bind 8 side 348 linje 34

◀ **Lidelsens glade Budskab** : jf. titlen »Lidelsernes Evangelium«.

I trykt udgave: Bind 8 side 348 linje 36

◀ **han gik ud fra Faderen i Himmelen** : hentyder til Joh 16,28, hvor Jesus siger: »Jeg udgik fra Faderen, og kom til Verden« (NT-1819). Se også Joh 8,42; 13,3; 17,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 349 linje 10

◀ **den Herlighed, han havde før Verdens Grundvold blev lagt** : hentyder til Joh 17,24, hvor Jesus i sin ypperstepræstelige bøn siger: »Fader, jeg vil, at de, som du haver givet mig, skulle og [også] være hos mig, hvor jeg er; at de maae skue min Herlighed, som du haver givet mig, thi du haver elsket mig, førend Verdens Grundvold blev lagt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 349 linje 10

◀ **alligevel han var Søn ... hvad han leed. Hebr. 5, 8** : 244,3.

I trykt udgave: Bind 8 side 349 linje 13

◀ **vi ville** tage: vil.

I trykt udgave: Bind 8 side 349 linje 15

◀ **man ogsaa kan købe Viisdom for dyrt** : spiller på ordsproget 'Man kan også købe guld for dyrt' (238,6).

I trykt udgave: Bind 8 side 349 linje 30

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 350 linje 34

◀ **var hos Faderen fra Evighed** : hentyder til læren om Kristi præeksistens, jf. Joh 1,1-2: »I begyndelsen var Ordet [Kristus], og Ordet var hos Gud, og Ordet var Gud. Det var i Begyndelsen hos Gud« (NT-1819). Se også Kol 1,17 og 1 Joh 1,1-3. Se desuden kap. 4, § 2, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 36: »*Forløseren er Jesus Christus, den himmelske Faders eenbaarne Søn*, som var af Evighed med sin Fader foreenet i det eeneste sande guddommelige Væsen, men kom til Verden paa den Tid, hvilken Gud havde bestemt i sine forhen givne Forjættelser.«

I trykt udgave: Bind 8 side 351 linje 23

◀ **kom i Tidens Fylde** : henviser til Gal 4,4-5, hvor Paulus skriver: »Men da tidens fylde kom, sendte Gud sin søn, født af en kvinde, født under loven, for at han skulle løskøbe dem, der var under loven, for at vi skulle få barnekår.«

I trykt udgave: Bind 8 side 351 linje 23

◀ **fuldbragte hvad Faderen havde begyndt** : hentyder formentlig til Joh 4,34, hvor Jesus siger: »Min mad er at gøre hans [Faderens] vilje, som har sendt mig, og fuldføre hans værk.« Se også Joh 19,30 (196,34).

I trykt udgave: Bind 8 side 351 linje 24

◀ **fuldendte Skabelsen og omskabte Verdens Skikkelse** : hentyder til Kol 1,16-17, hvor Paulus skriver om Guds søn: »I ham blev alting skabt / i himmelen og på jorden, / det synlige og det usynlige, / troner og herskere, / magter og myndigheder. / Ved ham og til ham er alting skabt. / Han er forud for alt, / og alt består ved ham.« Se også Joh 1,3-4.

I trykt udgave: Bind 8 side 351 linje 25

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 351 linje 27

◀ **Han, som vidste Alt** : hentyder til Joh 18,4: »Jesus, som vidste alt, hvad der skulle ske med ham«.

I trykt udgave: Bind 8 side 351 linje 30

◀ **hans Villie ... i Overensstemmelse med Faderens** : hentyder formentlig til Joh 6,38, hvor Jesus siger: »for jeg er kommet ned fra himlen, ikke for at gøre min egen vilje, men hans vilje, som har sendt mig.« Se også Joh 4,34 (351,24) og 7,16-17.

I trykt udgave: Bind 8 side 351 linje 34

◀ **han kom til sine Egne, og de ikke kjendte ham** : hentyder til Joh 1,10-11, hvor det om Kristus som det sande lys hedder: »Han var i verden, og verden var blevet til ved ham, og verden kendte ham ikke. Han kom til sit eget, og hans egne tog ikke imod ham.«

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 1

◀ **i Tjenerens ringe Skikkelse** : hentyder til Fil 2,7 (172,21).

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 2

◀ **bar Guds evige Plan** : hentyder formentlig til Ef 1,10, hvor Paulus taler om Guds »frelsesplan for tidernes fylde: at sammenfatte alt i Kristus, både det himmelske og det jordiske«. Se også Kol 1,19-20.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 2

◀ **han, den Eneste i hvem der er Frelse** : hentyder til ApG 4,12, hvor Peter siger om Jesus Kristus: »Og der er ikke frelse i nogen anden, ja, der er ikke givet mennesker noget andet navn under himlen, som vi kan blive frelst ved.«

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 3

◀ **til Overflod** : overflødig.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 4

◀ **Leflen** : sleske, overfladiske el. letsindige adfærd.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 6

◀ **Ikke Ediken har været en surere Drik for den Hellige** : hentyder til beretningen om Jesus på korset, hvor det fortælles, at en tog en svamp, fyldte den med eddike, satte den på en stang og gav Jesus noget at drikke, jf. Matt 27,48 og Joh 19,29.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 12

◀ **er Sandheden** : hentyder til Joh 14,6 (319,18).

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 15

◀ **for Moderen blive Sværdet ... igjennem hendes Hjerte** : hentyder til Luk 2,35, hvor Simeon siger til Jesu mor: »også din egen sjæl skal et sværd gennemtrænge«.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 21

◀ **piinligt** : pinefuldt.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 26

◀ **gjøre deres Hjerters Tanker aabenbare** : hentyder til Luk 2,34-35, hvor Simeon siger om Jesusbarnet: »see, denne er sat Mange i Israel til Fald og Opreisning, og til et Tegn, som imodsiges, (...) at mange Hierters Tanker skulle aabenbares« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 27

◀ **være Verdens Frelser** : Betegnelsen om Jesus som 'verdens frelser' anvendes i Joh 4,42, men se også Joh 3,17: »For Gud sendte ikke sin søn til verden for at dømme verden, men for at verden skal frelles ved ham.«

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 29

◀ **være Anstødsstenen** : hentyder til 1 Pet 2,8 (2,7 i NT-1819), hvor Peter skriver, at for dem, som ikke tror, er Kristus »en anstødssten, en klippe til at snuble over«.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 29

◀ **det foragtede Selskab med Syndere og Toldere** : 332,16. I øvrigt er der i de tre første evangelier adskillige beretninger om, at Jesus omgikkes toldere og syndere, som var foragtede.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 31

◀ **rystede paa Hovedet (...) spottende** : hentyder til beretningen i Matt 27,32-44 om Jesu korsfæstelse, hvor det fortælles: »Og de, der gik forbi, spottede ham og rystede på hovedet«, v. 39.

I trykt udgave: Bind 8 side 352 linje 33

◀ **den elskede Discipel fornægtede ham** : hentyder til Peters fornægtelse (344,7).

I trykt udgave: Bind 8 side 353 linje 4

◀ **Pilatus sagde: see hvilket Menneske** : frit citat fra Joh 19,5: »Og han [Pilatus] sagde til dem: see, hvilket Menneske!« (NT-1819). – **Pilatus**: 197,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 353 linje 6

◀ **Judas solgte Ham for tredive Secler** : hentyder til beretningen i Matt 26,14-16 om Judas (171,19), der opsøgte ypperstepræsterne og spurgte dem, hvad de ville betale ham for at forråde Jesus til dem; og de betalte ham 30 sølvpenge. NT-1819 har 'Sølv-Pennige'. 'Secler' er flertal af 'sekel', en hebr. vægtenhed (8,5, 11,4 el. 13,6 g af hhv. guld, sølv el. kobber), derefter møntenhed af tilsvarende værdi.

I trykt udgave: Bind 8 side 353 linje 9

◀ **Pilatus vilde sælge ham til endnu bedre Kjøb** : hentyder formentlig til beretningen i Joh 18,28-19,16 om Jesus for Pilatus, hvor det fortælles, at Pilatus forsøgte at fremstille Jesus, der stod anklaget for at ville gøre sig til jødernes konge, som et stakkels, ynkeligt menneske over for den rasende folkemængde ved at udstille ham med purpurkappe og tornekrone på og sige: »see, hvilket Menneske!« (353,6). Men da jøderne råbte: »Løslader du ham, er du ikke kejserens ven. Enhver, som gør sig selv til konge, sætter sig op imod kejseren«, v. 12, blev Pilatus bange og udleverede Jesus til at blive korsfæstet. Der kan også være tænkt på beretningen i Mark 15,1-15, hvor det fortælles, at da Pilatus ville gøre folkeskaren tilpas, løslod han Barabbas, der sad fængslet for oprør og drab, i stedet for Jesus, som han lod piske og udlevere til at blive korsfæstet, v. 15. – **bedre Kjøb**: mere fordelagtig købspris, billigere.

I trykt udgave: Bind 8 side 353 linje 9

◀ **er det muligt, Fader ... skeep ikke min, men Din Villie** : frit sammensat citat fra hhv. Matt 26,39, hvor Jesus bad i Getsemane Have: »min Fader, er det mueligt, da gaae denne Kalk fra mig! dog ikke som jeg vil, men som du vil«, og Luk 22,42: »Fader, vilde du tage denne Kalk fra mig! dog skeep ikke min Villie, men din!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 353 linje 22

◀ **Lydighed ... indtil Døden paa Korset** : hentyder til Fil 2,8 (323,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 353 linje 26

◀ **Han, der var Sandheden, og Veien og Livet** : hentyder til Joh 14,6 (319,18).

I trykt udgave: Bind 8 side 353 linje 30

◀ **udslukke Aanden** : kvæle ånden, afgang ved åndelig død. Spiller formentlig på Job 17,1: »Min Aand er fordervet, mine Dage ere udslukte« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 354 linje 9

◀ **Fyrighed** : ildfuld tænke måde, lidenskab.

I trykt udgave: Bind 8 side 354 linje 9

◀ **som man ellers siger om Skolelivet ... forskandset, stille, afsides** : jf. journalen NB2:143 fra aug. 1847: »Det kunde være fortjent, engang at fremstille det moderne Skolevæsen (...) og saa i Modsætning hertil den gamle Skole-Gang, da Skolen var et indesluttet Sted, da der endnu var Pathos i at tale om 'bag Skolens Mure' (ad modum [ligesom] bag Klosterets Mure) istedenfor at Skolen nu er en Gjennem-Gang«, SKS 20, 199,10-17 (se kommentarerne hertil).

I trykt udgave: Bind 8 side 354 linje 26

◀ **Høreren** : den, der hører; læreren.

I trykt udgave: Bind 8 side 354 linje 30

◀ **storme igjen** : besvare storm med storm, gå til modangreb.

I trykt udgave: Bind 8 side 354 linje 34

◀ **det er det kan**: det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 354 linje 34

◀ **bedrøve Aanden** : hentyder til Ef 4,30 (205,15).

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 4

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 9

◀ **et Barn skal vænnes fra ... ikke ... være som Eet med Moderen** : jf. »Stemning« nr. III i *Frygt og Bæven* (1843), i *SKS* 4, 110,17-21.

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 12

◀ **en Afdøen** : dvs. at afdø fra verden. Lignende udtryk er ofte anvendt i den pietistiske teologi og andagtslitteratur, jf. fx Johann Arndt *Fire Bøger om den sande Christendom* (206,10), 1. bog, 12. betragtning, »En Christen maa afdøe fra sit Hjertes Lyster og fra Verden, og leve i Christo«, og 13. betragtning, »Af Kjærlighed til Christum, og for den evige Herligheds Skyld, hvortil vi ere skabte og forløste, maae vi afdøe fra os selv og Verden«.

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 16

◀ **stille Timer** : 198,36.

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 17

◀ **det ene Fornødne** : hentyder til Luk 10,42 (134,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 19

◀ **Betryggelsen** : sikkerheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 23

◀ **man maa lære at lyde for at lære at herske** : spiller på ordsproget 'Den, som ikke har lært at lyde, lærer heller ikke at byde', optegnet som nr. 5747 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 1, s. 635.

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 25

◀ **at lade Gud raade** : I kladden tilføjer SK: »min Sjæl, hvad vil Du meer, lad Gud kun raade« (*Pap.* VII 1 B 181,6). Citat fra Th. Kingos salme »Nu rinder Solen op / Af Øster-Lide«, 9. strofe: »Du bedst min Tarv og Trang, / O Herre, kjender, / Tilmed er Lykkens Gang / I Dine Hænder; / Og hvad mig tjener bedst i alle Maade, / Du det tilforne seer, / Min Sjæl, hvad vil Du meer? / Lad Gud kun raade.« *Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo* (210,34), nr. 187, s. 397-401; s. 399. Salmen udkom som »Dend siette Morgen-sang« i Kingos *Aandelige Siunge-Koors første Part* (1674). DDS nr. 743.

I trykt udgave: Bind 8 side 355 linje 27

◀ **Gudsfrygt Viidsoms Begyndelse** : hentyder til Sl 111,10: »Herrens Frygt er Viidsoms Begyndelse, en god Underviisning for alle dem, som gjøre derefter; hans Priis bestaaer altid«, i Jens Møllers oversættelse af »Psalmerne« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 280. Med udtrykket hentyder SK formentlig også til den da. hegelianske debat i 1830'erne, om det er gudsfrygt el. tvivl, der er filosofiens grundprincip (288,31). I sin anmeldelse af J.L. Heibergs *Indlednings-Foredrag til det logiske Cursus i Maanedsskrift for Litteratur* bd. 16, Kbh. 1836, s. 518, skrev Martensen med direkte henvisning til det anførte udtryk: »Valgsproget hedder nu: Tvivl er Begyndelse til Viidsom«. Og i det første nummer af sit tidsskrift *Perseus* skrev Heiberg i sin »Recension over Hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære«, s. 35: »Tvivlen er (...) det filosofiske Systems Begyndelse, og forsaavidt ligeledes Begyndelsen til Viidsom«. Sognepræst W.H. Rothe havde i *Læren om Treenighed og Forsoning. Et speculativt Forsøg*, Kbh. 1836, ktl. 746, s. 516-518, hævdet, at et filosofisk system bør være bygget på den gamle sætning: »Gudsfrygt er Begyndelsen til Viidsom«, og ikke som den nyere filosofi bero på valgsproget: »Tvivl er Begyndelse til Viidsom«.

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 4

◀ **fornummet** : fornemmet, erfaret.

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 8

◀ **mættes med Uro** : hentyder til Job 7,4, hvor Job siger: »Naar jeg lagde mig, da sagde jeg: naar skal jeg staae op? og naar faaer Aftenen naaet sit Maal? og jeg blev mæt af Uroligheder indtil Tusmørket« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 12

◀ **Guds Raad til** : dvs. Guds plan el. bestemmelse for, se fx ApG 2,23, hvor Peter i sin pinseprædiken siger om Jesus til jøderne: »da han efter Guds besluttede Raad og Forsyn var given hen, toge I, og korsfæstede ved ugudelige Hænder, og ihjelsloge ham« (NT-1819). Se også ApG 4,28; 20,27; Ef 1,9-12.

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 23

◀ **er gjort Fyldest for Skylden** : ydet fuld erstatning for (på menneskenes vegne over for Gud), opfyldt de krav, Gud har til menneskene om fyldestgørende gengæld for skylden el. synden. Udtrykket indgår i bortsendelsesordene efter altergang: »Den korsfæstede og atter opstandne Christus Jesus, som nu har bespiset og skienket Eder med sit hellige Legem og Blod, hvormed han har fyldestgjort for alle Eders Synder«, *Forordnet Alter-Bog* (229,13), s. 254. Bagved ligger det klassisk dogmatiske begreb 'fraterna Jesu Christi reconciliatio' ('Jesu Christi broderlige genoprettelse/forsoning').

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 23

◀ **Gud, som giver ... at udrette** : hentyder til Fil 2,13 (123,10).

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 30

◀ **giver Væxten** : hentyder til 1 Kor 3,6, hvor Paulus skriver: »Jeg plantede, Apollos vandede, men Gud gav Væxt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 30

◀ **giver Fuldkommelsen** : hentyder til Fil 1,6 (123,10).

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 30

◀ **den lægger ingen Alen til Din Væxt** : hentyder til Matt 6,27, se SKS 8, 259,13f.

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 31

◀ **den bedrøver kun Aanden** : hentyder til Ef 4,30 (355,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 356 linje 33

◀ **Cheruben ... hindre Adam i at vende tilbage til Paradiis** : sigter til slutningen af syndefaldsberetningen i 1 Mos 3,1-24: »Han [Gud] jog mennesket ud, og øst for Edens Have anbragte han keruberne og det lynende flammesværd til at vogte vejen til livets træ.« – **luende Glavind**: flammende sværd, flammesværd. Udtrykket anvendes i S.B. Hersleb *Lærebog i Bibelhistorien. Udarbejdet især med Hensyn paa de høiere Religionsklasser i de lærde Skoler*, 3. opl., Kbh. 1826 [1812], ktl. 186 og 187, s. 5: »Og han [Gud] satte Cheruber med luende Glavind for at vogte Veien derhen.« GT-1740 har »blinkende Sverd«.

I trykt udgave: Bind 8 side 357 linje 15

◀ **en af de gamle Profeter ... bærer sin Gud ... bærer sine Troende** : sigter til profeten Esajas' beskrivelse af afguderne i modsætning til den sande Gud i Es 46,1-7, hvor det i v. 7 hedder om afgudsdyrkerne, at de »løfter den [afguden] op på skulderen og bærer den«, og hvor Gud i v. 4 siger til israelitterne: »Til I bliver gamle, er jeg den samme, / til I bliver grå, bærer jeg på jer. / Det har jeg gjort, og jeg vil stadig løfte jer, / bære på jer og bringe jer i sikkerhed.«

I trykt udgave: Bind 8 side 357 linje 19

◀ **Kundskab om den eneste sande Gud** : hentyder til Joh 17,3, hvor Jesus i sin ypperstepræstelige bøn siger om alle dem, Gud har givet ham: »Og dette er det evige liv, at de kender dig, den eneste sande Gud, og ham, du har udsendt, Jesus Kristus.«

I trykt udgave: Bind 8 side 357 linje 21

◀ **De Kyndige antage ... den ædleste Skabning** : hentyder formentlig til en i romantikken udbredt naturfilosofisk udviklingsteori, jf. fx H. Steffens *Anthropologie* bd. 1-2, Breslau 1822, ktl. 795-796; især bd. 2.

I trykt udgave: Bind 8 side 357 linje 35

◀ **Vistnok** : sikkert og vist.

I trykt udgave: Bind 8 side 358 linje 12

◀ **Tilforladelighed** : ubetinget pålidelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 358 linje 22

◀ **ikke Svig i dens Mund** : hentyder til 1 Pet 2,22 (332,26).

I trykt udgave: Bind 8 side 358 linje 24

◀ **Skolen for Livet** : spiller på det lat. udtryk 'non scholæ, sed vitæ discimus' ('vi lærer ikke for skolen, men for livet'), jf. Seneca d. Yngre (4 f.Kr. - 65 e.Kr.) *Epistolæ morales*, kap. 106, 12. Udtrykket har ofte været anvendt som valgsprog for skoler, bl.a. Lyceum i København, hvor det stod over indgangen.

I trykt udgave: Bind 8 side 358 linje 29

◀ **70 Aar** : Denne traditionelle angivelse af den tid, et menneske har at leve, går tilbage til Sl 90,10: »Vore leveår kan være halvfjerds, eller firs, hvis kræfterne slår til.«

I trykt udgave: Bind 8 side 359 linje 6

◀ **udføre** : udfolde, gøre rede for.

I trykt udgave: Bind 8 side 359 linje 10

◀ **Skuffelse** : bedrag, illusion.

I trykt udgave: Bind 8 side 359 linje 12

◀ **bedaarer** : vildleder, narrer, fortryller.

I trykt udgave: Bind 8 side 359 linje 13

◀ **man maa krybe, inden man kan gaae** : spiller på ordsproget 'Man må krybe, til man lærer at gå', optegnet som nr. 810 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 30.

I trykt udgave: Bind 8 side 359 linje 18

◀ **en af Kirkens ældste Lærere ... »De ... skulle blive yngre.«** : I marginen til kladden har SK tilføjet: »Hermæ Pastor. / Visiones, Visio III, Cap. XI, XII« (*Pap. VII 1 B 181,7*). Hermed sigtes til »Visio III« (»Tredje syn«), kap. 11-13, i »Hermæ Pastor. / Liber primus, / qui inscribitur: / Visiones« (»Hermas' Hyrde. / Første bog, / som bærer titlen: / Synerne«), i *Patrum apostolicorum opera* (*De apostolske Fædres værker*), udg. af C.J. Hefele, 3. udg. Tübingen 1847 [1839], ktl. 152, s. 344f. Citatet findes i »Tredje syn«, kap. 13 (v. 4), s. 345: »Qui ergo poenitentiam egerint integre, juniores erunt«. Hermas er en frigiven rom. slave, der formentlig mellem år 120 og 140 e.Kr. nedskrev sine fem syner, tolv bud og ti lignelser i apokalypsen el. åbenbaringsskriftet *Hyrden*, der blev optaget i skriftgruppen *De apostolske Fædre*, en betegnelse, som går tilbage til slutningen af det 17. årh., da disse skrifter første gang blev udgivet samlet. I dag er man af den opfattelse, at de ældste af disse skrifter stammer fra det 1. årh., mens hovedparten er fra første halvdel af det 2. årh. - **benaaedede**: begunstigede.

I trykt udgave: Bind 8 side 359 linje 28

◀ **ingen uden (...) Intet uden** : ingen anden end (...) intet andet end.

I trykt udgave: Bind 8 side 360 linje 11

◀ **Den, der var og er Sandheden** : hentyder til Joh 14,6 (319,18).

I trykt udgave: Bind 8 side 360 linje 14

◀ **Den, der vidste Alt** : hentyder til Joh 18,4 (351,30).

I trykt udgave: Bind 8 side 360 linje 15

◀ **Christus, som Menneske** : 195,23 og 323,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 360 linje 17

◀ **hans Villies evige Overeensstemmelse med Faderens** : 351,34.

I trykt udgave: Bind 8 side 360 linje 19

◀ **han fornødrede sig selv, og blev lydige** : hentyder til Fil 2,8 (323,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 360 linje 21

◀ **erkyndige (...) os** : forhører os.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 3

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 3

◀ **det er**, vi: det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 4

◀ **»som et Træ ... med unyttig Deilighed« (Viisd. 10, 7)** : frit citat fra Visd 10,7: »Træer, som bære Frugt med unyttig Deilighed« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 7

◀ **mistrøstende** : til ingen trøst, nedtrykkende, forstemmende.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 9

◀ **et godt Ord ... som et Guldæble i en Sølv-Skaal** : hentyder til Ordsp 25,11: »Som Guldæble i udgravne [graverede] Sølv-Skaaler, saa [således] er et Ord, som tales i sin Tiid« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 11

◀ **prøvet Sølv**: som har en vis foreskrevet finhed; ægte.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 14

◀ tages **tilfølg**: til efterretning.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 16

◀ **sandes** : erkendes som sand.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 17

◀ **en Konge taler ... det er idel Forfængelighed** : hentyder til Præd 5,9: »Hvo [hvem] som elsker Penge, bliver aldrig mæt af Penge; og hvo som elsker Rigdom, faaer dog ikke Gavn deraf. Dette er ogsaa Forfængelighed«, i Jens Møllers oversættelse af »Prædikerens Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 427. Udtrykket 'idel Forfængelighed' stammer fra Præd 1,1, s. 414. 'Forfængelighed' står her i betydningen 'tomhed'. – **Konge**: dvs. Salomo (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 18

◀ **Herrens Navn være lovet** : citat fra Job 1,21. Efter at Job har fået underretning om, at hans okser og æsler er blevet stjålet, nogle af hans karle hugget ned, hans får og andre karle ramt af lyn, hans kameler stjålet og endnu nogle karle hugget ned, hans sønner og døtre dræbt, da en storm væltede det hus, hvor de opholdt sig, siger han: »Nøgen kom jeg af min Moders Liv, og nøgen skal jeg vende did tilbage; Herren gav, og Herren tog, Herrens Navn være lovet!« Jens Møllers oversættelse af »Jobs Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 3f.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 24

◀ **den Forsøgte** : den hårdt prøvede; sigter til Job, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 8 side 361 linje 25

◀ **efter de hellige Evangelisters ... med den Herre Jesum** : sigter til evangelisterne Matthæus, Markus, Lukas og Johannes' beretninger om Jesu korsfæstelse sammen med to røvere, den ene ved hans højre, den anden ved hans venstre side, se Matt 27,38; Mark 15,27-28; Luk 23,32-34; og Joh 19,18.

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 6

◀ **Røverens Ord er talt ... i Dødens Øieblik** : hentyder til beretningen om de to røvere på korset i Luk

23,39-43, hvor det fortælles, at den ene af dem spottede Jesus, og at den anden satte den spottende i rette med ordene: »frygter ei heller du for Gud, da du er under samme Dom. Og vi vel [så sandt] med Rette; thi vi faae det, vore Gierninger have forskyldt; men denne [Jesus] handlede intet uskikkeligt.« Hvorefter han henvendt til Jesus sagde: »Herre, kom mig ihu, naar du kommer i dit Rige.« V. 40-43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 7

◀ **betrygge for** : stå inde for, garantere.

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 9

◀ **kommer hid ... før Verdens Grundvold blev lagt** : frit citat fra beretningen om verdensdommen i Matt 25,31-46, hvor det fortælles, at når Menneskesønnen (293,27) kommer igen, skal han tage sæde på sin trone, skille alle folkeslag, som en hyrde skiller bukkene fra fårene, stille fårene ved sin højre og bukkene ved sin venstre side og sige til fårene: »kommer hid, min Faders Velsignede! arver det Rige, som Eder er beredt, fra Verdens Grundvold blev lagt«, v. 34 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 20

◀ **endnu idag skal Du være med mig i Paradiis** : frit citat fra Luk 23,43, hvor Jesus siger til den anden røver (362,7): »sandelig siger jeg dig, i Dag skal du være med mig i Paradiis« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 23

◀ **Den anden Røver spottede ... paa Korset** : hentyder til Luk 23,39, hvor det fortælles, at den første røver spottede Jesus (362,7) og sagde: »er du den Christus, da frels dig selv og os« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 23

◀ **Evangelisten Lucas ... »Vi faae ... denne handlede intet Uskikkeligt.«** : citat fra Luk 23,41 (362,7). – **forskyldt**: gjort sig skyldig til. – **handlede intet Uskikkeligt**: gjorde intet ondt el. forkert.

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 26

◀ **lider skyldig** : lider som skyldig (selvforskyldt), dvs. med rette.

I trykt udgave: Bind 8 side 362 linje 32

◀ **Skyldig? - Ikke-Skyldig?** : hentyder formentlig til »'Skyldig?' - 'Ikke-Skyldig?' En Lidelseshistorie. Psychologisk Experiment« af pseudonymet Frater Taciturnus, tredje del af *Stadier paa Livets Vei* (1845), i *SKS* 6, 173-454.

I trykt udgave: Bind 8 side 363 linje 1

◀ **i Hjertets skjulteste Afkrog ... Gud er Dommeren** : hentyder til Hebr 4,12: »For Guds ord er levende og virksomt og skarpere end noget tveægget sværd; det trænger igennem, så det skiller sjæl fra ånd og marv fra ben og er dommer over hjertets tanker og meninger.«

I trykt udgave: Bind 8 side 363 linje 5

◀ **den faste Borg** : hentyder formentlig til Martin Luthers gendigtning af Sl 46 i salmen »Vor Gud han er så fast en Borg« (1529, da. 1533), optaget som nr. 190 i *Evangelisk-kristelig Psalmebog* (1798) og i J.P. Mynsters oversættelse som den sidste salme uden nummer i hans *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845 (ktl. 197), s. 58.

I trykt udgave: Bind 8 side 363 linje 9

◀ **Miskjendelse** : fejlkendelse, fejlvurdering.

I trykt udgave: Bind 8 side 363 linje 10

◀ **grundende** : som er og virker i grunden.

I trykt udgave: Bind 8 side 363 linje 27

◀ **hvis han er skyldig ... da mener hun sin Elskov rædsom tabt** : jf. afsnittet om Agnete og Havmanden i *Frygt og Bæven* (1843), i *SKS* 4, 183-191.

I trykt udgave: Bind 8 side 363 linje 32

◀ **grundet i** : af den grund.

I trykt udgave: Bind 8 side 364 linje 19

◀ **70 Aar** : 359,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 364 linje 21

◀ **fører** : leder, styrer (165,30).

I trykt udgave: Bind 8 side 364 linje 21

◀ **denne mørke Tale** : denne gåde; hentyder til 1 Kor 13,12, hvor Paulus skriver: »Thi nu see vi ved et Speil, i en mørk Tale, men da skulle [skal] vi see Ansigt til Ansigt; nu kiender jeg i stykkeviis, men da skal jeg erkiende, ligesom jeg og [også] er kiendt« (NT-1819). Se også 4 Mos 12,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 364 linje 22

◀ **Gud ikke var Kjærlighed** : spiller på 1 Joh 4,8 (176,29).

I trykt udgave: Bind 8 side 364 linje 25

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 364 linje 27

◀ **som paa det Uvisse** : hentyder til 1 Kor 9,26 (274,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 7

◀ **Den, som holder ... alle Dine Skjebner i sin Haand ... tvetydig** : jf. kap. 3, § 2, »Angest dialektisk bestemt i Retning af Skjebne«, i *Begrebet Angest* (1844), i *SKS* 4, 399-405.

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 10

◀ **forborgne** : hemmelige, hemlighedsfulde, skjulte.

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 12

◀ **Underfundighed** : lumskhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 14

◀ **Raad** : plan, bestemmelse (356,23).

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 16

◀ **at et Menneske i Forhold til Gud ikke blot altid har Uret** : jf. »Ultimatum«, en prædiken med temaet »Det Opbyggelige, der ligger i den Tanke, at mod Gud have vi altid Uret«, i anden del af *Enten – Eller* (1843), i *SKS* 3, 315-332.

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 21

◀ **tage Forargelse** : tage anstød (så man falder fra troen på Guds kærlighed).

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 25

◀ **betrygget** : sikret.

I trykt udgave: Bind 8 side 365 linje 34

◀ **faaer (...) under Øine** : møder uforsagt.

I trykt udgave: Bind 8 side 366 linje 10

◀ **synder ved at sove** : spiller på ordsproget 'Den som sover, han synder ikke' (247,11), der nu og da tilføjes eftersætningen: 'med mindre han synder ved at sove'.

I trykt udgave: Bind 8 side 366 linje 14

◀ **i Skriften tales om at lide Skibbrud paa Troen** : sigter til 1 Tim 1,19, hvor Paulus til Timotheus skriver

om nogle, der har afvist den gode samvittighed »og lede Skibbrud paa Troen« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 366 linje 15

◀ **Spiger** : stort søm.

I trykt udgave: Bind 8 side 366 linje 25

◀ **den guddommelige Sammenføjning i et Menneske** : spiller forment på Ef 2,19-22, hvor Paulus skriver til efeserne, at de er blevet »Guds Huusfolk, opbyggt paa Apostlernes og Propheternes Grundvold, saa Jesus Christus selv er Hoved-Hjørnestenen, paa hvilken den ganske Bygning sammenføjet voxer til et helligt Tempel i Herren; paa hvilken ogsaa I tillige blive bygte til Guds Bolig i Aanden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 366 linje 27

◀ **Tilhold** : tilholdssted.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 1

◀ **bygget paa Sand** : hentyder til Matt 7,26, hvor Jesus siger til folkeskaren: »Men enhver, som hører disse ord og ikke handler efter dem, skal ligne en tåbe, som har bygget sit hus på sand.«

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 1

◀ **Ham, der for Gud var uden Skyld** : hentyder formentlig til Hebr 4,15, hvor det om Jesus som ypperstepræst hedder, at han »er blevet fristet i alle ting ligesom vi, dog uden synd«. Se også 2 Kor 5,21; Hebr 7,26; og 1 Pet 2,22.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 5

◀ **med Frygt og Bæven** : hentyder til Fil 2,12-13 (128,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 6

◀ **Guds Hemmeligheder** : Dette og lignende udtryk forekommer flere gange i NT, se fx 1 Kor 4,1; Ef 1,9; 3,9; og Kol 1,26-27; 2,2.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 12

◀ **Hedenskabets Forestilling ... en evigt brændende Tørst** : henviser til myten om Tantalos, konge i Sipylos i Lydien. For at prøve gudernes visdom slagtede han sin søn Pelops og bød dem til gilde på kødet. Imidlertid genoplivede guderne Pelops og straffede Tantalos med evig tørst og sult, idet de stillede ham lige til halsen i vand, der sank, så snart han bøjede sig, og lige over hans hoved lod de en bugnende æblegren hænge, der svirpede til vejrs, i samme øjeblik han strakte hånden op efter frugterne. I *Odysseen*, 11. sang, 581-592, lader Homer Odysseus se Tantalos og hans kvaler i underverdenen.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 12

◀ **mistrøstes** : tabe fortrøsningsen el. tilliden til.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 19

◀ **han raabte: ... hvi haver Du forladt mig** : frit citat fra Matt 27,46, hvor det fortælles, at Jesus råbte på korset: »min Gud! min Gud! hvorfor haver du forladt mig« (NT-1819). – **hvi**: hvorfor.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 19

◀ **Luther ... neppe vovede sig til at prædike over** : En kilde til denne oplysning har ikke kunnet identificeres. – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustinermunk, prof. i Wittenberg, kirkereformator.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 23

◀ **vandet og usmageligt** : udvandet og uden smag.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 29

◀ **hiin Konge kaldet en Prædiker** : sigter til kong Salomo (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 33

◀ **Kamelhaarskjortel** : If. Matt 3,4 bar Johannes Døber klæder af kamelhår.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 34

◀ **det at boe i en Ørk** : If. Matt 3,1-3 trådte Johannes Døber frem og prædikede til omvendelse i Judæas ørken.

I trykt udgave: Bind 8 side 367 linje 36

◀ **omvender Eder** : hentyder til Matt 3,2, hvor Johannes Døber prædiker: »Omvender Eder, thi Himmeriges Rige er kommen nær« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 368 linje 2

◀ **det ... »jeg er en Prophet«** : hentyder til beretningen om Johannes Døbers vidnesbyrd i Joh 1,19-34, hvor det fortælles, at jøderne i Jerusalem sendte præster og levitter ud for at spørge Johannes Døber, hvem han var, om han var Elias el. profeten. Da han svarede nej, spurgte de: »Hvem er du da? (...) hvad siger du om dig selv?« Og han svarede: »Jeg er 'en, der råber i ørkenen: Jævn Herrens vej!' som profeten Esajas har sagt.«

I trykt udgave: Bind 8 side 368 linje 3

◀ **siger Skriften: »Han blev regnet mellem Overtrædere«** : frit citat fra Luk 22,37, hvor Jesus siger til disciplene: »et bør endnu fuldkommes [opfyldes] paa mig, hvad skrevet er: han er og [også] regnet iblandt Overtrædere« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 368 linje 12

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 368 linje 17

◀ **den jødiske ... hellige Mænd, som skulle prædike Bod** : sigter til de gammeltestamentlige profeter. I 2 Kong 4,9 kaldes profeten Elisa en hellig 'Guds Mand'; og i kaldelsen af Jeremias til profet siger Gud, at han har 'helliget' ham. Hvad angår profeternes bodsprædiken, se fx Es 6,5-13. – **skulle:** skal.

I trykt udgave: Bind 8 side 368 linje 22

◀ **vee Eder** : se fx Es 1,4; 30,1; Jer 23,1; og især Sir 2,14; 41,11.

I trykt udgave: Bind 8 side 368 linje 27

◀ **Gud være mig arme Synder naadig** : hentyder til Luk 18,13 (157,13), som dog ikke har ordet 'arme'. I sin prædiken til 11. søndag efter trinitatis over Luk 18,9-14 siger Martin Luther: »Ak Gud, der seer jeg paa Tolderen, at du er arme Syndere naadig!« *En christelig Postille sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283; bd. 1, s. 467-482; s. 477, 1. sp.

I trykt udgave: Bind 8 side 368 linje 28

◀ **pukkede (...) paa** : påberåbte sig, pralede af.

I trykt udgave: Bind 8 side 369 linje 17

◀ **»sin glimrende Synd« som paa en Dyd** : 240,28.

I trykt udgave: Bind 8 side 369 linje 18

◀ **hans fortærende Vrede** : Guds vrede omtales mange gange i GT, men også adskillige gange i NT. I GT er det et tilbagevendende udtryk, at Guds vrede 'blusser op' som ild, hvorfor hans vrede ofte beskrives som 'flammende' og 'glødende' og som noget, der kan 'brænde' og 'fortære', se fx 2 Mos 15,7, hvor det om Gud hedder: »du skal udsende din Vrede, den skal fortære dem [Guds modstandere] som Straa« (GT-1740). Se også Hebr 12,29: »vor Gud er en fortærende Ild« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 369 linje 24

◀ **Striden om at retfærdiggjøre Gud** : sigter til striden om at retfærdiggjøre Guds godhed og forsyn i forhold til menneskets frihed og det onde i verden, ofte omtalt som theodicéproblemet; udtrykket 'theodicé' (af gr. 'gudsforsvar') stammer fra den ty. filosof G.W. Leibniz, jf. hans *Essais de Théodicée sur la Bonté de Dieu, la liberté de l'Homme et l'Origine du Mal* (1710), som SK havde på fr. i *God. Guil. Leibnitii opera philosophica, quae exstant*, udg. af J.E. Erdmann, bd. 1-2, Berlin 1839-40, ktl. 620, og i ty. oversættelse i

Herrn Gottfried Wilhelms, Freyherrn von Leibnitz, Theodicee, das ist, Versuch von der Güte Gottes, Freyheit des Menschen, und vom Ursprunge des Bösen, udg. af J.C. Gottsched, 5. udg., Hannover og Leipzig 1763 [1710], ktl. 619. Se i øvrigt notesbog 13:23-24, i SKS 19, 390-394, og kommentarerne dertil.

I trykt udgave: Bind 8 side 369 linje 31

◀ **Tvivlen ... stormer mod Troen** : frit citat fra 6. strofe i salmen »Vor Tro er den Forvisning paa« af den ty. præst og salmedigter J.H. Schrader (1731), overs. til da. af H.A. Brorson (1735). SK citerer her fra 4. strofe i J.P. Mynsters *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog* (363,9), hvor salmen er bearbejdet og forkortet fra 11 til 6 strofer: »Det Ord, det Ord mig giver Ro Og er mit faste Anker, Naar Tvivlen stormer mod min Tro Med mange vilde Tanker; Mig ængster Frygten ikke meer, Ved Troen jeg Guds Naade seer, Og Hiertet vorder stille«, s. 36. I Brorsons oversættelse lyder de to citerede linier: »Naar Satan stormer mod min Troe / Med mange tvivlsomm' Tanker«, *Psalmes og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson*, udg. af J.A.L. Holm, 2. opl., Kbh. 1838 [1830], ktl. 200, nr. 126, s. 395. DDS nr. 577.

I trykt udgave: Bind 8 side 369 linje 34

◀ **Skyldens Bevidsthed** : bevidsthed om skylden, skyldbevidstheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 370 linje 8

◀ **det Løgnagtige om at gennemtænke Tvivlen** : se journalen NB:121 fra jan. 1847: »Man vil indbilde os, at Indvendingerne mod Xstd. komme af Tvivlen. Dette er aldeles en Misforstaaelse. Indvendingerne mod Xstd komme af Insubordination [ulydighed, opsætsighed, respektløshed], Ulyst til at lyde, Oprør mod al Auctoritet. Derfor har man hidtil kjæmpet i Luften med Indvendingerne, fordi man har kjæmpet intellectuelt med Tvivlen, istedenfor at der skal kjæmpes ethisk med Oprøret.« SKS 20, 87,25-30; se kommentarerne dertil.

I trykt udgave: Bind 8 side 370 linje 12

◀ **Skriften siger ... hver Mund skal tilstoppes** : sigter dels til Gal 3,22, hvor Paulus skriver: »Men Skriften haver indsluttet Alt under Synd, at Forjættelsen ved Jesu Christi Tro skulde blive givet dem, som troe« (NT-1819), dels til Rom 3,19, hvor Paulus skriver: »Men vi vide, at hvadsomhelst Loven siger, siger den til dem, som ere under Loven; saa at hver Mund skal tilstoppes, og al Verden være skyldig for Gud« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 370 linje 15

◀ **ikke kan svare Eet til Tusinde** : dvs. ikke kan besvare én ud af tusind anklager; hentyder til Job 9,2-3, hvor Job siger: »hvorledes skulde et Menneske være retfærdig for Gud? Og han haver Lyst til at trætte [gå i rette] med ham, saa kan han ikke svare ham eet af tusinde« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 370 linje 20

◀ **Glæden og atter siger jeg Glædens** : spiller på Fil 4,4, hvor Paulus skriver til filipperne: »Glæder Eder i Herren altid; atter siger jeg: glæder Eder!« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 370 linje 34

◀ **at begynde med Intet** : hentyder til princippet om, at filosofien skal begynde med intet. Allerede i *Af en endnu Levendes Papirer* (1838) henviser SK til »Hegels store Forsøg paa at begynde med Intet« (SKS 1, 17,15) og skriver i første del af *Enten - Eller* (1843), »at det ingenlunde er Philosophien saa vanskeligt at begynde. Langtfra; den begynder jo med Intet, og kan altsaa altid begynde« (SKS 2, 48,27). Og i en optegnelse, der bærer overskriften »Begyndelsens Dialektik. Scene i Underverdenen«, på to løse blade fra 1845 lader han Sokrates spørge Hegel, hvilken forudsætning han går ud fra, og Hegel svare: »fra slet ingen«, og lidt efter føje til: »jeg gaaer ud fra Intet« (*Pap.* VI A 145). I indledningen til *Wissenschaft der Logik* kræver Hegel, at logikken skal begynde med 'den rene væren', der imidlertid er identisk med 'intet', jf. *Wissenschaft der Logik*, udg. af L. von Henning, bd. 1,1-2, Berlin 1833-34 [1812-16], ktl. 552-554; bd. 1,1, i *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Werke. Vollständige Ausgabe* bd. 1-18, Berlin 1832-45; bd. 3, s. 59-74 (*ub.* bd. 4, s. 69-84). Den da. hegelianer J.L. Heiberg gjorde tanken om, at filosofien må 'begynde med intet', til et slagordsagtigt princip; jf. fx § 1-8 i hans artikel »Det logiske System« i tidsskriftet *Perseus* (288,31), nr. 2, aug. 1838, s. 1-45, og § 26-27 i hans *Grundtræk til Philosophiens Philosophie, eller den speculative Logik*, Kbh. 1832, s. 11. Dette princip er nært forbundet med ideen om, at man skal tvivle om alt for at kunne begynde uden forudsætninger (288,31).

I trykt udgave: Bind 8 side 371 linje 14

◀ **brændende i Aanden** : hentyder til Rom 12,11, hvor Paulus skriver til romerne: »Vær ikke tøvende i jeres iver, vær brændende i ånden, tjen Herren.«

I trykt udgave: Bind 8 side 371 linje 21

◀ **forsøgt** : prøvet.

I trykt udgave: Bind 8 side 371 linje 28

◀ Er **og** dette: også, ligeledes.

I trykt udgave: Bind 8 side 372 linje 17

◀ **noget Opgivet** : noget, der er stillet som opgave.

I trykt udgave: Bind 8 side 372 linje 35

◀ **Møie** : besvær.

I trykt udgave: Bind 8 side 373 linje 25

◀ **Fra Hjertet udgaaer Livet** : hentyder til Ordsp 4,23 (179,7).

I trykt udgave: Bind 8 side 373 linje 26

◀ **uden** Syndens: undtagen, bortset fra.

I trykt udgave: Bind 8 side 373 linje 28

◀ **Skabningen maa døe, naar Gud tager sin Aande tilbage** : hentyder dels til Job 34,14-15, hvor Elihu siger: »Dersom han [Gud] vilde henvende sin Hu til dem [menneskene], og drage sin Aand og sin Livsaand til sig: da maatte alt Kjød opgive Aanden tilsammen, og Mennesket blive til Støv igjen«, i Jens Møllers oversættelse af »Jobs Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 77. Dels til Sl 104,29: »tager du deres Aand fra dem [skabningerne], da bortdøe de, og vende tilbage til Støv igjen«, i Jens Møllers oversættelse af »Psalmerne« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* bd. 1, s. 263.

I trykt udgave: Bind 8 side 373 linje 30

◀ **lønligt** : skjult, hemmeligt.

I trykt udgave: Bind 8 side 373 linje 35

◀ **Visse** : vished.

I trykt udgave: Bind 8 side 374 linje 9

◀ **skulke sig nogen Tid hen** : luske sig igennem for en tid.

I trykt udgave: Bind 8 side 374 linje 14

◀ **slaaer Øiet ned ... hvad han er Gud skyldig** : hentyder til Luk 18,13 (157,13).

I trykt udgave: Bind 8 side 374 linje 19

◀ **en Skummelhed** : noget uklart, uigennemtrængeligt, dunkelt, frygt vækkende.

I trykt udgave: Bind 8 side 374 linje 31

◀ **Loven** : sigter til den paulinsk-lutherske lære om forholdet mellem lov og evangelium, hvor loven dømmer mennesket, se fx Rom 7, og er en tugtemester til Kristus, se Gal 3,23-24 (346,22), mens evangeliet er det glædelige budskab om, at »Kristus er enden på loven til retfærdighed for enhver, som tror«, Rom 10,4.

I trykt udgave: Bind 8 side 375 linje 26

◀ **Tvivlen er Begyndelsen** : 288,31 og 356,4.

I trykt udgave: Bind 8 side 375 linje 27

◀ **saa længe der er Liv er der Haab** : talemåde efter Præd 9,4: »for alle dem, som leve, er der Haab« (GT-1740), optegnet som nr. 1022 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 38.

I trykt udgave: Bind 8 side 375 linje 34

◀ **det Trøstelige** : det trøstende, det trøsterige.

I trykt udgave: Bind 8 side 376 linje 20

◀ **tænk paa mig, naar Du kommer i Dit Rige** : frit citat fra Luk 23,42 (362,7).

I trykt udgave: Bind 8 side 376 linje 33

◀ **er grundet i** : har sin grund deri.

I trykt udgave: Bind 8 side 377 linje 4

◀ **et evigt svælgende Dyb befæstet** : spiller på Luk 16,26 (169,11).

I trykt udgave: Bind 8 side 377 linje 10

◀ **Landshøvdingen** : dvs. Pilatus (197,6).

I trykt udgave: Bind 8 side 377 linje 13

◀ **hans Liv var Lydighed** : hentyder til Fil 2,8 (323,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 377 linje 18

◀ **Dødens Smerter omspændte mig** : hentyder til 2 Sam 22,5, hvor David synger: »Dødens Bølger omspændte mig« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 377 linje 27

◀ **uden for** den Trodsige: undtagen for, for andre end.

I trykt udgave: Bind 8 side 377 linje 29

◀ **til Forargelse** : til anstød.

I trykt udgave: Bind 8 side 377 linje 31

◀ **udviklet** : udredt, gjort rede for, fremført.

I trykt udgave: Bind 8 side 378 linje 18

◀ **være et Menneske (...) om Hjertet** : ligge et menneske på hjerte, være dets egentlige, inderste mening.

I trykt udgave: Bind 8 side 378 linje 25

◀ **Lysten driver Arbejdet** : spiller på ordsproget 'Lysten driver værket' (el. 'Det er lysten, der driver værket'), optegnet som nr. 1693 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 64.

I trykt udgave: Bind 8 side 378 linje 26

◀ **betrygger** : sikrer.

I trykt udgave: Bind 8 side 378 linje 33

◀ **hiint oplæste Ord** : dvs. Luk 23,41, se SKS 8, 362,28f.

I trykt udgave: Bind 8 side 378 linje 35

◀ **Trediemand** : 227,35.

I trykt udgave: Bind 8 side 379 linje 23

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 379 linje 26

◀ **Job** : fra landet Us i det sydlige Palæstina, hovedpersonen i Jobs Bog (361,25).

I trykt udgave: Bind 8 side 379 linje 26

◀ **Slægten** : menneskeslægten, menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 379 linje 29

◀ **han siger ... »Har du lagt Mærke til min Tjener Job?«** : frit citat fra Job 1,8: »Og Herren sagde til Satan: haver du givet Agt paa min Tjener Job? thi der er Ingen som han paa Jorden, en redelig og oprigtig Mand, som frygter Gud og viger fra det Onde«, i Jens Møllers oversættelse af »Jobs Bog« i *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 2. Se også Job 2,3, s. 4.

I trykt udgave: Bind 8 side 379 linje 32

◀ **hans Liv og hans Vandel ... for Guds Aasyn** : hentyder til Job 1,1, hvor det hedder om Job: »han var redelig og oprigtig, og frygtede Gud og veeg fra det Onde«, *Det Gamle Testaments poetiske og prophetiske Skrifter* (124,21) bd. 1, s. 1 (379,32).

I trykt udgave: Bind 8 side 380 linje 2

◀ **et Menneske altid har Uret mod Gud** : 365,21.

I trykt udgave: Bind 8 side 380 linje 17

◀ **Gud er den Hellige** : jf. kap. 1, afsnit 3, »Hvad Skriften lærer om Guds Væsen og Egenskaber«, § 9, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 15: »Gud er *hellig*, og elsker altid det Gode, men haver den største Mishag til alt det, som er ondt.«

I trykt udgave: Bind 8 side 380 linje 27

◀ **Skyldens Bevidsthed** : bevidsthed om skylden, skyldbevidstheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 381 linje 28

◀ **Guds Almagt** : jf. kap. 1, afsnit 3, »Hvad Skriften lærer om Guds Væsen og Egenskaber«, § 3, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 13: »Gud er *almægtig*, og kan gjøre alt, hvad han vil, uden Møje [besvær]. Men han gjør ikkun [kun] det, som er viist og godt, fordi han ikke vil andet, end det allene.«

I trykt udgave: Bind 8 side 381 linje 29

◀ **Tvinger** : den, der tvinger el. betvinger noget.

I trykt udgave: Bind 8 side 382 linje 5

◀ **Jobs Venner** : hentyder til Jobs tre venner Elifaz, Bildad og Sofar og deres taler (261,2 og 261,6).

I trykt udgave: Bind 8 side 382 linje 12

◀ **Een, som for Gud leed uskyldig** : jf. kap. 4, § 7.a, i *Balles Lærebog* (136,21), s. 43: »Jesus var *aldeles uskyldig*, og maatte lide, uden *mindste Feyl* eller *Brøde* paa hans egen Side.« Om at Kristus var uden skyld, 367,5.

I trykt udgave: Bind 8 side 382 linje 21

◀ **en Stærktbevæbnet** : spiller på Luk 11,21, hvor Jesus siger: »Naar den Stærke bevæbnet vogter sit Pallads, bliver det, han haver, med Fred« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 383 linje 9

◀ **V** : se journalen NB:134 fra jan. el. feb. 1847: »Det Christelige og Pointen i den 5te af de christelige Taler er netop at Bibelens Myndighed gjøres gjældende, at det ikke er Noget man har udtænkt, men noget befalet, noget med Myndighed befalet at Trængselen er Opgaven. Derfor bruges bestandigt Analogien med Barnet, hvem Forældrene befale Noget: saaledes er Bibelen, Guds Ord befalende i Forhold til den Ældre. I en opbyggelig Tale kunde jeg ikke urgere saa stærkt paa, at Bibelen siger det.« SKS 20, 93f.

I trykt udgave: Bind 8 side 384 linje 1

◀ **ligegyldig ved** : indifferent el. uinteressant i forhold til.

I trykt udgave: Bind 8 side 384 linje 6

◀ **det hellige Evangelium ... »ad den samme Vei«** : sigter til Jesu lignelse om den barmhjertige samaritaner i Luk 10,30-35: »et Menneske gik fra Jerusalem til Jericho, og faldt iblandt Røvere, hvilke baade

klædte ham af, og sloge ham, og gik bort, og lode ham ligge halvdød. Men ved en Hændelse drog en Præst den samme Vei ned, og der [da] han saae ham, gik han forbi. Desligeste [ligeledes] ogsaa en Levit, der han kom til Stedet, gik han [hen] til, og saae ham, og gik forbi. Men en Samaritan reiste, og kom til ham, og der han saae ham, ynkedes han inderligen. Og han gik til ham, forbandt hans Saar, og gød Olie og Viin derudi, løftede ham paa sit eget Dyr, og førte ham til Herberge, og røgtede ham. Og den anden Dag, der han reiste bort, tog han to Penge ud, og gav Verten dem, og sagde til ham: røgte ham, og hvad du udlægger mere, vil jeg betale dig, naar jeg kommer igien« (NT-1819). – **Samaritan**: el. samaritaner, person fra landsdelen Samaria N for Jerusalem; der herskede et spændt forhold mellem jøderne og samaritanerne. – **Jericho**: el. Jeriko, by NØ for Jerusalem.

I trykt udgave: Bind 8 side 384 linje 26

◀ **Veiens Forskjel** : forskellen på vejen.

I trykt udgave: Bind 8 side 385 linje 5

◀ **Levit** : opr. præst, senere lavere tempeltjener.

I trykt udgave: Bind 8 side 385 linje 13

◀ **gak Du hen og gør ligesaa** : frit citat fra Luk 10,37: »gak [gå] bort, og gør du ligesaa«, som Jesus siger til den lovkyndige, der var anledningen til, at Jesus fortalte lignelsen om den barmhjertige samaritaner (384,26).

I trykt udgave: Bind 8 side 385 linje 21

◀ **det er** : det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 385 linje 21

◀ **paa Livets Vei** : spiller på titlen *Stadier paa Livets Vei* (1845).

I trykt udgave: Bind 8 side 385 linje 29

◀ **Garizim** : sigter formentlig til, at der på Jesu tid var rivalisering mellem samaritanernes hellige bjerg Garizim, hvor deres nu ødelagte tempel havde ligget (jf. 2 Makk 6,2), og jødernes tempel i Jerusalem, jf. Joh 4,20-21. Se G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (124,2) bd. 1, s. 454f.

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 9

◀ **Moria** : sigter formentlig til, at kong Salomo (124,1) if. 2. Krøn 3,1 byggede Jerusalems tempel på bjerget Moria. Der kan også være tænkt på, at Abraham if. 1 Mos 22,2 skulle drage til landet Moria for at ofre sin søn Isak på et af bjergene dér. Se G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (124,2) bd. 2, s. 127.

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 10

◀ **Skriften siger ... tvende Mennesker ... den anden fortabes** : sigter til Jesu forudsigelser i Luk 17,20-37 om, hvordan det skal være på den dag, da Menneskesønnen åbenbares; her siger Jesus: »i den samme Nat skulle to være i een Seng; den eene skal annammes, og den anden lades tilbage«, v. 34 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 13

◀ **tvende Mennesker ... den anden fortabt** : sigter til Jesu lignelse om farisæeren og tolderen i Luk 18,9-14 (157,13).

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 13

◀ **Priis over** : lovprisning af.

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 21

◀ **fører til Fortabelse** : henviser til Matt 7,13 (249,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 24

◀ **at Veien er trang** : henviser til Matt 7,14 (249,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 32

◀ **den gamle Pagts Skrifter eller den nye** : Dvs. Bibelen med hhv. Det Gamle og Det Nye Testaments

skrifter. Ordet 'pagt' – hebraisk בְּרִית, i den gr. oversættelse af GT *Septuaginta* gengivet med diathēkē og i den lat. oversættelse *Vulgata* ofte med 'testamentum' – betegner dels den pagt, som Gud sluttede med israelitterne som sit udvalgte folk (jf. fx 2 Mos 19,3-6; 24,3-8; 5 Mos 5,2), dels den nye pagt, der blev oprettet ved Jesus Kristus (jf. fx Luk 22,15-20; 1 Kor 11,23-25) mellem Gud og de troende som hans nye folk (jf. fx 2 Kor 3,1-18; 6,16). I den kristne tradition er GT derfor blevet benævnt 'den gamle pagts skrifter' og NT 'den nye pagts skrifter'.

I trykt udgave: Bind 8 side 386 linje 34

◀ **»Den, der vil tjene Gud ... til Fristelser« (Sirach 2, 1.)** : frit citat fra Sir 2,1: »Mit Barn! dersom du kommer frem, til at tjene den HERre Gud, da skik din Siel til Fristelse« (GT-1740). – **beskikke (...)** til: berede på.

I trykt udgave: Bind 8 side 387 linje 4

◀ **»det bør os ... gennem Trængsler« (Ap. Gj. 14, 22.)** : frit citat fra ApG 14,22, hvor det fortælles, at Paulus og Barnabas »bestyrkede Disciplenes Siele, og paamindede dem at blive faste i Troen, og at os bør at indgaae i Guds Rige ved mange Trængsler« (NT-1819). – **det bør os**: det sømmer sig, er nødvendigt for os.

I trykt udgave: Bind 8 side 387 linje 5

◀ **»vi ere bestemte til Trængsler« (1 Thess. 3, 3.)** : frit citat fra 1 Thess 3,3, hvor Paulus skriver til thessalonikerne: »at ikke Nogen skulde blive vankelmodig i disse Trængsler; thi I vide selv, at vi ere dertil bestemte« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 387 linje 6

◀ **ikke anføre noget enkelt Bibelsted** : 347,1.

I trykt udgave: Bind 8 side 387 linje 8

◀ **matte** : udmatte.

I trykt udgave: Bind 8 side 387 linje 29

◀ **nogen sin Kraft** : nogen af sine kræfter.

I trykt udgave: Bind 8 side 387 linje 29

◀ Opgaven **sættes**: stilles.

I trykt udgave: Bind 8 side 388 linje 13

◀ **Tilforladelighed** : ubetinget pålidelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 388 linje 14

◀ **Vidunderlige** : forunderlige, underfulde.

I trykt udgave: Bind 8 side 388 linje 18

◀ **han ... formaaede at sove naar han vilde** : sigter til Napoleon Bonaparte (1769-1821), som kom til magten i Frankrig ved et statskup i 1799, fra 1804-14 og i 1815 kejser Napoleon I, om hvem flere anekdoter fortæller, at han kunne sove, når han ville.

I trykt udgave: Bind 8 side 388 linje 21

◀ **Tilfælde** : situation.

I trykt udgave: Bind 8 side 388 linje 24

◀ **sat fast** : bestemt, defineret, afgrænset.

I trykt udgave: Bind 8 side 389 linje 5

◀ sat **ret** fast: rigtigt, på den rette måde.

I trykt udgave: Bind 8 side 389 linje 7

◀ **river ned og bygger op** : spiller på Præd 3,3: »Tiid at nedrive, og Tiid at opbygge« (GT-1740).

I trykt udgave: Bind 8 side 389 linje 23

◀ **omtumbles for enhver Luftning** : hentyder til Ef 4,14 (173,16).

I trykt udgave: Bind 8 side 389 linje 23

◀ **løber op i Frø** : udvikler frø ved afblomstring; afblomstrer.

I trykt udgave: Bind 8 side 389 linje 26

◀ **sætte sig sammen** : trykke sig sammen; forholde sig afventende, parate.

I trykt udgave: Bind 8 side 390 linje 1

◀ **have sin Kraft raadig** : råde over sin kraft.

I trykt udgave: Bind 8 side 390 linje 20

◀ **fuldkomme** : gennemføre, afslutte.

I trykt udgave: Bind 8 side 390 linje 21

◀ **kluddre ved** : kludre med.

I trykt udgave: Bind 8 side 390 linje 22

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 8 side 391 linje 14

◀ **de Fleste falde fra ... Veien bliver trangere** : spiller på Matt 13,20-21: »Det, som blev sået på klippegrund, det er ham, der straks tager imod ordet med glæde, når han hører det; men han har ikke i rod i sig, han holder kun ud en tid, og når der kommer trængsler eller forfølgelser på grund af ordet, falder han straks fra«, der indgår i Jesu udlægning af lignelsen om sædemanden.

I trykt udgave: Bind 8 side 391 linje 33

◀ **Skuffelserne**: bedrag, illusioner.

I trykt udgave: Bind 8 side 391 linje 35

◀ **fabelagtig** : fabellignende. Spiller formentlig på de steder i NT, hvor der tales imod fabler, se 1 Tim 1,4; 4,7; 2 Tim 4,4; Tit 1,14; og 2 Pet 1,16.

I trykt udgave: Bind 8 side 392 linje 3

◀ **udviklet** : udredt, gjort rede for, fremført.

I trykt udgave: Bind 8 side 392 linje 22

◀ **ligegyldig ved** : indifferent el. uinteressant i forhold til.

I trykt udgave: Bind 8 side 392 linje 28

◀ **gjøre (...) tvivlsom ved** : bringe til at tvivle vha.

I trykt udgave: Bind 8 side 393 linje 2

◀ **Ordsproget siger: godt begyndt er halv fuldendt** : optegnet som nr. 205 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 8.

I trykt udgave: Bind 8 side 393 linje 4

◀ **Sluttethed** : beslutsomhed, indre samling, koncentration.

I trykt udgave: Bind 8 side 393 linje 24

◀ **Forfarenhed** : erfaring, erfaring.

I trykt udgave: Bind 8 side 393 linje 36

◀ **veibar** : farbar, passabel.

I trykt udgave: Bind 8 side 394 linje 12

◀ **udaande** : holde op med at trække vejret, miste sin åndelige kraft.

I trykt udgave: Bind 8 side 394 linje 28

◀ **Herrens egne Ord: den Vei er trang, som fører til Salighed** : sigter til Jesu ord i Matt 7,14 (249,5).

I trykt udgave: Bind 8 side 395 linje 12

◀ **lærer han ikke, at Trængselen er gavnlig?** : hentyder formentlig til Matt 11,30, hvor Jesus siger: »Thi mit Aag er gavnligt« (NT-1819, 332,29).

I trykt udgave: Bind 8 side 395 linje 26

◀ **lade ham stikke i** : lade ham sidde fast i, lade ham (alene, uden hjælp) tilbage i.

I trykt udgave: Bind 8 side 396 linje 2

◀ **geraadet** : kommet, endt.

I trykt udgave: Bind 8 side 396 linje 4

◀ **befaler sig (...) Gud i Vold** : overgiver sig i Guds varetægt; jf. det københavnske vægtervers ved midnat: »Det var om Midnats Tide / Vor Frelser han blev fød, / Til Trøst al Verden vide, / Som ellers var forød; / Vor Klokke er slagen Tolv; / Med Tung' og Mund / Af Hiertens Grund / Befal eder Gud i Vold.« Se afsnittet »Vægternes Natte-Sang udi Kjøbenhavn« i *Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn*, Kbh. 1784, s. 21.

I trykt udgave: Bind 8 side 396 linje 15

◀ **vel anbefalet** : sikkert overdraget (til Guds omsorg).

I trykt udgave: Bind 8 side 396 linje 16

◀ **Tilliden har jaget Frygten ud** : spiller på 1 Joh 4,18 (291,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 396 linje 19

◀ **Apostelen Paulus siger ... Troen er vor Seier** : Dette er ikke sagt af apostlen Paulus (127,11 og 296,8), se derimod 1 Joh 5,4: »vor Tro er den Seier, som haver overvundet Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 396 linje 23

◀ **vi mere end seire** : sigter til Rom 8,37, hvor Paulus skriver: »Men i alt dette [trængsler, forfølgelser osv.] mere end seire vi ved ham, som os elskede« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 396 linje 24

◀ **Apostelen Paulus siger: »Eder er ingen Fristelse ... at I det kunne bære.«** : sammentrukket citat fra 1 Kor 10,13, hvor apostlen Paulus skriver: »Eder er ingen Fristelse paakommen, uden menneskelig; men Gud er trofast, som skal ikke lade Eder fristes over Eders Formue [evne], men skal gjøre baade Fristelsen og dens Udgang saaledes, at I det kunne taale« (NT-1819). – **Eder er ingen Fristelse paakommen, uden menneskelig:** For jer er kun menneskelige fristelser indtruffet.

I trykt udgave: Bind 8 side 397 linje 13

◀ **beskikket** : ordnet.

I trykt udgave: Bind 8 side 397 linje 17

◀ **hoffærdigt** : hovmodigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 397 linje 27

◀ **løgnagtig Fabel** : 392,3.

I trykt udgave: Bind 8 side 397 linje 29

◀ **Underfundig** : lumsk, snedig.

I trykt udgave: Bind 8 side 397 linje 30

◀ **Skriften (...) om den Rædsel ... »naar dette skeer, da opløfter Eders Hoveder.**◀ : sigter til Jesu tale i Luk 21,5-28 om de rædselsvækkende ting, der skal ske i de sidste tider og ved hans genkomst: »naar Menneskene forsmægte [går til] af Frygt og de Tings Forventelse, som skulle komme over Jorderige; thi Himmels Kræfter skulle røres. Og da skulle de see Menneskens Søn komme i Skyen med megen Kraft og Herlighed. Men naar disse Ting begynde at skee, da seer op, og opløfter Eders Hoveder, efterdi Eders Forløsning stunder til«, v. 26-28 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 397 linje 32

◀ **vistnok** : sikkert nok, sandelig, visselig.

I trykt udgave: Bind 8 side 398 linje 13

◀ **en vis Aand** : spiller formentlig på Sl 51,12 i Luthers oversættelse: »Schaffe in mir, Gott, ein reines Herz, und gib mir einen neuen gewissen Geist« (»Skab i mig, Gud, et rent hjerte, og giv mig en ny vis ånd«), *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (124,1). GT-1740 har »en stadig Aand«.

I trykt udgave: Bind 8 side 398 linje 19

◀ **VI** : se journalen NB:135 fra jan. el. feb. 1847: »Det Christelige, Pointen i den VI Tale er netop det, at der ikke gaaes ind i en Udvikling [udredning] af, at Evighed og Timelighed naar de sættes sammen maa give Begrebet: Lidelse, men at der argumenteres absolut fra det apostoliske Ord. Saaledes kunde aldrig en opbyggelig Tale anlægges, der opererer ved Hjælp af Tænkning.« SKS 20, 94.

I trykt udgave: Bind 8 side 399 linje 1

◀ **gjør han først et Overslag ... føre Taarnet op ... bygge i Grunden** : hentyder til Luk 14,28-30, hvor Jesus siger: »Thi hvo [hvem] iblandt Eder, som vil bygge et Taarn, sidder ikke først, og beregner Bekostningen, om han haver hvad der hører til at fuldføre det med; at ikke, naar han faaer lagt Grundvolden, og ei kan fuldende det, alle, som see det, skulle begynde at spotte ham og sige: Dette Menneske begyndte at bygge, og kunde ikke fuldende det« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 399 linje 3

◀ **ligegyldige** : indifferente.

I trykt udgave: Bind 8 side 399 linje 14

◀ **at holde Tungen lige i Munden** : talemåde; i formen »Hold Tungen lige i Munden!« optegnet som nr. 2764 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld* (174,13), s. 105.

I trykt udgave: Bind 8 side 399 linje 23

◀ **Kundskab til** : kendskab til.

I trykt udgave: Bind 8 side 400 linje 19

◀ engang **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 400 linje 22

◀ **en Forsøgt** : en hårdt prøvet.

I trykt udgave: Bind 8 side 401 linje 3

◀ **hos Apostelen Paulus ... evig Vægt af Herlighed. (2 Cor. 4, 17.)** : citat fra 2 Kor 4,17 (NT-1819). Om apostlen Paulus, 127,11 og 296,8.

I trykt udgave: Bind 8 side 401 linje 6

◀ **det Fornødne** : hentyder til Luk 10,42 (134,27).

I trykt udgave: Bind 8 side 402 linje 13

◀ **bedaarer** : vildleder, narrer, fortryller.

I trykt udgave: Bind 8 side 402 linje 17

◀ **Naar den Velhavende ... Udsigten til Stjernerne** : se en optegnelse fra 1845-47 på en langstrakt lap, som er citeret i tekstredigeringen, s. 194.

I trykt udgave: Bind 8 side 402 linje 28

◀ **nedværdige** : forringe dens værdi, devaluere.

I trykt udgave: Bind 8 side 403 linje 15

◀ **Menneskelighedens Forskjel** : menneskeligheden til forskel.

I trykt udgave: Bind 8 side 403 linje 18

◀ **Pharisæere** : 331,4 og 331,4.

I trykt udgave: Bind 8 side 403 linje 22

◀ **anpriser** : anbefaler.

I trykt udgave: Bind 8 side 403 linje 28

◀ **naar Evigheden ... veier ham, skal den vel finde ham for let** : hentyder til beretningen i Dan 5 om Daniels tydning af skriften på væggen («mené, mené, teqél ufarsín») for kong Belsazzar, hvor Daniel siger, at 'teqél' betyder: »du er vejjet på vægten og fundet for let«, v. 27.

I trykt udgave: Bind 8 side 403 linje 34

◀ **forladt af Gud** : hentyder til Matt 27,46 (367,19).

I trykt udgave: Bind 8 side 404 linje 8

◀ **forelæste** : oplæste (i andres påhør).

I trykt udgave: Bind 8 side 404 linje 13

◀ **fandtes der ikke Sviig i Christi Mund** : hentyder til 1 Pet 2,22 (332,26).

I trykt udgave: Bind 8 side 404 linje 14

◀ **forskafter** : tilvejebringer, skaffer (401,6).

I trykt udgave: Bind 8 side 404 linje 17

◀ **og** naar: også.

I trykt udgave: Bind 8 side 404 linje 18

◀ **grundet** : rodfæstet.

I trykt udgave: Bind 8 side 404 linje 23

◀ **Den sædelige Tingenes Orden ... Midlet er lavere end Formaalet** : 239,9.

I trykt udgave: Bind 8 side 404 linje 27

◀ **forhverver** : erhverver, vinder.

I trykt udgave: Bind 8 side 405 linje 18

◀ **stride i Væddekampen** : spiller på 1 Kor 9,24-25, hvor Paulus skriver til korintherne: »Ved I ikke, at de, der er med i et løb på stadion, alle løber, men kun én får sejrprisen? Løb sådan, at I vinder den! Men enhver idrætsmand er afholdende i alt – de andre for at få en sejrskrans, der visner, men vi for at få en, der ikke visner.«

I trykt udgave: Bind 8 side 405 linje 20

◀ **løber paa det Uvisse** : hentyder til 1 Kor 9,26 (274,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 405 linje 23

◀ **Seirens Priis** : 405,20. Se også Fil 3,14; Kol 2,15.

I trykt udgave: Bind 8 side 405 linje 24

◀ **denne mørke Tale** : hentyder til 1 Kor 13,12 (364,22).

I trykt udgave: Bind 8 side 406 linje 2

◀ **Møie** : besvær.

I trykt udgave: Bind 8 side 406 linje 14

◀ **Betryggelse** : sikkerhed.

I trykt udgave: Bind 8 side 406 linje 18

◀ **udvikle** : udrede, gøre rede for.

I trykt udgave: Bind 8 side 406 linje 24

◀ **ved en anden Leilighed** : sigter til »Pælen i Kjødet«, den anden tale i *Fire opbyggelige Taler* (1844), i SKS 5, 317-334.

I trykt udgave: Bind 8 side 407 linje 10

◀ **Meningen af**: med.

I trykt udgave: Bind 8 side 407 linje 17

◀ **30 Aar** : If. den udførlige og stærkt diskuterende redegørelse for Pauluskronologien i G.B. Winer *Biblisches Realwörterbuch* (124,2) bd. 2, s. 256-59, blev Paulus formentlig omvendt i år 35, to år efter Jesu død og opstandelse, og endte sit fangenskab i Rom år 63. I det 4. årh. opstod imidlertid det sagn, at Paulus blev befriet og foretog en missionsrejse til Spanien, hvorefter han blev halshugget i Rom under kejser Nero, der døde i juni 68, jf. 2. bog, kap. 22 og 25, i *Kirkens Historie gennem de tre første Aarhundreder af Eusebius*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1832, ktl. U 37, s. 95f. og s. 104. Paulus' virksomhed kan således have strakt sig over 30-33 år.

I trykt udgave: Bind 8 side 407 linje 20

◀ **prunkende** : overdreven, pralende.

I trykt udgave: Bind 8 side 407 linje 23

◀ **gøgle for Sandsen** : opføre sit bedrageriske gøglespil for sanserne.

I trykt udgave: Bind 8 side 407 linje 23

◀ **fortrædiges ved** : blive generet af, gnaven over.

I trykt udgave: Bind 8 side 408 linje 1

◀ **Luther ... en Christen maa bære Korsets Hofdragt** : se journalen NB:96 fra slutningen af dec. 1846, hvor SK skriver: »Luther siger etsteds, at naar man vil være Christen, maa man ogsaa bære Hofdragten (Korset.) / findes citeret i min Concordants / under Artiklen Kreuz §. 7«, i SKS 20, 77. Med kildeangivelsen henviser SK til: *Gottfried Büchner's biblische Real- und Verbal-Hand-Concordanz* (138,17), artiklen »Kreuz«, § 7, 4, s. 857: »Wohl, will ich ein Christ sein, so muß ich die Hoffarbe (das liebe Kreuz) auch tragen, der liebe Christus giebt kein ander Gewand aus an seinem Hofe; es muß gelitten sein. Luther« (»Velan, vil jeg være en kristen, så må jeg også bære hoffarven (det kære kors), den kære Kristus udleverer ingen anden dragt ved sit hof; der må lides. Luther«). – **Luther**: 367,23.

I trykt udgave: Bind 8 side 408 linje 17

◀ **gavmundet** : el. gabmundet, åbenmundet, næsvis.

I trykt udgave: Bind 8 side 408 linje 19

◀ **daarlig Tale** : tåbelig, uforstandig tale, jf. 2 Kor 11,21, hvor Paulus skriver: »jeg taler i Daarlighed« (NT-1819); se også 2 Kor 11,1.17.

I trykt udgave: Bind 8 side 408 linje 20

◀ **70 Aar** : 359,6.

I trykt udgave: Bind 8 side 408 linje 29

◀ **høihjertede** : højsindede, ædle.

I trykt udgave: Bind 8 side 409 linje 21

◀ **forsøges** : prøves.

I trykt udgave: Bind 8 side 409 linje 36

◀ **ordsprogligt ... et Pund Fjær veier ligemeget** : jf. ordsproget 'Et pund fjer er (lige) så tungt, som et pund bly', optegnet som nr. 10.678 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (144,34) bd. 2, s. 470.

I trykt udgave: Bind 8 side 410 linje 12

◀ **med Frygt og Bæven forarbejdede sin Saligheds Sag** : hentyder til Fil 2,12-13 (128,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 411 linje 18

◀ **hvad gjorde Romerne ... frygte værre Ting end Døden** : En kilde til dette udsagn har ikke kunnet identificeres.

I trykt udgave: Bind 8 side 411 linje 19

◀ denne **Slægt**: generation.

I trykt udgave: Bind 8 side 411 linje 24

◀ **»hvorledes skulle de ... saa stor en Salighed« (Hebr. 2, 3.)** : frit citat fra Hebr 2,3: »hvorledes skulle vi da undflye [den tilbørlige løn, dvs. straf for overtrædelse og ulydighed], dersom vi ikke agte saa stor en Salighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 411 linje 28

◀ **General-Qvittering** : kvittering fra en kreditor på, at han ikke længere har noget som helst krav på skyldneren.

I trykt udgave: Bind 8 side 412 linje 7

◀ **den hellige Skrift ... at de bekiende deres Tro for Verden** : sigter formentlig til Matt 10,32, hvor Jesus siger: »Derfor, hvo [hvem] som vil bekiende mig for Menneskene, den vil jeg og [også] bekiende for min Fader, som er i Himlene« (NT-1819). Se også Luk 12,8; 1 Tim 6,12.

I trykt udgave: Bind 8 side 413 linje 8

◀ **Christus ... negte for min himmelske Fader** : frit citat fra Matt 10,33, hvor Jesus siger: »Men hvosomhelst [hvem som helst] vil nægte [fornægte] mig for Menneskene, den vil jeg og [også] nægte for min Fader, som er i Himlene« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 413 linje 12

◀ **Skyldens Bevidsthed** : bevidstheden om skyld, skyldbevidstheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 8

◀ **Skrækkebilleder** : billedlige fremstillinger af noget skrækindjagende el. rædslesvækkende fx i et panoptikon; fantasibilleder af samme art.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 9

◀ **Fyrighed** : ildfuldhed, lidenskabelighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 19

◀ **udmærket** : fremhævende, særskilt.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 21

◀ **Bekjendere ... ikke som Martyrerne offrede Livet** : jf. *Dr. Wilhelm Münschers Lærebog i den christelige Kirkehistorie til Brug ved Forelæsninger*, overs. af F. Münter, på ny udg. og omarbejdet af J.

Møller, Kbh. 1831, ktl. 168, s. 46: »De Christne, som lede Døden for deres Troes Skyld, hedte Martyrer, fra hvilke man egentligen bør adskille Bekjenderne (confessores), som under deres Formues Tab og Livsfare standhaftigen bekjendte Christdommen.« Se også journalen DD:121, i SKS 17, 257.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 22

◀ **forsøgt** : hårdt prøvedes.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 23

◀ **flere af Kirkefædrene** : jf. fx nr. 2 i Tertullians *Apologeticus* el. *Forsvarsskrift for de kristne* (o. 197 e.Kr.), rettet til øvrigheden. Her anklager Tertullian den hedenske øvrighed for at handle juridisk anderledes mod forbrydere end mod de kristne og for således at undergrave retten. Når forbrydere lyver, skriver han, anvender øvrigheden tortur for at tvinge dem til at gå til bekendelse, mens de kristne under tortur bliver tvunget til at benægte deres bekendelse og derved til at lyve. Når en råber: Jeg er en kristen, siger han, hvad han er, skriver Tertullian videre, men øvrigheden vil høre, hvad han ikke er; og derfor gør retten, der har sin magt til at fremtvinge sandheden, alt for kun at lade løgngen lyde af de kristnes mund. Se *Q. Sept. Flor. Tertullian's sämmtliche Schriften*, overs. af F.A. v. Besnard, bd. 1-2, Augsburg 1837-38, ktl. 151; bd. 1, s. 33-37.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 27

◀ **udviklet** : gjort rede for.

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 27

◀ **Gud, der giver Krafts og Styrkes Aand ... »Sindigheds Aand«** : fri gengivelse af 2 Tim 1,7, hvor Paulus skriver: »Thi Gud haver ikke givet os Feigheds Aand, men Krafts og Kierligheds og Sindigheds [besindigheds] Aand« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 414 linje 36

◀ **Hidsighedens**: ivrighed, ubesindighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 415 linje 2

◀ **Iver uden Viisdom** : hentyder til Rom 10,2, hvor Paulus skriver: »Jeg giver dem [Israel] det Vidnesbyrd, at de have Nidkierheden for Gud, men ikke med Kundskab« (NT-1819). Martin Luther gengiver verset således: »Denn ich gebe ihnen das Zeugniß, daß sie eifern um Gott, aber mit Unverstand« (»For jeg giver dem det vidnesbyrd, at de viser iver for Gud, men med uforstand«), *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 415 linje 3

◀ **en Spise, der har religieus Betydning** : som fx nadveren.

I trykt udgave: Bind 8 side 415 linje 29

◀ **Hjertekjenderen** : jf. Luk 16,15, hvor Jesus siger til farisæerne: »Gud kender jeres hjerte«. Se også ApG 1,24 samt 15,8, hvor Peter taler om »Gud, som kender hjerterne«.

I trykt udgave: Bind 8 side 416 linje 15

◀ **bekjende ... som Bibelen og Kirken bruger dette Ord** : 413,8 og 414,22.

I trykt udgave: Bind 8 side 416 linje 22

◀ **det er**, han: det vil sige.

I trykt udgave: Bind 8 side 416 linje 28

◀ **vist aldrig** : givetvis aldrig el. næppe nogensinde.

I trykt udgave: Bind 8 side 417 linje 7

◀ **anmasser sig** : tiltager sig uden ret.

I trykt udgave: Bind 8 side 417 linje 9

◀ **den fornødne Forsigtigheds Anpriisning** : anbefaling af den nødvendige forsigtighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 417 linje 15

◀ **den saa kaldte Christenhed** : dvs. »det hele Samfund af Christne, alle af Christne beboede Lande«, C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 1, s. 149, sp. 1.

I trykt udgave: Bind 8 side 417 linje 16

◀ **den Enkeltes alvorlige Selvprøvelse** : spiller formentlig på 2 Kor 13,5, hvor Paulus skriver til korintherne: »Ransag jer selv, om I er i troen! Prøv jer selv!« Se også 1 Kor 11,28.

I trykt udgave: Bind 8 side 417 linje 18

◀ **destoværre** : desværre.

I trykt udgave: Bind 8 side 418 linje 2

◀ **der kæmpes for at styrte Herredømmer og Regimenter** : Her og i det følgende sigtes til den (endnu) fortrinsvis fredelige kamp, som oppositionen i mange europæiske lande – fx Frankrig, Tyskland og Danmark – førte for at erstatte enevældige monarkier med frie forfatninger baseret på politisk lighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 418 linje 4

◀ **i Apostlernes Gjerninger ... derpaa lod man dem fare** : kort referat af beretningen i ApG 5,17-42 om apostlenes fængsling og fremstilling for Rådet (217,16). – **Raadet**: el. Det store Råd (Matt 5,22), betegner synedriet i Jerusalem, som på Jesu tid var jødernes højeste styrende og dømmende myndighed i de anliggender, hvori romerne overlod dem selvstyre. Forsamlingen talte 71 medlemmer med den fungerende ypperstepræst som formand. – **Gamaliel**: rabbi Gamaliel I, den ældre (første halvdel af det 1. årh. e.Kr.), ledende farisæer og sin tids mest fremtrædende rabbiner, if. ApG 22,3 Paulus' lærer. Under forhøret af apostlene holdt han en tale, ApG 5,33-39, hvori han manede til besindighed og frarådede at lade apostlene dræbe. – **hudstrøgne**: piskede.

I trykt udgave: Bind 8 side 419 linje 9

◀ **i Apostlernes Gjerninger, 5, 41: »saa gik de ... for Christi Navns Skyld.«** : citat fra NT-1819 (217,16).

I trykt udgave: Bind 8 side 419 linje 15

◀ **vistnok** : givetvis, rigtig nok.

I trykt udgave: Bind 8 side 419 linje 26

◀ **en Skueplads** : et teater el. en scene.

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 3

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 12

◀ **sande** : erkende som sandt, indse.

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 14

◀ **»at han ... er omgivet med Skrøbelighed« (Hebr. 5, 2.)** : frit citat fra Hebr 5,2, hvor det om enhver menneskelig ypperstepræst hedder, at han »kan have Medlidenhed med de Vankundige og Vildfarende, eftersom han og [også] selv er omgivet med Skrøbelighed« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 15

◀ **Apostelen siger ... »rose sig af deres Skjændsel.«** : hentyder til Fil 3,19, hvor apostlen Paulus siger om dem, der lever som fjender af Kristi kors: »hvis Ende er Fordærvelse, hvis Gud er Bugen, og hvis Ære er i deres Skjændsel, hvilke tragte efter de jordiske Ting« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 26

◀ **aabenbare** : åbenlyst.

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 29

◀ **det Onde flyer Lyset** : spiller på Joh 3,20, hvor Jesus siger: »For enhver, som øver ondt, hader lyset og kommer ikke til lyset, for at hans gerninger ikke skal afsløres.«

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 29

◀ **bifalde dem, som gjøre det** : frit citat fra Rom 1,32, hvor Paulus skriver om de uretfærdige og ugudelige: »Hvilke, enddog de kiende Guds retfærdige Dom, at de, som gjøre saadanne Ting, ere skyldige at døe, dog ikke alene gjøre det, men bifalde ogsaa dem, som det gjøre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 420 linje 32

◀ **mener at gjøre Gud en Velbehagelighed** : hentyder til Joh 16,2, hvor Jesus siger: »De skulle udelukke Eder af Synagogerne; ja den Tiid skal komme, at hver den, som ihjelslaaer Eder, skal mene, han viser Gud en Dyrkelse« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 421 linje 6

◀ **ligge under** : bukke under.

I trykt udgave: Bind 8 side 421 linje 15

◀ **Tilfælde** : tilfældet.

I trykt udgave: Bind 8 side 421 linje 17

◀ **»roser sig ... af sine Lænker«** : hentyder til Fil 1,12-13, hvor Paulus skriver til filipperne: »Men jeg vil, I skulle vide, Brødre, at hvad mig er vederfaret, har mere tient til Evangelii [evangeliets] Fremme, saa at mine Lænker for Christi Skyld ere blevne bekjendte i det ganske Pallads og for alle de Øvrige« (NT-1819). Se også Ef 3,13 (296,14) og 2 Tim 2,9-10.

I trykt udgave: Bind 8 side 421 linje 29

◀ **»det forundes ham at lide saaledes«** : hentyder til Fil 1,29-30, hvor Paulus skriver til filipperne: »Thi Eder er det forundt, for Christi Skyld, ikke alene at troe paa ham, men og [også] at lide for hans Skyld, i det I have den samme Kamp, som I have seet paa mig, og nu høre om mig« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 421 linje 29

◀ **iilsindet** : heftigt, hidsigt, opfarende.

I trykt udgave: Bind 8 side 421 linje 32

◀ **hine gamle Profeter og Dommere** : dvs. de gammeltestamentlige profeter (368,22) og dommere, som if. Dommerbogen i GT blev sendt af Gud til at lede Israel og frelse det fra afgudsdyrkelse og fjender.

I trykt udgave: Bind 8 side 422 linje 11

◀ **at tale i Tunger** : hentyder formentlig til 1 Kor 14,2, hvor Paulus skriver: »For den, der taler i tunger, taler ikke til mennesker, men til Gud; ingen forstår ham jo, det, han taler ved Ånden, er hemmeligheder.«

I trykt udgave: Bind 8 side 422 linje 19

◀ **Vidunder** : under.

I trykt udgave: Bind 8 side 422 linje 22

◀ **tilforladeligste** : mest pålidelige.

I trykt udgave: Bind 8 side 422 linje 28

◀ **ved Gud** : ved Guds hjælp.

I trykt udgave: Bind 8 side 423 linje 1

◀ **vistnok** : rigtig nok.

I trykt udgave: Bind 8 side 423 linje 3

◀ **Apostelen Paulus siger: »mig ... af en menneskelig Ret«** : sammentrukket citat fra 1 Kor 4,3, hvor apostlen Paulus (127,11 og 296,8) skriver til korintherne: »Men mig er det saare Lidet [ganske lidt] at

dømmes af Eder, eller af en menneskelig Ret; ja, jeg dømmes mig end ikke selv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 423 linje 8

◀ **vistnok** : visselig, sandelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 423 linje 9

◀ **Paulus tilføjer: »alt Andet er Tab.«** : frit citat fra Fil 3,8, hvor Paulus skriver: »ja, sandeligen, jeg agter og [også] Alt for Tab mod Christi Jesu min Herres Kundskabs Ypperlighed [det ypperlige at kende Kristus Jesus, min Herre], for hvis Skyld jeg har lidt Tab paa Alt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 423 linje 27

◀ **en heel Slægt** : hele menneskeheden.

I trykt udgave: Bind 8 side 424 linje 21

◀ **eet eneste Menneske** : sigter til Jesus Kristus.

I trykt udgave: Bind 8 side 424 linje 22

◀ **ved** Gud: i kraft af.

I trykt udgave: Bind 8 side 424 linje 27

◀ **vistnok** : visselig, sandelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 424 linje 29

◀ **gudeligt** : hvad angår forholdet til Gud.

I trykt udgave: Bind 8 side 424 linje 32

◀ **understaaer sig** : understår sig i, vover, drister sig til.

I trykt udgave: Bind 8 side 424 linje 33

◀ **benaades** : begunstiges.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 4

◀ **Kjød og Blod** : 327,31.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 5

◀ **Falskmaal** : falsk målestok, bedrageri, falskneri; falsk, upålidelig tale.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 6

◀ **leflende** : smigrende, overfladisk, letsindigt.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 6

◀ **et »Udskud i Verden, et Skuespil for Verden.«** : citat fra hhv. 1 Kor 4,13 og 4,9, hvor Paulus skriver om sig selv og andre apostle: »vi ere blevne som Udskud i Verden«, og: »vi ere blevne et Skuespil for Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 11

◀ **Vidunderlige** : forunderlige, underfulde.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 13

◀ **lidende** : her med bibetydningen: passiv.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 15

◀ **Liggenunder** : det at underordne, underkaste sig.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 17

◀ **de prædikede ikke Oprør mod Øvrigheden ... anerkjendte dens Magt** : hentyder til Rom 13,1-2, hvor Paulus skriver: »Hvert Menneske være de foresatte Øvrigheder underdanig, thi der er ikke Øvrighed uden af Gud; men de Øvrigheder, som ere, haver Gud beskikket; saa at hvo [hvem] som sætter sig imod Øvrigheden, imodstaaer Guds Anordning; men de, som imodstaae, skulle faae deres Dom« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 17

◀ **adløde de Gud mere end Mennesker** : hentyder til beretningen i ApG 5,17-42 om apostlene for rådet (217,16), hvor Peter og apostlene svarede ypperstepræsten: »man bør adlyde Gud mere end Menneskene«, v. 29 (NT-1819). Se også ApG 4,19.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 19

◀ **Afsindighedens Martyrdom** : afsindige martyrium.

I trykt udgave: Bind 8 side 425 linje 27

◀ **Hensyn til** : hensigt imod.

I trykt udgave: Bind 8 side 426 linje 2

◀ **forligte** : forsonede, forenede.

I trykt udgave: Bind 8 side 426 linje 3

◀ **Paulus dømmes ikke Kong Agrippa ... undtagen disse Lænker** : hentyder til Paulus' forsvarstale over for kong Agrippa i ApG 26,2-29. Paulus indleder sin tale med ordene: »Angaaende alle de Ting, for hvilke jeg anklages af Jøderne, Kong Agrippa, agter jeg mig selv lykkelig, at jeg i Dag skal forsvare mig for dig; allermeest, fordi du haver Kundskab om alle Jødernes Skikke og Spørgsmaal. Derfor beder jeg dig, at du taalmodigen vil høre mig«, v. 2-3. Og senere spørger Paulus: »Troer du, Kong Agrippas! Propheterne? Jeg veed, at du troer dem.« Og Agrippa svarer: »der fattes [mangler] Lidet udi, at du jo overtaler mig til at blive en Christen.« Hvorpå Paulus siger: »jeg vilde ønske til Gud, enten der fattes Lidet eller Meget, at ikke allene du, men og [også] Alle, som høre mig i Dag, maatte blive saadanne, som og jeg er, undtagen disse Lænker«, v. 27-29 (NT-1819). – **Kong Agrippa**: (28 - senest 100 e.Kr.), skønt sit rom. navn jødisk konge fra 48 over vekslende dele af de nord- og nordøstlige egne af Palæstina.

I trykt udgave: Bind 8 side 426 linje 8

◀ **døe med en Vittighed paa Læberne** : hentyder til de sidste ord, Sokrates (150,1) if. Platons dialog *Faidon* (118a) sagde, inden han døde af den gift, han var dømt til at drikke: »O Kriton, vi skyldte Asklepios en Hane, offerer ham denne, og forsømmer det ikke«, *Udvalgte Dialoger af Platon*, overs. af C.J. Heise (150,1) bd. 1, s. 124f. (*Platons Skrifter* (149,32) bd. 3, s. 239). Denne slutreplik fra den døende Sokrates er blevet tolket på mange og vidt forskellige måder. Når SK udlægger den som en vittighed, kan det ses på baggrund af, at man ofrede til lægeguden Asklepios for en helbredende kur.

I trykt udgave: Bind 8 side 426 linje 21

◀ **en Martyr: »jeg takker ... agtes værdig at blive korsfæstet.«** : Hvis der er tale om et citat, har det ikke kunnet identificeres. Måske tænkes der på den bøn, som biskop Polykarp bad, inden han led martyrdøden, og som er gengivet i »Den Smyrnensiske Menigheds Beretning om Biskop Polykarps Martyrdød«, kap. 14: »Herre Gud, du Almægtige! (...) Dig priser jeg, fordi du har agtet mig denne Dag og Time værdig, da jeg nu, med Deelagtighed i Christi Kalk, til det evige Livs Opstandelse baade for Sjæl og Legeme, i den Hellig Aands Uforkrænkelighed, skal blande mig i dine Vidners Skare.« *Aposteldisciplen den Smyrnensiske Biskop Polykarps Brev til Philippenserne samt Beretningen om hans Martyrdød*, overs. af C.H. Muus, kbh. 1836, ktl. 141, s. 27f. Polykarp blev dog ikke korsfæstet; han blev brændt på bålet, men da ilden ikke kunne fortære ham, blev han dræbt med et spyd. Såvel Polykarps brev som beretningen om hans martyrdød indgår i skriftgruppen *De apostolske Fædre* (359,28).

I trykt udgave: Bind 8 side 426 linje 28

◀ **Frygt og Bæven** : hentyder til Fil 2,12-13 (128,4).

I trykt udgave: Bind 8 side 426 linje 35

◀ er det **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 427 linje 5

◀ **han stiger ikke ned fra Korset** : spiller på Matt 27,41-42, hvor ypperstepræsterne, de skriftkloge og de

ældste hånende siger om den korsfæstede Jesus: »Andre har han frelst, sig selv kan han ikke frelse. Han er jo Israels konge, lad ham nu stige ned fra korset, så vil vi tro ham.«

I trykt udgave: Bind 8 side 427 linje 9

◀ **det endnu Vidunderligere** : det endnu mere underfulde, mirakuløse.

I trykt udgave: Bind 8 side 427 linje 10

◀ **m. T.** : min tilhører.

I trykt udgave: Bind 8 side 427 linje 19

◀ **paa en Narrestregs Uvisse** : 142,21 og 274,4.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 8

◀ **den Hellige** : dvs. Jesus Kristus.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 9

◀ **Mesteren** : ofte anvendt betegnelse for Jesus i NT (428,33).

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 11

◀ **forhaanet** : 325,23.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 11

◀ **korsfæstet som en Forbryder mellem to Røvere** : 362,6 og 368,12.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 19

◀ **en Korsfæstets Lære om, at hans Rige var ikke af denne Verden** : hentyder til Joh 18,36 (325,21).

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 21

◀ **sildigere** : senere.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 28

◀ **Slægter** : generationer.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 29

◀ **forsøges** : prøves.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 29

◀ **bødes** : blev tilbudt.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 29

◀ **Discipelen, »der jo ikke er over Mesteren«** : frit citat fra Matt 10,24, hvor Jesus siger til apostlene: »Discipelen er ikke over Mesteren, ei helle Tieneren over sin Herre« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 33

◀ **en stridende Anskuelse (...) den seirende Anskuelse** : hentyder formentlig til den udbredte opfattelse af de klassisk dogmatiske udtryk 'ecclesia militans' (lat. 'den stridende kirke') og 'ecclesia triumphans' ('den triumferende kirke'), at den kristne kirke kan blive sejrende her på jorden. I den ældre teologi betegnede 'ecclesia militans' den strid med sine omgivelser, som kirken altid vil være underlagt indtil Kristi genkomst; først da vil kirken sejre og blive 'ecclesia triumphans'. Jf. fx K. Hase *Hutterus redivivus eller den Evangelisk-Lutherske Kirkes Dogmatik* (159,20), § 124, s. 322.

I trykt udgave: Bind 8 side 428 linje 36

◀ **Magten og Æren** : spiller på Fadervors afslutning (Matt 6,13): »Thi dit er Riget, Magten og Æren i Evighed. Amen!«, *Forordnet Alter-Bog* (229,13), s. 253.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 4

◀ **ligge under** : bukke under.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 5

◀ **Kjendet** : kendetegnet.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 11

◀ **Hidsighedens**: ivrighed, ubesindighed.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 11

◀ **hine Ord: ethvert Offer skal saltes** : sigter til Mark 9,49, hvor Jesus siger: »Thi hver skal saltes med Ild, og alt Offer skal saltes med Salt« (NT-1819; nyere oversættelser har ikke det sidste halvvers).

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 15

◀ **naar Menneskene sige Fred og ingen Fare** : hentyder til 1 Thess 5,3, hvor Paulus skriver: »Thi naar de [folk] sige: Det er Fred, der er ingen Fare, da skal Fordervelsen hasteligen falde over dem, ligesom Pinen [over] en frugtsommelig Qvinde, og de skulle ikke undflye«, *Biblia, det er: den gandske Hellige Skrifts Bøger, efter den Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802. Luther gengiver tilsvarende med: »Denn, wenn sie werden sagen: Es ist Friede, es hat keine Gefahr (...)«, *Die Bibel nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers* (124,1).

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 20

◀ **tage (...) forfængeligt** : anvende noget på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 23

◀ **tager man Ære af hinanden** : hentyder til Joh 5,44, hvor Jesus siger til jøderne: »Hvorledes kunne I troe, I som tage Ære af hverandre, og den Ære, som er af den eneste Gud, søge I ikke?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 26

◀ **leger Forundrings-Legen** : selskabsleg, hvor en person anbragt på en stol skal gætte, fra hvem af de tilstedeværende forskellige (ofte drillende) udtalelser om personen stammer; udtalelserne, som hviskes til en udpeget deltager, skal dreje sig om, hvad der især vækker forundring ved personen.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 26

◀ **usmagelig** : smagløs, uden smag.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 28

◀ **Slikkerie** : kæleri; slik; noget ubetydeligt, værdiløst.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 29

◀ **vistnok** : visselig, sandelig.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 30

◀ **han for Gud var Intet** : hentyder formentlig til 2 Kor 12,11, hvor Paulus siger om sig selv: »jeg er Intet« (NT-1819). Se også Gal 6,3, hvor Paulus skriver: »Thi dersom Nogen tykkes sig [mener] at være Noget, og er dog Intet, han bedrager sig selv« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 32

◀ **Frille-Lænker**: elskerinde, skøge.

I trykt udgave: Bind 8 side 429 linje 35

◀ **et løst Ord** : spiller måske på 2 Tim 2,16-17, hvor Paulus skriver til Timotheus: »Men hold dig fra den vanhellige løse Snak; thi Saadanne gaae stedse videre i Ugudelighed; og deres Ord vil æde om sig, som dødt Kød« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 430 linje 8

◀ **en Sygdom indtil Døden** : hentyder til Joh 11,4, hvor Jesus siger om den syge Lazarus: »denne Sygdom

er ikke til Døden, men til Guds Ære, at Guds Søn skal æres ved den« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 8 side 430 linje 13

◀ **vistnok** : givetvis.

I trykt udgave: Bind 8 side 430 linje 14

◀ **unddrage sig til sin egen Fordærvelse** : frit citat fra Hebr 10,39 (302,21).

I trykt udgave: Bind 8 side 430 linje 19

◀ **gives (...) Frimodigheden fra oven** : spiller formentlig på Jak 1,17 (258,3).

I trykt udgave: Bind 8 side 430 linje 22

◀ **hvo** : hvem.

I trykt udgave: Bind 8 side 430 linje 24

◀ **skuffer** : forblænder; bedrager.

I trykt udgave: Bind 8 side 430 linje 29

◀ **vel** : sikkert nok.

I trykt udgave: Bind 8 side 431 linje 8

◀ **bespænde** : omspænde.

I trykt udgave: Bind 8 side 431 linje 11

◀ **saa** er det: således.

I trykt udgave: Bind 8 side 431 linje 12

◀ **giver sig Frimodighedens Luft i Flammer** : slår ved frimodigheden ud i flammer.

I trykt udgave: Bind 8 side 431 linje 19

◀ **hine Herliges**: 167,1.

I trykt udgave: Bind 8 side 431 linje 27